

#29 (2) / 2018

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 992)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

HUMANUM

ISSN: 1898-8431

HUMANUM

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

29 (2) / 2018

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 992)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

HUMANUM

MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE
INTERNATIONAL SOCIAL AND HUMANITIES STUDIES

INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I EDUKACJI HUMANUM

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Chief Editor
prof. dr hab. Paweł Czarnecki

Sekretarz redakcji / Assistant editor:
mgr Aleksandra Nowosad

REDAKTORZY TEMATYCZNI | Section Editors:

ks. prof. dr hab. Tadeusz Bąk
prof. dr hab. Wojciech Słomski
prof. dr hab. Stanislav Szabo

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Język polski: mgr Tomasz Sańpruch

Język angielski: Andy Ender MA, dr Marcin Łączek

Język słowacki: Mgr. Andrea Gieciová-Čusová

Język czeski: PhDr. Mariola Krakowczyková, Ph.D.

Język rosyjski: Andrey Stenykhin MA

REDAKTOR STATYSTYCZNY | Statistical Editor:

mgr Marcin Moniuszko

REDAKTOR TECHNICZNY | Technical Editor:

mgr Michał Głaczyński

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE |

Graphic design: mgr Rita Schultz

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: J. E. Bp Prof. ThDr.
PhDr. Stanislav Stolarik, PhD. (Słowacja)

CZŁONKOWIE | Members:

Dr h.c. prof. Ing. Jozef Živčák, PhD. (Słowacja),
Dr h.c Prof. Daniel J. West Jr. PhD. FACHE, FACMPE
(USA), prof. PhDr. Anna Žilová, PhD. (Słowacja),
Prof. Devin Fore, PhD. (USA), Prof. zw. dr hab.
Wojciech Słomski, Prof. MUDr. Vladimír Krčmery
DrSc. Dr h.c. Mult. (Słowacja), Prof. Ing. Alexander
Belohlavek, PhD. (USA), prof. h.c. doc. MUDr. Maria
Mojžešova, PhD. (Słowacja), Prof. dr hab. Ewgenii
Bobosow (Białoruś), Prof. PhDr. Vasil Gluchman,
CSc. (Słowacja), ks. Prof. PhDr. Pavol Dancak, PhD.
(Słowacja), Doc. PhDr. Nadežda Krajčova, PhD.
(Słowacja), JUDr. Maria Bujňakova, CSc.(Słowacja),
Prof. dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina), Prof. dr hab.
Jurij Kariagin (Ukraina), PhDr., Marta Gluchmanova

Lista recenzentów | List of reviewers:

znajduje się na stronie www.humanum.org.pl
oraz na końcu ostatniego numeru
w danym roczniku | list of reviewers available at
www.humanum.org.pl and in the last issue of volume

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum,

ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland

Co-editor – International School of Management in Prešov (Slovakia)

© Copyright by The authors of individual text

ŻADEN FRAGMENT TEJ PUBLIKACJI NIE MOŻE BYĆ REPRODUKOWANY, UMIESZCZANY W SYSTEMACH PRZECHOWYWANIA INFORMACJI LUB PRZEKAZYWANY
W JAKIEJKOLWIEK FORMIE – ELEKTRONICZNEJ, MECHANICZNEJ, FOTOKOPII CZY INNYCH REPRODUKCJI – BEZ ZGODNY POSIADACZA PRAW AUTORSKICH
WERSJA WYDANIA PAPIEROWEGO HUMANUM MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE JEST WERSJĄ GŁÓWNA

ISSN 1898-8431

Czasopismo punktowane Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce. Lista B, 7 pkt, poz. 992
The magazine scored by Ministry of Science and Higher Education in Poland. List B, 7 points, pos. 992

29 (2) / 2018

Spis treści

PAWEŁ CZARNECKI: Social pedagogy and the social welfare system	3
M. MAIA GONÇALVES, A. MAIA GONÇALVES, R. MENESES, R: Humanização em saúde: qui bene diagnostic bene curat	19
IVICA GULÁŠOVÁ, LADA CETLOVÁ, JOZEF BABEČKA: Výživa u dětí s onemocněním srdce	29
MAGDALENA GRUDZIECKA, JERZY KSIĄŻEK: Mediacje w sprawach pracowniczych	37
BARTOSZ KUŚ: Państwowa Inspekcja Sanitarna	47
MIROŚLAW KARPIUK: Ubezpieczenie społeczne rolników jako element bezpieczeństwa społecznego. Aspekty prawne	57
MARIUSZ Z. JĘDRZEJKO, KAJA KASPRZAK, MIROŚLAW REWERA: Polityka walki z nowymi substancjami psychoaktywnymi NSP w Unii Europejskiej – aktualne problemy i wyzwania	65
ROMAN TOMICA: Uplatnenie absolventov vysokých škôl v praxi	81
VASIL GLUCHMAN: Martha Nussbaum's theory of emotions and human development	95
EVA DEMJANOVÁ: Hodnota dôvery v etickom leadershipe	103
ANDRZEJ PIECZYWOK: Środowiskowa przestrzeń kreowania bezpieczeństwa człowieka – wyzwania i zagrożenia	111

Spis treści – cd.

WALDEMAR BEDNARUK: Roszczenia polskich obywateli wobec niemieckich zakładów ubezpieczeniowych w okresie 20-lecia międzywojennego	131
ANNA HESSE-GAWĘDA: The Role of Formative Assessment in day-to-day Work of School Heads	141
ТАТИЯНА ЛЕНДЫАК, ДУШАН ЧУРИЛА: Проблематика международного переговорного процесса	151
PATRIK MATURKANIČ: Fenomen ludzkiego poznania przejawia się w sferze komunikacji społecznej	161
HYNEK ŠMERDA: Recenzja: Patrik Maturkanič, Sakramenty. Widoczne znaki niewidzialnej rzeczywistości zbawienia. Wydawnictwo Karmelitańskie, Praga 2018, B5 s. 133, ISBN 978-80-7195-971-7.	167
MARIÁN AMBROZY: Katarína Mayerová: Rorty, Heidegger a metafyzika, Košice: UPJŠ, 2014, 208 s.	169

Paweł Czarnecki

Faculty of Aeronautics, Technical University of Košice, (Slovakia)

Social pedagogy and the social welfare system

Abstract

This article will discuss the relationship between social pedagogy, social policy and the social welfare system. The term “social welfare system” should be understood here as broadly as possible. Therefore, it should not only relate to the very direct care and assistance provided in the form of social work opportunities or social welfare homes, but also to all the different forms of support made available by the state, including various types of activation programmes implemented across social groups experiencing problems of poverty and exclusion, programmes aiming to eradicate addiction problems or those dealing with the organization of assistance for the sick and elderly. It is, therefore, rather inappropriate to reduce this understanding only to the system of social assistance as such¹. Hence, the wider understanding attributed to the term relates to the area of practical activity aiming to induce certain social changes.

Key words: social pedagogy, social policy, welfare system.

This article will discuss the relationship between social pedagogy, social policy and the social welfare system. The term “social welfare system” should be understood here as broadly as possible. Therefore, it should not only relate to the very direct care and assistance provided in the form of social work opportunities or social welfare homes, but also to all the different forms of support made available by the state, including various types of activation programmes implemented across social groups experiencing problems of poverty and exclusion, programmes aiming to eradicate addiction problems or those dealing with the organization of assistance for the sick and elderly. It is, therefore, rather inappropriate to reduce this understanding

¹ The social welfare system should be understood as covering, among others, material support for a certain category of people, assistance in looking for the employment, access to health services, support for single parents, etc. This assistance mainly concerns the so-called social risk groups (the excluded, those who have been unemployed long-term, the sick, poor, old and the addicted, etc.). Compare with *Polityka społeczna – polityka socjalna (w poszukiwaniu definicji, związków, zależności)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-ekonomicznej we Włocławku – Nauki Pedagogiczne” 1998, v. III, p. 35.

only to the system of social assistance as such². Hence, the wider understanding attributed to the term relates to the area of practical activity aiming to induce certain social changes.

On the other hand, it would be somehow incongruous to identify the social welfare system with the social policy of the state, because the latter should cover all the material and non-material benefits made available for the society. Moreover, in addition to various state aid agencies, social policy should be also implemented - to a certain extent - by non-governmental organizations. Nevertheless, one must still admit that it is the social welfare system that constitutes one of the main instruments for the implementation of the social policy of the state.

In turn, the term “social policy” in this chapter should be understood as a specific set of goals and methods developed and implemented at the state level and covering, in addition to the provision of health care, a number of other activities aimed at satisfying various needs of the society, e.g. the education system, health services, environmental protection, etc. However, it should be emphasized that in the literature on the subject, the term “social policy” is sometimes referred to in a much narrower sense covering only a policy whose aim is to ensure social security as such, whereas other areas refer to such terms as “educational policy”, “migration policy”, “employment policy”, “family policy”, etc. In the broader sense, on the other hand, social policy de facto includes a much larger part of different activities undertaken by the state in relation to the society and so it consumes much greater portion of funds coming from various types of social sources³.

Social pedagogy can be perceived as a primary source of objectives for the social welfare system and it can also implement the very goals defined independently by such a system, i.e. it can respond to specific needs. It can also be the source of specific institutional solutions or it can develop under the influence of such⁴. In contrast to the social work, however, it does not directly engage in solving individual problems of the system of care and social assistance, and yet if it does, it does so primarily at the level of institutions and procedures. Naturally, social work uses the output of social pedagogy, so it might be reasonable to state that pedagogy exerts certain influence on the way that different changes are effectuated in the social functioning of individuals, but this is not its primary task.

Social policy of each country is shaped by two important groups of factors that significantly distort its final outcomes. The first of these is the actual situation of the society and the type of its relationship with the state (i.e. demography, wealth levels, work culture, individualism vs. collectivism, etc.). Whereas, the second group of factors consists of the existing social welfare system, i.e. its size, the degree

2 The social welfare system should be understood as covering, among others, material support for a certain category of people, assistance in looking for the employment, access to health services, support for single parents, etc. This assistance mainly concerns the so-called social risk groups (the excluded, those who have been unemployed long-term, the sick, poor, old and the addicted, etc.). Compare with *Polityka społeczna – polityka socjalna (w poszukiwaniu definicji, związków, zależności)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-ekonomicznej we Wrocławku – Nauki Pedagogiczne” 1998, v. III, p. 35.

3 The term social policy is also defined as the sciences of social policy, hence the theory of social policy. In Poland, the issues of this area of sciences are covered by the monthly “Social Policy” published by the Ministry of Labour and Social Policy.

4 The same can be said about the theory of social work. Compare with B. Szatur-Jarowska, *Praca socjalna*, in: *Leksykon polityki społecznej*, as edited by B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2001, p. 154.

of bureaucracy and hierarchy, its ability to respond to different social changes, the attitude of management and employees to social problems, etc⁵. Because both groups of these factors are dynamic in nature, the assessment of the effectiveness of individual assistance programmes might be sometimes significantly hindered. On the other hand, however, it also produces a specific need for constant changes in various segments of the social policy.

Therefore, when designing detailed models of social policy, one should take into account not only the fact of existence of these objective limitations, but also the very situation for which the social policy in question is supposed to constitute an antidote. This in turn means that without conducting meticulous research and without reflecting on the tasks and the state of implementation of the social policy, it is not quite possible to solve any socially important problems on a truly sustainable basis. The primary function of social pedagogy, therefore, is to conduct research and control. Its task is to monitor the degree of implementation of different social policy objectives from the point of view of the very changes in the functioning of particular social environments, while diagnosing emerging problems, formulating conclusions and developing ways to correct undertakings that have proved ineffective.

An important element of the social policy of the state is, therefore, a critical discussion about the degree of implementation of the objectives of this policy and the factors that make it difficult to achieve such goals. This discussion is important because of the fact that, among other things, the implementation of any specific social policy will always bring about some effects that the policy in question has not considered before, including those that might run counter to its basic assumptions. An example here could be the policy of a welfare state, which proved to be inefficient not only because it absorbed too large resources and even the most prosperous societies could not afford to sustain it, but also because it contributed to the consolidation of certain negative social phenomena, masking the most visible manifestations of deep social problems.

Social policy can also be one of the tools for understanding social reality when it comes to different educational problems caused by different phenomena occurring in the society. On the one hand, this is possible due to the fact that the practical experience of social workers, educators, animators, organizers and managers who are social policy executives constitutes an invaluable source of empirical data. On the other hand, this is possible because every social change resulting from the practical implementation of any social policy imperatives does bring about certain unpredictable effects, which in turn become the subject of cognition by social pedagogy. In other words, social policy is a tool of social changes which then become the subject of research of social pedagogy. Regardless of the fact whether the results of such research are consequently used in the planning of various assistance programmes or not, our understanding of the educational impact of the environment on the very individual is significantly broadened.

It is worth emphasizing that the ultimate goals of social pedagogy turn out to be consistent with the goals of social policy. The very aim of both these fields is to

5 However, each bureaucratic system can be de-bureaucratized by conferring considerable autonomy on the individual elements of the system and, at the same time, by relieving the management from the obligation to supervise the performance of centrally planned tasks. In the social welfare system, it would mean leaving a great deal of freedom - as to the scope and form of assistance - to the management of the social assistance centres. Of course, this in turn would give rise to a number of new problems. Compare with D. Antonowicz, *Funkcjonowanie sektora publicznego. Perspektywa brytyjska*, Toruń 2004.

influence the society and improve the quality of life of individuals. Social policy exists only as long as there are institutions implementing the assumptions of this policy. In practice, this means that those implementing social policies are employees working at these institutions on various positions, including social educators. The very effectiveness of social policy depends on their activity at work (or the lack of it). In turn, what actions are undertaken by the employees of the social welfare system depends both on their personal attitude to the social problems they face and the manner of solving them as proposed by the state. But it also depends on the theoretical preparation they are trained in and during which they assimilate a certain system of beliefs and values relating to the relationship between the individual, the society and the state.

Another important function of social pedagogy is thus exerting indirect impact on the way of implementing social policy through the preparation of those responsible for forming the very help and care system. Social pedagogy, therefore, has an important role to play as a form of link between the social policy of the state and the system of care and assistance that implements this policy in practice, because one of its tasks is to prepare those future employees of the social assistance and welfare system. Although, as I have already mentioned, there is no “social pedagogue” profession in Poland as such, this does not necessarily mean that the knowledge of the educational impact of the environment on each individual is not essential for the implementation of social policy objectives. Understanding these interactions is a prerequisite for a truly conscious management of the same, which is now all the more important, because the main goal of social policy is to activate individuals and teach them social competences that can enable them to function independently in the environment, and not just providing material support for a simple biological survival. The educational function can be easily combined with the research function here. It is because it seems rather impossible to develop a set of competencies necessary to perform the tasks of a social welfare system employee if one does not know the challenges that the system might be facing at the moment.

In addition to diagnosing the state of the assistance and care system, one of other priorities of social pedagogy should be striving to understand the long-term effects of such a system on the society. There is no doubt that social problems, which were to be definitively solved thanks to the implementation of generous help programmes, have not only been unsettled but have also become a permanent element of social life even in the most developed and prosperous countries. Until recently, therefore, an inefficient system of social welfare was in place, whose task was to implement social policy aimed at satisfying the material and non-material needs of individuals who, for various reasons, could not satisfy these needs alone, while at the same time allowing to escalate certain problems that this system was unable to solve. The increasing costs of this system together with the deteriorating economic situation of many countries made it necessary to develop new models of social policy adapted to the monetary possibilities of individual countries, and at the same time giving hope that the social problems generated by the previous model (including the dependence of entire social groups on state aid) will be finally resolved⁶.

⁶ On the legislation regulating the functioning of social welfare systems in individual countries, see S. Nitecki, *System prawny pomocy społecznej w wybranych państwach ze szczególnym uwzględnieniem państw Unii Europejskiej*, in: *Praca socjalna wobec współczesnych problemów...*, p. 105 and et al.

Until now, the main task of this system has been to support individuals and groups in satisfying their basic living needs. The scope of this assistance depended, on the one hand, on the very ideas adopted in individual countries relating to the state's obligations towards the society and, on the other hand, on the level of economic development. Thus, at one end, for example, there were the Scandinavian countries, where it was assumed that each individual has the right not only to satisfy their basic biological needs, but also to live in prosperity (it must be noted that the high level of affluence of the Scandinavian societies made it fairly possible to implement these assumptions). At the other end, however, there were countries like, for example, the United States, where the social welfare system offered those using it much less. Regardless of the scope of assistance provided, the basic goal of the social policy implemented by this system was to provide such an assistance (material, psychological, organizational, legal, etc.)⁷.

The failure of the system, whose main element was the distribution of funds, was acknowledged at the end of the 70s of the last century⁸. The main disadvantage of this system was the deepening dependence of those benefiting from the state aid, what in fact strengthened the attitudes of passivity and helplessness. Therefore, it was necessary to develop and implement a system that, while helping to alleviate serious social problems of those in a difficult situation, would not lead to the development of such negative effects.

Due to the changes in social policies that have occurred in many developed countries in recent years, the objectives and tasks of the social welfare system require rethinking. One of the challenges faced by social pedagogy in developed countries, including Poland, is the change in the current social policy so as to replace the model based on the redistribution of wealth with an active social policy model. This model was implemented in the 1990s in the United States, then in Western Europe, and since 2000 it has been being partially introduced in Poland.

The phrase "active social policy" does not seem to be capable of fully reflecting the essence of things here, because it suggests that the previous model of social policy assumed the passivity of the state in relation to specific problems. Meanwhile, the model of active social policy is not about the activity of social welfare institutions, but rather about the activity of individuals and groups supported by the state. Therefore, the term "activation policy" would be more appropriate here. The basic assumption of this policy is the idea that every citizen has the right to participate actively in the social life of their country, while the duty of the state is to allow this participation for all its citizens. The state is thus not trying to ensure social security for all the citizens, but it rather provides a set of instruments with the use of which every citizen is able to take care of their own safety. In this model, the efforts to activate an individual and transfer responsibility for their own situation attains primacy over the concept of ensuring that every individual has a certain degree of basic living security.

7 On different forms of social assistance, see M. Adamiec, *Pomaganie: problemy i uwagi. Psychologia pomocy*, in: *Psychologia pomocy. Wybrane zagadnienia*, as edited by K. Popiołka, Katowice 1996.

8 The welfare state became the subject of a widespread criticism in connection with the oil crisis of the mid 1970s. Both its excessive costs and the lack of effects were criticized. Compare with J. Wiśniewski, *W poszukiwaniu państwa opiekuńczo – efektywnego. Od tradycyjnego welfare state do The Third Way*, „Studia Socjologiczne” 2002, No. 2.

In the active social policy model, the pivotal concept is, obviously, the idea of individual activation. But what does it really mean? One can activate an individual who, for specific reasons, remains passive, i.e. does not take up the opportunities within their reach thanks to which he or she could overcome life's difficulties and improve their quality of life. Activation, as it is by the very nature of things, is aimed at overcoming passivity or calling for a specific change in the attitude and behaviour of an individual. Therefore, strictly speaking, activation might be basically considered to be an educational activity, and because in the context of a social welfare system it encompasses both the individual and their social environment, it is the domain of social pedagogy.

It is worth noting, however, that the concept of activation as an educational activity has certain limitations. Activation in social policy programmes is directed to those excluded and marginalized. What is assumed here is that this exclusion and marginalization has become a long-term condition due to the fault of the individual in question. Probably for some excluded persons this approach is correct, the more so because research shows that the longer the state of social exclusion persists, the more difficult it is to eradicate it. However, there is also a group of people who, although undertaking certain initiatives which are available to them - so that to act to improve their situation - remain unable to get out of poverty and exclusion. Any attempts to "activate" these people seem tantamount to wasting resources that could be used more effectively in a different way.

As noted by M. Rymśa, the model of active social policy was implemented mainly due to the lower costs as compared to the earlier model⁹. This means that social pedagogy and social work¹⁰ were in a certain sense faced with facts, because if we assume that the main role in changing the social policy model is played by financial reasons - and not by theoretical premises proving the predominance of the new model over the previous one - the role of social pedagogy and social work is reduced merely to executing the social policy. However, it should be borne in mind that the effects of the implementation of this model can be assessed only in the long-term perspective. Hence, it may turn out that this model does not bring the desired results not so much due to its inefficiency, but because of much smaller financial resources allocated to its implementation as compared to the previous model.

This does not mean, however, that social pedagogy has no role to play in shaping a truly active social policy. Social pedagogy is actually one of the areas particularly entitled to assess the effectiveness of an active social policy. It is because the long-term goal of this policy is not to alleviate the negative effects of social problems, but rather to reach the very root causes of such problems, while inducing a permanent change.

Since the goal of an active social policy is to activate individuals, change their attitude to their own situation and equip them with an appropriate set of competences, which is some kind of "upbringing" of individuals, then only those fields of sciences whose subject matter is education can conduct a proper assessment of the effectiveness of this type of interaction in the whole society. Moreover, it does not seem possible to

9 Compare with M. Rymśa, *Praca socjalna i pracownicy socjalni w modelu aktywnej polityki społecznej*, in: *Socjologia i polityka społeczna a aktualne problemy pracy socjalnej...*, p. 120.

10 On the relationship between social work and social policy, see *Praca socjalna i polityka społeczna. Obszary współdziałania wobec wykluczenia społecznego*, as edited by K. Marzec-Hola, M. Joachimowska, Bydgoszcz 2008.

activate individuals belonging to those social environments where dependence on state aid and learned helplessness have become a form of social “values” affecting the way those individuals function and perceive social reality. Without changing the environmental impacts, activating such individuals within the activation programmes offered by various employment offices seems to be doomed to failure. Any such participation in these programmes is always limited in time, whereas belonging to an environment in which the wrong patterns prevail is something permanent.

It is possible to formulate a postulate to the effect that social educators should be included in the process of activating various social groups (the unemployed, disabled, elderly, addicted, etc.). Social pedagogy offers a slightly different perspective when it comes to social work than the related disciplines¹¹, and taking into account the specificity of an active social policy and its goals, the perspectives offered by pedagogy seem to be particularly useful. It is worth noting here that social work, at least in some respects, is also to a certain extent an educational activity aiming to evoke changes in the functioning of an individual in their social environment, while transforming the environment itself. According to the definition formulated by the International Federation of Social Workers, “social work is a profession that supports social change, solves problems arising in interpersonal relations, strengthens (empowerment) and frees people to enrich their own well-being. Using the theories of human behaviour and social systems, social work intervenes in those places where people interact with their environment”.

One of the shortcomings of the Polish social welfare system is the fact that the role of social workers is often reduced to performing diagnostic functions only, while the assistance centres merely distribute material help to those persons recognized on the basis of formal criteria as entitled to receiving it. Furthermore, an additional difficulty in introducing a uniform social policy model is the double financing of the welfare system: from funds coming from the state budget and funds coming from the European Union budget. This resulted in the need to adopt two types of legal regulations: those clarifying the rules for spending the EU funds and those regulating the disbursement of funds from public levies. This fact has become the reason why the social welfare system in Poland currently consists of two independently functioning, and sometimes even competing, subsystems: employment offices whose task is to activate the unemployed and social assistance centres that provide direct financial and non-financial support¹². Contrary to what some might think, this situation seems to be a factor hindering the organization of an active social policy, because in practice it is limited to the group of those unemployed. The activation is undoubtedly desirable in the case of those unemployed long-term or people from specific backgrounds, but the very reason for unemployment as a social phenomenon is not the passivity of the unemployed, but rather the fact that the economy does not create enough jobs. This in turn means that financial resources that could be directed to work with those socially excluded (because of their own helplessness and lack of sufficient social competences) are spent on activities that cannot really bring the desired results due to the general economic situation.

Thus, although the inclusion of social pedagogy in social work and the functioning of the social welfare system seems to be able to create opportunities for an effective

¹¹ Compare with E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna...*, p. 357.

¹² Compare with M. Rymsza, *Praca socjalna...*, p. 125.

implementation of the objectives of an active social policy, the currently operating system, its financing methods and legal solutions make it rather very difficult, or even impossible, to introduce this solution and recognize it as one of the basic determinants of the system.

Yet, this tendency to succumb to certain inertia of the system and the duplication of settled procedures, despite the overall change in the priorities of social policy, occurs not only in Poland. And so, in countries with a robust tradition of a strong state intervention, there is this tendency to maintain the dependence on state aid also when the aim of support is actually to break such a reliance. An example could be France, where state-funded social work enterprises were established to activate unemployed people and counter the process of addiction to benefits by some entire social groups. As a result, however, a new form of dependence on state support has been developed - this time on the very employment in these social work establishments¹³. In this case, the way the active social policy was implemented was actually impacted by the specific relationship between the authorities and the society, namely the consent to social interventionism granted both by the society as a whole and the employees as well as managers of the social welfare system.

Some authors point out that the social welfare system as an instrument of implementing social policy turns out to be inefficient not so much due to improper social policy assumptions, but because of the problems that the system is attempting to solve, and because of some immanent features of this system, without which it would not be able to function, and which therefore cannot be simply eliminated. In the latter case, the argument is about the size and complexity, which is simply about the fact that it is a centralized system, managed by the state and with an extensive administration, aiming to solve social problems on a mass scale. In the era of progressive globalization and the technicalisation of societies, and in the wake of a constant drop in employment levels, one must argue that no single state-controlled welfare system is able to meet all the expectations and social needs.

Due to the aforementioned drawbacks of a centralized social assistance and care system, new methods of solving social problems are being sought. One of such methods is to initiate and strengthen the cooperation between welfare centres and non-governmental organizations. Hence, in order to overcome difficulties generated by the system itself, it is proposed to transfer some of the tasks implemented by the local government to such non-governmental entities¹⁴. This is not so much about the inclusion of these units in the provision of the assistance and care system, but about the definition of such principles of cooperation to enable the non-governmental organizations to be entrusted with tasks that they are able to perform better or with lower costs as compared to the state system.

Opinions on the importance of the non-governmental sector for the provision of social policy are divided. While on the one hand many authors claim that NGOs

¹³ J. Bourgeois, *Przeciwdziałanie ekskluzji – powrót do zatrudnienia przez aktywność ekonomiczną. Sukcesy, granice i perspektywy w świetle 20 lat francuskich doświadczeń*, in: *Przeciw wykluczeniu społecznemu* (conference materials), Fundacja „Pro Caritate”, Warszawa 2003.

¹⁴ As noted by M. Załuska, the sector of non-governmental organizations may constitute a kind of “connective tissue” that connects the system of social welfare with the society. Compare with M. Załuska, *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Katowice 1998, p. 97.

are a necessary complement to the state welfare system, yet there are also some who point out that these organizations can only complement state aid measures and are only more effective in those areas where problems arise for a relatively small number of people. In Poland, the non-governmental sector is still much weaker than in more developed countries, and there is no legal obligation currently in place whereby to compel social assistance centres to cooperate with the non-governmental units. It seems, however, that the importance of this sector will also grow in Poland - an assumption based on the observed rapid changes in the socio-economic landscape. "Weak non-governmental sector, writes K. Piątek, reduces the chances of effectively solving social problems already existing and looming around in the era of the IT revolution and globalization"¹⁵.

Although the non-governmental sector in Poland remains significantly weaker than in the so-called old part of the EU, there are already thousands of non-governmental organizations, each implementing its own goals in the same areas in which regular state institutions operate, including education, health care and social welfare. These organizations, as noted by K. Piątek, are an increasingly important social policy actor, playing a key role in the process of meeting social needs¹⁶. Therefore, it seems advisable to coordinate the activities of state institutions and non-governmental organizations in such a way that their tasks are not duplicated, and secondly to ensure the coherence of the social policy pursued by the state. This second goal is all the more important because governmental organizations benefit from the state financial support (or the European funds) - therefore the issue of rationalization of spending such funds arises and needs to be properly addressed¹⁷.

From the point of view of social pedagogy, it is important that these organizations can define their own goals and methods of operation in an unhindered way. The advantage of non-governmental organizations is undoubtedly their individual approach to the customer and the ease of adapting their offer to the needs of local communities. In addition, these organizations usually have limited budgets and, therefore, unlike the state aid system, do not tend to over-bureaucratize. Because they form bottom-up in response to emerging problems, they can be a source of learning experience about these new situations. Since the possibilities of implementing in practice the theories and methods formulated by social pedagogy within the state institutions seem limited for the above-mentioned reasons, non-governmental organizations may in fact constitute a perfect field for experimentally applying such theoretical solutions in practice. Although these organizations remain independent of the social policy of the state, the conclusions that social pedagogues may form with the help of these organizations can be successfully applied on a larger scale at the level of the social welfare institutions.

However, it should not be forgotten that NGOs are not able to implement all the tasks of social policy and that therefore, in addition to them, a centralized system of assistance and social care seems fairly necessary. That these organizations are sometimes in no position to take on the burden of implementing the whole social policy of the state in terms of assistance and care is determined by the same factors which allow

¹⁵ K. Piątek, *Polityka społeczna – praca socjalna (skomplikowany charakter zależności)*, in: *Socjologia i polityka społeczna a aktualne problemy pracy socjalnej...*, p. 116.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Compare *ibid.*, p. 117.

them to gain advantage over the state system in other areas¹⁸. Although, the multiplicity of goals pursued by the non-governmental sector means that specific needs of certain small social groups can be met to a greater extent, yet it must be argued that problems taking on a mass character can only be effectively solved within a system targeting the whole society, and not its specific local elements. There is also a whole range of problems whose resolution entails costs so high that non-governmental organizations would not be able to bear (e.g. issues relating to health protection) or problems requiring separate legal and institutional solutions (e.g. resocialization of convicted criminals).

In addition, the mere fact that the implementation of social policy tasks would not be fully possible without the support of the non-governmental sector does undoubtedly demonstrate some sort of inefficiency of the system of state aid institutions. After all, at least in the sphere of assumptions, this system should meet all the goals it was called for, and if it is unable to achieve certain thresholds, it should be reformed. The thesis that without the non-governmental sector it would not be possible to solve problems in the field of social policy is probably empirically correct, however, it should be borne in mind that it is associated with a negative diagnosis of the state institutions and their possibilities to meet all the upcoming social needs.

Based on the analysis of the impact of social policy on the society, it is still rather difficult to determine whether it will be the sector of non-governmental organizations that in the future will bear the main burden of implementing in practice the postulates formulated by social pedagogy. Yet, regardless of the significant role that it might play as a supplement to the state aid system, the scope of its operations and the possibility of solving various social problems will depend on the overall state of civil society as well as on what in the social sciences is sometimes referred to as a social capital. The effectiveness of operations of non-governmental organizations depends without any doubt on the existence of social networks, the level of trust among individuals and the civic engagement, which of course means that one of the goals of social pedagogy and social work should be to strengthen the social capital.

The term “social capital” is often abused, hence it is worth clarifying its meaning. This concept stems from the assumption that the existence of extensive networks of social relations can positively affect the quality of life of the community as a whole. Thus, next to the physical capital in the form of physical objects (or financial means) and human capital in the form of a set of competences, educational experiences, abilities, personal qualities, etc., there is the capital of social contacts between individuals. However, it is unreasonable to claim that in a civil society with a high level of social capital, social problems might be solved thanks to the involvement of local communities and assistance provided mutually by their members. This assumption is incorrect because each community has only *some* objectively measurable amount of resources that can be allocated to help its weakest members. Hence, an individual who is a member of a certain social group burdened with a high level of poverty and social exclusion will only enter into social contacts with people belonging to the same

¹⁸ The basic problem of the non-governmental sector in Poland seems to be its poor financial condition. The revenue of the majority of those organizations does not exceed several thousand zlotys a year, while approximately 60% of them use government and local government funds. Compare with A. Niesporek, *Trzeci sektor w Polsce. Organizacje pozarządowe w sektorze socjalnym*, in: *Praca socjalna wobec współczesnych problemów społecznych*, as edited by S. Pawlas-Czyż, Toruń 2007, p. 96.

environment. Thus, even a high level of social capital is not expedient in such contexts for a long-term and lasting solution of problems in the social functioning of those individuals belonging to environments affected especially by poverty and exclusion.

Another way to counteract the decline in employment in developed countries may be the development of the so-called non-market economy. In such models, the main goal of social enterprises is not the profit of the owner of the capital, but the satisfaction of needs of the participants of such an economy and therefore, to put it simply, the provision of means to meet the basic needs of living. The operation of such social enterprises is based on the personal provision of work by individuals within these units which have certain special rights granted by the state (e.g. exemption from taxes or various forms of co-financing)¹⁹.

The operation of non-market social enterprises does certainly seem to be an effective means of activating those individuals who have been excluded from the labour circulation, thus restoring them back to this marketplace, yet it should be remembered that employment opportunities in the social dimension depend not only on the activity and competence of individuals, but also on the characteristics of the labour market itself. If the market does not generate enough jobs, then no form of activation of those excluded may be seen as effective in counteracting the rocketing rates of unemployment. Supporters of the social non-market economy, however, indicate that even in the conditions of persistent unemployment, the very existence of social enterprises is expedient, because such undertakings actually allow the unwaged to maintain their ability to take up employment, and they also involve less expenditure as compared to the support awarded in the form of benefits or training for the unemployed. Above all, these initiatives are intended for people affected by social marginalization, for whom any participation in a temporary job market might be the only chance to get out of a difficult situation.

The activity of social enterprises is an interesting subject area of research for social pedagogy, because their goal, at least in the Polish legal system²⁰, is to activate those who remain socially marginalized. In this context, one will be inadvertently faced with questions as to the long-term effectiveness of social enterprises in activating the excluded, the degree of dependence of those people on these ventures and the way these units affect local communities. If it turns out that for most members social enterprises are the target place of work, and not an intermediate stage on the way to returning to the labour market, then one would need to think of developing new methods for activating such members of the enterprises who still have a tangible chance to find employment outside of the social sector.

Yet, like the non-governmental organizations, also social cooperatives cannot really cater for an ideal remedy to the problem of unemployment, poverty and marginalization. As companies subject to market forces, they have to bear the consequences of their own financial decisions, thus becoming vulnerable to changes in the economic

¹⁹ It is worth noting that this form of support can be combined with the activities of non-governmental organizations, allowing the latter to create social enterprises.

²⁰ According to the Act on social cooperatives, members of such enterprises shall be socially excluded people, while the fraction of those not affected by such exclusion cannot exceed 20%. Such co-operatives are also subject to the same legal provisions as all other enterprises in Poland.

world around them²¹. Created as a form of transitional employment vehicles, they are supposed to help in restoring the marginalized back to the labour market, yet they often turn out to be the target place of work for many. This actually raises further questions, because the number of social cooperatives that may simultaneously operate on the market is limited. Hence, if these social enterprises become a place of permanent employment for their members, then they will cease to act as activation vehicles and their members will remain excluded from the normal functioning in the society, with the only difference here being that this exclusion will take a different form than in the case of people receiving state benefits. It should also be expected that the possibility of creating social cooperatives might become more and more difficult in the future (unless, of course, they are co-financed from public levies), which results from the fact that due to the expansion of modern technologies in developed countries, the demand for wage labour has been being gradually reduced²².

The notion of a social non-market economy should be distinguished from the concept of a social market economy. It might be noted that the latter term implies the type of economic system possessing the ability to solve all social problems to the creation of which it has somehow contributed. Whereas the term “market” indicates that we are dealing with an economic system based on free competition. This phenomenon will inevitably lead to the exclusion of a certain number of participants from the marketplace, thus giving rise to the need for social security. It is, therefore, for this reason that state legislation is required to be in place to enforce different standards concerning the existence of social solutions across workplaces, partnerships between employees and employers, reduction of excessive social inequalities, etc.

The social market economy functions in many developed countries of the old European Union. Unfortunately, in Poland its principles have never been implemented, although there was such a chance at the beginning of the political transformation²³. The introduction of reforms liberalizing the economy, combined with the lack of significant social security measures, meant that large social groups were permanently excluded from participation in the market game. As a result, many social pathologies became a permanent element of social life. It must be indicated, however, that such occurrences would have been relatively easy to cope with, had a certain degree of care been taken at the beginning of the transformation period to introduce legislation enforcing the principles of social responsibility and economic justice.

21 In the summary of the report prepared for the European Economic and Social Committee by the International Centre for Research and Information on Public, Social and Cooperative Economy (CIRIEC, 2012), it is stated that social enterprises did better during the economic crisis as compared to the market sector. Moreover, they proved more effective in such areas as “allocating scattered and unused resources for economic activities, stimulating the use of resources at the local level, developing the entrepreneurial culture, eliminating market restrictions, increasing market flexibility, promoting the location of production in many places”. http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/a_ces5925-2012_00_00_tra_etu_pl.pdf.

22 This process started already in the 70s and has continued so far. In the U.S., for example, in the years 1979-1992, productivity in the manufacturing sector increased by 35%, while employment decreased by 15% at the same time. Compare with J. Marykin, *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrykowej*, Wrocław 2003, p. 23 and *et al.*

23 In Poland, the principle of a social market economy, on which the social and economic system of the country is to be based, is guaranteed by the Constitution. The idea of a social economy, however, is not yet implemented in practice. „Almost no one and never - notes T. Kowalik - raises the issue of non-compliance with the Constitution of our existing socio-economic system”. Compare with T. Kowalik, *Společne aspekty transformacji a rola państwa*, „Gospodarka Narodowa” 2001, No. 9.

This means that today's welfare system has to cope with the consequences of the very mistakes that were made in the early nineties. Therefore, it is not quite possible to transfer to the Polish conditions the goals and methods of social policy systems from countries where social market economy has functioned for a long time. The activation of the unemployed and the excluded can bring about the expected results only in a system that does not generate the polarization of the society and does not lead to the emergence of large social groups that are partially or totally unable to participate in the economic life of a country.

A serious mistake made by some social sciences theorists in Poland seems to be the credulous acceptance of a thesis according to which the solution of global social problems in various parts of the world can be attained using similar methods. A number of other beliefs is related to this thesis, including the view that globalization is an inevitable process and that we have no influence on its course, that apart from some negative effects it also entails a number of positive consequences, which actually outweigh the negative ones, or that positive consequences can only be felt by a small group of political and business elites, while all the costs related to globalization must be borne by wider social circles. Another of such views is also that globalization leads to the weakening of the state and strengthens supranational organizations as decision-making authorities, while destroying local cultures and traditions.

The concept of globalization is undoubtedly an important factor initiating various political ventures²⁴, including undertakings in the area of social policy, yet one should also remember that it may contribute to the refraining from engaging in specific political actions. This latter phenomenon occurs when the state does not undertake sufficient social activities, citing as a justification allegedly objective and imminent processes of the economy, which it cannot control and which are a peculiar sign of the times. One can get the impression that in Poland we often deal with this kind of argumentation.

It is worth noting, however, that globalization - from the point of view of social policy - does also exhibit a positive dimension. Thanks to the fact that similar processes take place across different societies, it is possible to exchange experiences, hypotheses and theories. This very process seems to be much more intense now than it was in the past²⁵. On the other hand, as it can be inferred from the above remarks, in countries such as Poland, the type and scale of problems is completely different than in the countries of Western Europe or the U.S. Therefore, any uncritical attempt to transfer social policy models that work in these countries to the Polish conditions may give rise to more problems, rather than providing solution to the existing ones.

Following the literature in the field of sociology, social work theory, social pedagogy or social policy theory, it is rather easy to notice that the analysis of the aspect of globalization and its impacts on the functioning of the social welfare system in Poland is almost virtually absent. There are many publications on the interdependencies that exist between the processes of globalization and the welfare state, yet these mostly concern the phenomena occurring in the so-called old European Union and

²⁴ As noted by P. Starosta, globalization "is not only a basic theoretical concept, but also an ideological one, mobilizing supporters and opponents for specific political actions". P. Starosta, *Globalizacja i nowy komunitaryzm*, „Kultura i Społeczeństwo” 2000, No. 3.

²⁵ Compare with J. Szmagliński, *Teoria pracy socjalna a ideologia i polityka społeczna – przykład amerykański*, Warszawa 1996, p. 122.

the Anglo-Saxon countries. These considerations, therefore, albeit purposeful from a theoretical point of view, can be applied to the Polish realities to a very limited extent only, and it is for quite an obvious reason, namely that there has never been a proper welfare state in our country. Any attempt to implement the solutions developed in countries where the economic system has been based on the principles of a social market economy might merely contribute to an unremitting disintegration of the social welfare system in Poland into two areas functioning independently of each other, as mentioned above, which as a social phenomenon does not occur in countries with an established social market economy.

Both in Poland and in other countries, one of the main areas of contention in connection with social policy is the question of the moral authority of the state to interfere in the economic life of the society as well as the issue of redistribution of social income. Recently, however, what seems to be outweighing other arguments in this context is the idea that the state should interfere only in so far as it is necessary to maintain social cohesion²⁶, while giving up on the idea of bringing about universal welfare. An erroneous conclusion is sometimes drawn from this fact, according to which we are currently witnessing the bankruptcy of a welfare state as such and that any attempts to expand the scope of social assistance in Poland are therefore doomed to failure.

In Poland, however, social assistance still boils down to the distribution of financial resources, which means that social problems are somewhat mitigated, yet they are not really solved. Due to the limited resources, such state interference does not reach too profoundly into the social life, although undoubtedly, due to the introduction of various legal solutions, the scope of this interference is becoming even greater (an example could be the Act on counteracting domestic violence, the Act on social cooperatives or the Act on counteracting alcoholism).

Nevertheless, social pedagogy in Poland is currently facing a serious task of working out new methods to solve certain social problems. These methods must be able to be implemented in conditions of limited material resources, while at the same time they should be an effective tool for supporting individuals and groups who are in a difficult situation due to no fault of their own. And this argument is not about rejecting and replacing the existing types of social assistance but, quite on the contrary, it is about their improvement based on the experience and conclusions drawn from mistakes made in the past. With reference to the change of the social policy model and a gradual introduction of an active policy model in Poland, the role of social pedagogy - both in the state welfare system and in the non-governmental sector - should gradually increase.

It can be argued that today social pedagogy can fulfil the function of a link between the non-governmental organizations and those institutions implementing the social policy of the state. This assumption pertains primarily to the development of coherent rules for accessing various forms of institutional assistance by different groups. It is also about defining clear criteria for differentiating particular forms of support depending on the individual characteristics and needs of the recipients in question. However, it should be remembered that the operation of the current social welfare system, the very problems and challenges that this system is facing as well as the

²⁶ E. Mączyńska, P. Pysz, *Spółeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, Warszawa 2003, p. 131.

different forms of social policy implemented by successive governments after 1989 provide arguments supporting the thesis that social pedagogy and related sciences are nowadays in a completely different situation as compared to social pedagogy in countries with longer democratic traditions. Not only are the problems of different nature²⁷, but so is the social assistance and welfare system much more differentiated. On the one hand, as one might argue, there are several global phenomena occurring in Poland which the national social welfare system is trying to respond to, as exemplified by the attempts to pursue an active social policy. On the other hand, however, we are still struggling with problems that arose in the early period of political transformation and are the consequences of the “shocking” nature of the economic reforms that were introduced at that time.

Social pedagogy could play an important role in the context of active social policy; however, the very specificity of the Polish assistance and care system means that its potential impact on the social life seems to be largely unused. Undoubtedly, social pedagogy has a significant role to play as an area that diagnoses the effectiveness of implementing social policy objectives and identifies undesirable phenomena both at the level of the social welfare system and at the level of those institutions appointed to pursue the objectives of this policy.

Social pedagogy is not the only theoretical background of the social policy of the state, hence it is fairly difficult to talk about the relationship between social policy and social pedagogy. As I have already mentioned, there are bilateral relations between social pedagogy and social policy as well as the welfare system that is the contractor of this policy. Social pedagogy can be a viable source of theoretical and practical inspirations for social policy. On the other hand, the system of aid institutions is the subject of research for social educators, thus reflecting on the state of our theoretical discussion.

Social policy together with the social welfare system is obviously not the only area of a practical interest for social pedagogy, yet it must be remembered that the possibilities of implementing theoretical models of social pedagogy depend to a great degree on the state policy. The final settlement as to the meaning and place of social pedagogy in the overall social welfare system does not depend on social educators, but rather on the designers of different social policy models. Social assistance in Poland should not be treated mainly as a factor mitigating social problems, which are caused not so much by objectively occurring economic and social processes, but rather by specific political decisions²⁸. It should be seen as a system aimed at maintaining and, wherever possible, raising the standard of living in the society. It is worth remembering that, as I have mentioned before, due to the significant number of drawbacks of the current social welfare system, the practical application of the perspective of social pedagogy seems very much limited. Yet, the growing role of the non-governmental

27 An example here could be the problem of population migration - in Poland this is the problem of excessive emigration, while in the affluent countries the problem of excessive immigration. Compare with K. Szymańska, *Migracje jako problem polityki społecznej (na przykładzie Polski)*, in: *Socjologia i polityka społeczna a aktualne problemy pracy socjalnej...*, p. 337 and et al.

28 B. Szatur-Jaworska in the early nineties said that “it should be assumed in advance that – by no means due to some unforeseen perturbations – and for sure, certain situations will arise requiring robust social assistance intervention”. B. Szatur-Jaworska, *Znaczenie pracy socjalnej w polityce społecznej*, in: *Zagrożenia i szanse polityki społecznej Polsce w okresie transformacji*, as edited by M. Książkowski i J. Supińska, Warszawa 1993, p. 130.

sector means that social pedagogy can still exert a significant impact on the process of solving social problems and raising the quality of life of individuals.

BIBLIOGRAPHY:

1. *Polityka społeczna – polityka socjalna (w poszukiwaniu definicji, związków, zależności)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-ekonomicznej we Włocławku – Nauki Pedagogiczne” 1998, v. III.
2. Szatur-Jarowska B., *Praca socjalna*, in: *Leksykon polityki społecznej*, as edited by B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2001.
3. Antonowicz D., *Funkcjonowanie sektora publicznego. Perspektywa brytyjska*, Toruń 2004.
4. Adamiec M., *Pomaganie: problemy i uwagi. Psychologia pomocy*, in: *Psychologia pomocy. Wybrane zagadnienia*, as edited by K. Popiołka, Katowice 1996.
5. Wiśniewski J., *W poszukiwaniu państwa opiekuńczo – efektywnego. Od tradycyjnego welfare state do The Third Way*, „Studia Socjologiczne” 2002, No. 2.
6. *Praca socjalna i polityka społeczna. Obszary współdziałania wobec wykluczenia społecznego*, as edited by K. Marzec-Hoła, M. Joachimowska, Bydgoszcz 2008.
7. Bourgeois J., *Przeciwdziałanie ekskluzji – powrót do zatrudnienia przez aktywność ekonomiczną. Sukcesy, granice i perspektywy w świetle 20 lat francuskich doświadczeń*, in: *Przeciw wykluczeniu społecznemu (conference materials)*, Fundacja „Pro Caritate”, Warszawa 2003.
8. Załuska M., *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Katowice 1998.
9. Niesporek A., *Trzeci sektor w Polsce. Organizacje pozarządowe w sektorze socjalnym*, in: *Praca socjalna wobec współczesnych problemów społecznych*, as edited by S. Pawlas-Czyż, Toruń 2007.
10. Marykin J., *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrykowej*, Wrocław 2003.
11. Kowalik T., *Społeczne aspekty transformacji a rola państwa*, „Gospodarka Narodowa” 2001, No. 9.
12. Starosta P., *Globalizacja i nowy komunitaryzm*, „Kultura i Społeczeństwo” 2000, No. 3.
13. Szmagliński J., *Teoria pracy socjalna a ideologia i polityka społeczna – przykład amerykański*, Warszawa 1996.
14. E. Mączyńska, P. Pysz, *Społeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, Warszawa 2003.
15. Szatur-Jaworska B., *Znaczenie pracy socjalnej w polityce społecznej*, in: *Zagrożenia i szanse polityki społecznej Polsce w okresie transformacji*, as edited by M. Księżopolski i J. Supińska, Warszawa 1993.

M. Maia Gonçalves

Instituto Universitário de Ciências da Saúde do Norte, Gandra, Paredes

A. Maia Gonçalves

Hospital de Braga

R. Meneses, R

Instituto Universitário de Ciências da Saúde, Gandra, Paredes,
Portugal

HUMANIZAÇÃO EM SAÚDE : qui bene diagnostic bene curat / *Health humanization: according to qui bene diagnostic, bene curat*

Abstract

The authors seek to identify the different orders of factors that forced to change medical practice in our days. Elect as the paradigm of medical practice the doctor-patient relationship. They question whether the best clinical decision is not also the most ethically correct decision after all. Seeking after identifying the influence of currents of thought existentialists, personalists and dialogical philosophy on the doctor-patient relationship. Address then the humanization in health care, noting the contribution of Paul Ricoeur, in particular by giving a double sense of otherness in the doctor-patient relationship. Emphasize the importance of a pedagogy of vulnerability as the guarantor of a genuine and committed to solidarity. Finally suggest the relevance of a reflective philosophy, a true hermeneutics on the way of being and acting of doctors and patients in their relationship, as the guarantor of the provision of better care.

Key words: Healthcare's Humanization, philosophy, ethics, and bioethics.

INTRODUÇÃO

Quid bene diagnostic, bene curat, é uma expressão do latim, que significa faz um bom diagnóstico, que garante uma boa cura. E eu diria que essencialmente é verdade. Não se pode curar ninguém se fizermos um diagnóstico errado. Assiste-se, porém, nos dias de hoje a profundas alterações na prática médica. Para isso, contribuem diversos factores. Em primeiro lugar,

factores demográficos, como sejam o envelhecimento da população, e o aumento da esperança de vida, que resultam num aumento da necessidade de cuidados, e aumento dos custos globais dos cuidados de saúde.⁽¹⁾ Em segundo lugar, temos a capacidade tecnológica da Medicina. Dir-se-ia que hoje mais difícil do que chegar a um diagnóstico, mais complexo será chegar a uma decisão de quais os cuidados, mais adequados, para prescrever a cada doente.⁽²⁾ Em terceiro lugar, a preponderância da autonomia do doente na relação médico-doente, que surgiu pelo deontologismo kantiano, através da pena de pena Childress e Beauchamp.. A relação médico-doente será sempre “assimétrica” no sentido em que o médico detém o conhecimento técnico, e o doente vulnerável ou mais debilitado pela doença pede ajuda, justificada assim pela assimetria do Outro sobre a ética de alteridade de Levinas.

No entanto, a autonomia do doente, se for entendida como um princípio inquestionável corre o risco de desresponsabilizar o médico, e quase responsabilizar o doente pela decisão clínica.⁽³⁾ Um quarto grupo de factores são de ordem social e política, no sentido em que a saúde se consagrou como um direito dos cidadãos, e acresce tratar-se de uma cidadania mais esclarecida, que tem acesso a informação clínica numa simples pesquisa na “internet” e implicará mais direitos sanitários.

Nesta nova ordem social, para os cuidados de saúde, a classe médica ganhou mais humildade no exercício da Medicina e aprendeu a partilhar a decisão clínica com o doente, o que associado ao progresso científico e à melhoria global das condições sociais, permitiu quase duplicar a “esperança de vida das populações” no espaço de um século.⁽⁴⁾ Mas, no meu entendimento, a grande revolução na prática médica foi também devida às preocupações bioéticas no seu exercício, e, para isso, contribuíram inúmeros pensadores e filósofos, que trouxeram à Medicina uma nova dimensão humanista. Acresce a oportunidade temporal deste contributo, numa época em que a Medicina tem uma capacidade tecnológica, cada vez mais diferenciada, e poderia perder o seu cariz humanista.

1. Vejamos, por exemplo, um médico dos cuidados intensivos. Diariamente é confrontado com decisões clínicas, que apresentam implicações éticas e com decisões morais, que despoletam implicações clínicas. Quando, por exemplo, decide iniciar o suporte avançado de vida, num doente terminal, a fim de tratar uma intercorrência infecciosa, depara-se com uma decisão essencialmente clínica, mas com uma importante relevância bioética. Por outro lado, ao decidir admitir em cuidados intensivos um doente oncológico terminal, no convencimento da irreversibilidade da sua condição, mas sem que o oncologista e a família se achem conscientes disso, impõe-se otimizar o conforto, e conceder 24 ou 48 horas, a fim de que as duas partes interiorizem a irreversibilidade da situação. Trata-se, pois, aqui e antes de mais, de uma “decisão ética”, com consequências clínicas inevitáveis. No entanto, a questão fundamental não se reduz a distinguir se uma decisão clínica é mais técnico-científica, ou mais bioética; a dúvida residirá em apurar se a decisão clínica mais correta será, em suma, a decisão eticamente mais apropriada. A função do médico é tratar um doente da melhor forma possível e não seria ético entender a medicina de outro

modo. Neste sentido, seria simples a resposta. Mas a verdade é que não é. Há, desde logo, uma série de conceitos, complicados para um simples candidato a médico, que apenas deseja um dia poder tratar os seus doentes da melhor forma possível. Há autores que falam de uma bioética, específica da prática médica, a que chamam Ética Clínica.⁽⁵⁾ Referem aliás, em minha opinião com alguma propriedade, que desde que existe medicina, existe ética clínica. Qualquer decisão clínica tem de facto implícitos princípios éticos, queira-se-lhe chamar ciência ou não. O debate sobre se *de facto*, existe ou não, uma disciplina independente da bioética, chamada “ética clínica”, coloca-se com carácter liminar. Penso que, apenas para uma minoria dos autores, a “ética clínica” possui um corpo de conhecimentos próprio, configurando uma disciplina autónoma da bioética. Mas, julgo que não existe consenso, nem mesmo no tocante à fixação da origem da bioética.

2. No século XX, foram publicadas diversas obras filosóficas, denunciando os excessos de modernidade: profetizar-se-iam terríveis consequências políticas e sociais, resultantes das novas correntes de pensamento e alguns proporião, até mesmo, uma renovação espiritual. São obras consideradas anti-modernistas, por condenarem as aproximações reducionistas do nosso tempo: o empirismo, o idealismo, o racionalismo, o materialismo, o funcionalismo, etc. Todos esses “-ismos” possuíam, em comum, o propósito de esvaziar o homem da sua intimidade, sendo a palavra de ordem “massificar”. Por outra parte, as correntes anti-modernistas, que procuravam recuperar a tradição filosófica clássica, no tocante à reflexão sobre o pensamento e a vida, seriam fundamentalmente três: o existencialismo, o personalismo e o dialogicismo.⁽⁶⁾ Talvez não seja muito correto juntar as intenções dessas correntes, considerando-as propriedade comum. Mas o que importa, neste caso, é a produção de um entendimento entre as correntes humanistas, que implicaram uma nova perspectiva da relação médico-doente. Em linhas muito gerais, estas correntes filosóficas denunciavam os excessos do pensamento moderno e as consequências devastadoras na vida pessoal e social; a pobreza reducionista do empirismo e do materialismo, que tudo reduz a dados, factos, objectos e funções; e, finalmente, o afastamento do idealismo e do racionalismo, relativamente à vida real e à existência concreta da pessoa. Por isso, propunham uma “filosofia de vida”: a unidade de pensamento e de vida, o exame de si, o testemunho pessoal; o retorno às “coisas concretas”, com o “homem de carne e osso”, que ri, que chora e que sofre; a colocação da pessoa humana e da sua dimensão comunitária, no centro da reflexão e da acção; o reconhecimento da palavra e do diálogo, como principais formas de desenvolvimento da inteligência e do amor; o crescimento de uma realidade profunda, ampla e de longo alcance, capaz de operar a transformação criativa.⁽⁷⁾
3. Entre os existencialistas, contam-se Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Karl Jaspers e Heidegger, que procurariam reavaliar o sentido da existência concreta, em relação à abstracção das ideias puras do idealismo transcendental kantiano, apresentado nas três críticas do filósofo de Königsberg.⁽⁸⁾ E, entre os personalistas, incluem-se Emmanuel Mounier, Max Scheler, Dietrich von Hildebrand e Karol Wojtyła (São João Paulo II), alguns deles passaram, e bem, à Axiologia, sistema de “Filosofia de Valores”, que surge no pós II Guerra Mundial. Estes autores lançar-se-iam no propósito de revalorização da pessoa humana e,

nesse sentido, tornariam mais refinada a categoria filosófica de “pessoa”, na sua dignidade inalienável, na sua qualidade de sujeito, e na dimensão comunitária, ou transcendente, numa hiérquia de valores, como a de N.Hartmann. ⁽⁹⁾

A “filosofia dialógica” tem como fundador Martin Buber encontra-se baseada na relação Eu-Tu. E se o personalismo poria ênfase no sujeito, o dialogismo daria superior importância às relações, sem, no entanto, dissolver nelas os indivíduos. Ao valorizar os aspectos relacionais, retirava-os do isolamento dos modernistas, considerando que o tipo de relação entre os seres constitui a base de variados modos de existência. ⁽¹⁰⁾ Peter Wust, Ferdinand Ebner e Emmanuel Levinas seriam outros relevantes dialógicos; para eles, o diálogo não configura uma simples conversa, mas um modo de ser e de estar no mundo, que permite estabelecer relações com o Outro⁽¹¹⁾ O Outro chega, surge à “queima-roupa”, segundo Levinas, como se tivesse todos os direitos sobre mim. Enfrenta-me independentemente da minha vontade ou da minha adesão a ele. Inevitavelmente, o Outro apresenta-se a mim hostil, amigo, meu mestre ou meu discípulo. O Outro está espelhado na “óptica do divino”, que será, segundo Levinas: “dar prioridade ao Outro”, tal como se retrata na relação médico-doente. Poderia dizer-se que o Outro (o próximo) é o homem da rua, o homem da vida (des-valido), aquele que passa e é o primeiro que chega. O próximo como Outro, diz Levinas, não se deixa preceder por nenhum precursor que despreveria ou anunciaria a sua silhueta. De modo semelhante, na parábola do Bom Samaritano, o Outro é o homem da estrada como “semi-morto”, que foi o primeiro a marcar presença. O Outro é o que está “meio morto” na berma da estrada da vida. O Outro é o primeiro que aparece, o que cai às mãos dos salteadores. Segundo a parábola do Bom Samaritano, o primeiro que se manifestou no caminho, de Jerusalém a Jericó, foi o Outro (representado em Jesus Cristo).

Assim, perceber o Outro, como outro, é entender, na epifania do Rosto, a solicitação do pobre. O que fundamenta a transcendência do Outro é a sua miséria e o seu expatriamento no pobre, na viúva, no estrangeiro ou no doente. Esta expressão deixa perceber que aqueles que o “pensador do Outro” quer, de facto, apresentar são estes desprotegidos como o “semi-morto” (Lc 10, 30). É neles que se apresenta a “alteridade”. O Outro, enquanto Outro, tem a face ou o Rosto do pobre, do desvalido, do estrangeiro e, no seu olhar, resplandece o olhar destes. A alteridade exprime-se na pobreza, no despojamento, na miséria e na doença.

Quando Levinas fala da pobreza do Rosto, pensamos que, no sentido mais profundo, se refere também à pobreza destes marginalizados. Em Levinas, a ideia de Infinito e o próprio Infinito vêm-me do exterior, surgem numa relação que é pura exterioridade. Mas, a ideia de Infinito vem do Rosto do Outro e o Rosto aparece como exterioridade total. A relação com o Rosto não é uma relação que se produz no âmbito do género, não se joga na totalidade, é uma relação com o Infinito. A exterioridade, que se manifesta na relação com o Rosto, articula uma ligação de exterioridade entre seres separados. Esta não é a separação na qual o ser se fecha em si próprio ou no seu egoísmo, num isolamento total, esquecendo a transcendência de Outrém.

O Rosto do Outro apresenta um transbordamento que não é semelhante ao dado pela imagem de um líquido. O transbordamento do Rosto manifesta-se como posição em face do Mesmo. Assim, o transbordamento do Rosto é a própria transcendência. O transcendente é o ideatum do qual se pode ter uma ideia em nós, e está infinitamente separado da sua ideia, isto é, exterior porque Infinito. Para Levinas, ter a ideia de Infinito significa ser orientado e mandado pelo Outro, isto é, receber um ensinamento, não através de uma maiêutica, mas por meio de uma transitividade não-violenta na epifania do Rosto. A transcendência do Rosto apresenta-se como exterioridade imediata na relação *πρόσωπον προς πρόσωπον* (face a face).

Logo, a ideia de Infinito, enquanto relação com o Outro, é de ordem social. Mas o Rosto apresenta-me a sua verdadeira transcendência e exterioridade na resistência pacífica pela qual se opõe aos meus poderes. O Rosto nem é de ordem sensível, nem fenoménica. O Rosto aparece como abertura na caricatura da sua forma. Mas, por meio desta, o Rosto apresenta-me a sua profundidade. O que impede o meu poder é a resistência do Outro, como resistência não violenta. Ela não age negativamente, porque tem uma fundamentação ética.

A alteridade, que se exprime no Rosto, fornece a única matéria-prima à negação total. Embora o Rosto se exprima no sensível, é a alteridade que subtrai o meu poder e é enquanto tal que surge então a tentação de o aniquilar. O Outro levinasiano nem é empírico, nem puramente fenomenológico. É, antes, uma presença real que eu posso olhar e que me olha e é dado no encontro *πρόσωπον προς πρόσωπον* (face a face), tal como encontramos na relação axiológica entre médico e doente.

O Rosto levinasiano está carregado de significado e não se reduz à sua manifestação exterior. Esta significa ir até ao Infinito e constitui o “enigma do rosto”. Esta epifania do Rosto é “presença” que é dada numa vivência moral. Assim, o Rosto coloca-me numa “intriga ética”. Por aqui se vê que o Rosto levinasiano se coloca no contexto da “nudez” e da significação. O que o caracteriza como Rosto será a significação que dele emana, a qual faz irromper a forma.

A nudez determina-se como impossibilidade de se ornamentar. A relação com a “nudez” do Rosto é uma relação com uma presença sem qualquer mediação, uma relação com uma nudez livre de todas as formas. Por isso, esta nudez significa a luz sobre ela mesma. A nudez será aqui uma significação imediata. Esta precede as coisas e ilumina-as. Esta imediata significação é evidente na nudez do Rosto. O Outro voltou-se para mim e é isso mesmo a sua nudez. Mesmo despido da sua forma, o Rosto está transido na sua “nudez”. A nudez do Rosto é desnudamento e já suplica na rectidão que me visa. O Rosto significa “des-valor”. Analogicamente, interpretando a parábola do Bom Samaritano pela leitura de Lévinas, o “rosto”, na sua epifania como nudez, é expressão da sua imagem, isto é, como “semi-morto” (Lc 10, 30). Este (des-valor no caminho) é o Rosto espoliado e desfigurado de Jesus Cristo. Mas, a expressão do Rosto, como nudez, não depende da imagem, porque é muito superior a ela: rosto de Cristo. No entanto, Ele é rectidão que me visa concretamente a mim, porque

fica à medida daquele que O acolheu. E quem O acolheu foi o Bom Samaritano. O Sacerdote e o Levita viram o “desvalido”, mas passaram ao lado. A nudez do Rosto (desvalido no caminho, o homem que está na rua) é uma miséria, um des-nudamento, uma pobreza, a dor e o sofrimento. Não obstante, a nudez do Rosto, segundo a parábola do Bom Samaritano, manifesta-se, essencialmente, no verbo “ver”. Na nudez do olhar, manifesta-se a pobreza e a miséria do Outro (Desvalido no Caminho).

A nudez do Rosto é des-nudamento do des-valido no caminho (nu, doente, toxicodopendente, etc.). Poderá dizer-se que a nudez é essencialmente des-proteção, algo que se manifesta como num lugar inadequado. A nudez representa a sua miséria e a sua fome. Mas, nesta miséria e nesta fome, confundem-se os movimentos que conduzem à altura e à humildade do Outro. Analogicamente, na parábola do Bom Samaritano está representada a nudez de Cristo, que vamos encontrar no Calvário, pelo seu despojamento. Aqui está a nudez da abertura absoluta do transcendente. Uma luz que brilha nos seus olhos, na sua miséria e na sua pobreza e é o apelo à bondade de Deus, através do Samaritano, que acolhe e restaura o Rosto. O Rosto do Outro está sem defesa e sem amparo no caminho como um “meio morto”, esperando pelo desvelamento do Samaritano ao “cuidar” de suas feridas (Lc 10, 34).

O Rosto, na sua nudez, deixa uma abertura para o transcendente, a que Levinas chama “transparência”, comomuma espécie de fresta. Esta abertura não anula a transcendência, mas é passagem que permite a mesma. É o lugar onde ela se manifesta de modo vertical. Por detrás desta concepção de Rosto, estão as vítimas do povo de Israel, sobretudo as que viveram o drama de Auschwitz. O olhar, segundo Levinas, revela-se como fonte de sentido e como olhar de súplica, pedindo-me para ser acolhido, porque este olhar é *πρόσωπον προς πρόσωπον*, ao qual não me posso furtar. O Samaritano não se furtou. O Sacerdote e o Levita viram o Rosto, mas furtaram-se ao acolhimento e à abertura. Tal olhar é mandamento e ensinamento. O Outro fala-me pelo seu Rosto, estabelecendo-se uma “relação assimétrica”, dado que Ele é o Senhor, o Mestre, o pobre, o miserável, o desvalido no caminho, como tal se contretiza na relação médico-doente. A centralidade da existência concreta, e a nossa resposta aos desafios que o ambiente nos coloca, a defesa da dignidade inalienável de cada pessoa, como o diálogo interpessoal, único e irrepetível, e o compromisso com uma forma de conduta interpessoal e social, continuam a ser hoje convicções filosóficas fundamentais. A ética, no modelo levinasiano, baseia-se no reconhecimento, e no respeito, pelo multiculturalismo, por influência veterotestamentária, desconstruindo a racionalidade ocidental, que desvaloriza a responsabilidade do Eu pelo Outro. A liberdade e a justiça, assentes na responsabilidade, garantem que as competências e as habilidades necessárias para a prática assistencial, se definam a partir do compromisso com os outros, sob uma forma denominada “responsabilidade plesiológica”.⁽¹²⁾

4. A democratização da informação veio possibilitar uma requalificação da relação médico-paciente. Numa perspectiva levinasiana, os médicos teriam a obrigação de ouvir o discurso do Outro: dando prioridade ao Outro (doente) sobre mim (médico), pelo percurso bíblico da “responsabilidade anárquica”.

A autoridade científica não poderia ser sobrevalorizada e, por isso, dever-se-ia atentar mais na relação inter-humana. Confortar, escutar, olhar e tocar, eis o que o paciente espera do seu médico. A escuta genuína exige paciência, interesse e empenho. Muitas vezes, o clínico ouve, mas não escuta. O olhar é um ponto central do pensamento de Levinas, que o considera o princípio da comunicação e da “responsabilidade plesiológica”. O olhar constitui fonte de sentido, e possui significado ético. Em resumo, saber escutar e comunicar equivale à mais nobre missão do médico. Deve-se a Levinas a fundamentação filosófica da relação médico-doente, pelos caminhos judaicos, dos quais o filósofo era crente e praticante, que se afirmam primordialmente na prática médica, garantindo-lhe um cariz profundamente humano-divino. ⁽¹³⁾

Esta afirmação estaria incompleta se esquecesse o contributo de Paul Ricoeur. A humanização em saúde fundamentada pelo seu pensamento recebe novo impulso hermenêutico, entre uma humanização aretológica (excelência da conduta humana, narrada pela *Ética Nicomaqueia*, e devidamente comentada, em latim, em pleno século XII, por São Tomás de Aquino) e uma humanização deontológica (seguidora do deontologismo kantiano, descrito nos *Fundamentos da Metafísica dos Costumes*) Para Ricoeur, há uma certa igualização entre “o que sofre” e o que “sofre com ele” (condoer-se na companhia de alguém ...*sympathos*), porque o que sofre permite que o outro compartilhe do seu sentimento (seja afectado pelo sofrimento do outro). Por outro lado, afirma “ não posso estimar-me a mim mesmo sem estimar outrem como a mim mesmo”. Dir-se-ia que para ele a humanização em saúde reveste-se de um duplo sentido de alteridade na relação médico-doente. Há efectivamente uma assimetria entre o doente e o médico, mas as patologias determinam uma igualdade de sentimentos, bem como de valores. ⁽¹⁴⁾ Para P. Ricoeur, a moral, antes de ser a obediência à lei e a submissão à obrigação, é marcada pelo optativo. O filósofo dá prioridade à ética relativamente à moral. A vida moral é, antes de tudo, realização do desejo de ser, pelo que as principais referências do autor neste capítulo são Aristóteles, com a sua visão teleológica da vida moral; Espinosa, com a sua ideia de conatus, em que o ser se esforça por perseverar no seu ser e participar na produtividade da substância; e Jean Nabert, para quem a ética é afirmação de ser na falta (manque) de ser. No VII capítulo de *Soi-même comme un autre* (SCA, 199-236), Ricoeur estuda e expõe estas três dimensões da intenção ética: a estima de si, a solicitude e o sentido da justiça. A estima de si é o primeiro momento da intenção ética, pois que a vida boa é o objecto da “visée” ética. O sujeito moral não é um eu penso (Descartes), mas um eu posso (Merleau-Ponty), porque é um sujeito capaz de agir com intenção e não mecanicamente. Este “eu posso” tem um duplo sentido: (1) poder fazer e (2) poder avaliar. O eu é digno de estima «não principalmente devido às suas realizações mas fundamentalmente às suas capacidades» (SCA, 212). Sobre esta realização do eu do ser humano, Ricoeur tem que responder a várias objecções. Como se pode defender a visão teleológica da ética sem cair numa moral dos bons sentimentos? Como escapar ao relativismo ou ao subjectivismo que a noção de vida boa parece implicar? O sentido da nossa vida é o nosso querer? Na realização do eu, o que é que depende da deliberação e da acção? O que é que depende do acaso, das circunstâncias e o que não depende de nós? Qual é o enraizamento biológico da nossa ipseidade? Ricoeur responde a estas objecções recorrendo à ideia de “prática” de Aristóteles.

A prática exprime uma distância em relação «à ética dos bons sentimentos e a exigência de efectuação ética» (PPE, 20) O sujeito que realiza a prática «é um ser vivo, incarnado, enraizado numa corporeidade» (PPE, 20). A prática, porque habitada por uma teleologia imanente, afasta-nos do subjectivismo e do relativismo do desejo e dos valores porque, exigindo deliberação, ela confronta-nos com o que não depende de nós e ela mesma pode ser avaliada subjectiva, social e universalmente, apelando a noções como «critérios de excelência» que nenhuma realização concreta consegue esgotar. A vida boa é uma ideia limite em função da qual interpretamos as nossas acções e a nós próprios, como refere P. Ricoeur: «É num trabalho incessante de interpretação da acção e de si mesmo que prossegue a procura de adequação entre o que nos parece o melhor para o conjunto da nossa vida e as escolhas preferenciais que governam as nossas práticas» (SCA, 210). Ricoeur recorre assim à concepção de «unidade narrativa de uma vida» (SCA, 209) para exprimir a unidade de uma vida ética na procura da vida boa, qualidade sempre frágil. Para Ricoeur há um plano de vida que lhe dá unidade, embora reconheça «a fragilidade da qualidade boa do agir humano» (SCA, 210). E a leitura desse plano leva o sujeito ético a interpretar o texto da acção e a interpretar-se a si mesmo; «no plano da ética, a interpretação de si torna-se estima de si» (SCA, 211). Estas interpretações são controversas pois que não são verificáveis segundo os modelos das ciências naturais, mas a partir de uma espécie de evidência experimental que reveste a «atestação, quando a certeza de ser autor do seu próprio discurso e dos seus próprios actos se faz convicção de bem julgar e de bem agir, numa aproximação momentânea e provisória do bem-viver» (SCA, 211). A humanização em saúde, teologicamente, terminará numa “boa vida “ou “vida boa” para o doente, fruto dos cuidados e das curas de médico. Assim, a humanização somente existirá numa relação teleológica entre médico e doente. Ele define três níveis vida moral: o Ético, o Moral e o da Sabedoria Prática. A definição destes níveis permitiriam encontrar soluções para enfrentar as problemáticas com que o sujeito moral se defronta. Especificamente no seu pensamento sobre humanização em saúde elabora o conceito de “deliberação fronética” (sabedoria prática segundo o pensamento aristotélico, em que faz a síntese entre o paternalismo hipocrático e o deontologismo kantiano). Dir-se-ia que a Sabedoria Prática se consolida como garante de humanização em saúde, no contexto de uma “filosofia reflexiva”, que, também, poderemos denominar “filosofia hermética”.⁽¹⁵⁾ Ora, é precisamente esta filosofia reflexiva que é cada vez mais relevante, quando pensamos os cuidados de saúde nos dias de hoje. Atente-se como alguns doentes julgam que tudo pode ser curado graças aos avanços técnico-científicos, procurando desse modo esquecer a fragilidade que lhes é própria. Parece ignorar-se uma pedagogia da vulnerabilidade. Se tivermos presente que é em contexto de vulnerabilidade que o cuidar se torna mais relevante, percebe-se que a ausência desta pedagogia prejudica os cuidados.⁽¹⁶⁾

CONCLUSÃO

Vulnerabilidade deriva do termo latino *vulnus* (*ferida, ulcera, etc.*), que significa ferida que evoca, pelo menos de modo simbólico, a abertura sangrenta, dolorosa e sofrida. Vulnerabilidade implica por isso sofrimento, como vem muito narrado no Evangelho segundo S. Lucas, patrono geral da classe médica, companheiro

do Apóstolo Itinerante: S. Paulo. Neste sentido, é uma fragilidade inerente ao Homem, e pode ter múltiplas dimensões: ontológica, ética, cultural e social.⁽¹⁷⁾

Torna-se, pois, fundamental que quem cuida tenha consciência da vulnerabilidade do outro. A necessidade de compreensão da vulnerabilidade dos doentes é condição fundamental para a prestação de cuidados capazes de lhes causar satisfação. A vulnerabilidade obriga, por isso, a reconhecimento, compreensão e solidariedade. É desta solidariedade que resulta a prestação dos cuidados adequados ao doente, e nesse sentido, é o garante da dignidade da pessoa enferma. Por isso repetindo de novo a afirmação que deu início a este trabalho *Qui bene diagnostic, bene curat* (quem bem diagnostica, trata bem do doente), eu penso que temos que concluir que para curar é preciso muito mais do que apenas um diagnóstico. Para além da necessidade de reconhecer a individualidade fisiopatológica única de cada doente, há que ter arte e engenho para saber informar cabalmente os doentes, humildade para partilhar decisões clínicas e terapêuticas, reconhecer as suas vulnerabilidades e buscar os cuidados, que garantam ao doente o integral respeito pela sua dignidade. Em suma, o médico é o principal responsável pela relação médico-doente, tendo que saber ser merecedor da confiança do doente, procurar diluir através de uma comunicação eficaz as assimetrias desta relação, ter robustez científica para efetuar diagnósticos e propor terapêuticas, estando imbuído de um determinado sentido de solidariedade, que assegurem os melhores e mais dignos cuidados ao doente. Será muito mais difícil aplicar uma terapêutica do que fazer um diagnóstico. Mas a importância da “filosofia compreensiva ” (hermenêutica dos cuidados de saúde, nos cuidados médicos não se esgota na relação médico-doente. É importante termos em conta que a Medicina não é uma ciência exacta, logo uma proposta terapêutica nem sempre produz o resultado esperado. No limite, o doente pode quase “morrer da cura”. Neste sentido, requer-se uma verdadeira hermenêutica de modo de estar dos médicos, dos doentes, e da relação médico-doente, como uma atitude imprescindível para garantir uma permanente optimização dos cuidados.

BIBLIOGRAPHY

1. Michael R. Reich, Ph.D., and Kenji Shibuya, M.D., Dr.P.H.- **Sustaining Good Health with Equity at Low Cost.** *N Engl J Med* 2015; 373:1793-1797 November 5, 2015.
2. Bjørn Morten Hofmann - **Too much technology.** *BMJ*, 2015;350:h705.
3. Billings, J.A.1, Krakauer, E.L. - **On patient autonomy and physician responsibility in end-of-life care.** *Arch Intern Med.* 2011 May 9;171(9):849-53.
4. Bongaarts, J. - **Human population growth and the demographic transition.** *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci.* 2009 Oct 27; 364(1532): 2985–2990.
5. Salman Yousuf Guraya: **Ethics in medical research.** *Journal of Microscopy and Ultrastructure.* Volume 2, Issue 3, September 2014, Pages 121-126.
6. John G Scott,^{1,2} Rebecca G Scott,³ William L Miller,⁴ Kurt C Stange,^{2,5,6} and Benjamin F Crabtree - **Healing relationships and the existential philosophy of Martin Buber.** *Philos Ethics Humanit Med.* 2009; 4: 11.
- 7.
8. Pellegrino, E.D.- **The internal morality of clinical medicine: a paradigm for the ethics of the helping and healing professions.** *J Med Philos.* 2001;26:559–79.
9. Farrell Krell, D. - **The Heidegger-Jaspers Relationship.** *Journal of the British Society for Phenomenology* Volume 9, 1978.

10. Josef S. - *The philosophical diseases of medicine and their cure : philosophy and ethics of medicine*. Dordrecht, Norwell, 2004.
11. M;Friedman, MS. - *Levinas & Buber :Dialogue & difference*. Pittsburgh, Duquesne University Press; 2004. p. 325.
12. Topfer, F, Wiesing, U. - **Theory of science and ethics**. *Med Health Care Philos*. 2005;8:207–19.
13. Marianna, F. - **Why and how is compassion necessary to provide good quality healthcare?**, *J Health Policy Manag*. 2015 Apr; 4(4): 199–201.
14. Hamidreza N ;Kiarash A.; Bagher L. -**The doctor-patient relationship: toward a conceptual re-examination**. *J Med Ethics Hist Med*. 2016; 9: 10.
15. Brito, J; Meneses, R - **Health Humanization between the virtue and the duty according to Paul Ricouer**. *Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne*. 17(4) 2016.
16. Thomasset, A. - **Une éthique à l'école de Paul Ricouer**, *Etudes*, octobre 1996.
17. Neves, M.C. P. - **Sentidos da vulnerabilidade: Características, condição, princípio**. *Rev Bras Bioética*. 2006;2(2):157-72.
18. Renaud, I. **Fragilidade e vulnerabilidade**. *Rev Portuguesa Bioética*. 2005;39:405-16.
19. RICOEUR, P. – **Soi-même comme un autre**, Paris, Éditions du Seuil. 1990.
20. LÉVINAS, E., **Totalité et Infini**, La Haye, M. Nijhoff, 1961.
21. **En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger**, Paris, Vrin, 1974.
22. **Autrement qu'être ou au-delà de l'essence**, La Haye, M. Nijhoff, 1974.
23. **Du sacré au saint**, Paris, E. Minuit, 1977.
24. **Éthique et Infini**, Paris, Fayard, 1982.
25. **De l'Existence à l'Existant**, Paris, Vrin, 1984.
26. **Humanisme de l'autre Homme**, Paris, L. G. F., 1987.
27. **Entre nous: essais sur le pensé à l'autre**, Paris, B. Grasset, 1991.
28. **Transcendência e Inteligibilidade**, trad. do francês, Lisboa, Edições 70, 1991.

Ivica Gulášová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava, SR

Lada Cetlová

Vysoká škola polytechnická Jihlava, Katedra zdravotníckych štúdií, ČR

Jozef Babečka

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
Bratislava, Slovakia

Výživa u dětí s onemocněním srdce / *Nutrition in children with heart disease*

Summary

The authors point to balanced nutrition in children with heart disease, which is not easy at all in terms of age and nutrition, and with respect to the limitations of heart disease. Heart disease in childhood is a very comprehensive set of diseases, including congenital malformations, arrhythmias, valvular defects, hypertension. Congenital heart defects include situations where the heart attack is present at birth. In the Czech Republic approximately 500 children with heart defect are born annually.

The aim of the paper is to make recommendations on how to properly choose the right foods for children with heart disease. It is important to exclude industrially produced salt foods, limiting salt and fat intake. These measures can be approached very individually with respect to the child's age, surgery, associated dg., Medication. The whole family should always be involved so that the child does not suffer, it is not our intention to psychologically distract the child. It should also take into account age, sex. A mildly reducing diet if overweight or obesity is always a risk! In the case of a very young child, such as breast-fed infants, it is important for these measures to be followed by a nursing mother.

Nutrition is most important not only for children with heart disease, because they may need to take care of themselves in order to prevent their condition from becoming fatal at the end, as well as prevention and healthy lifestyle.

Key words: Nutrition, Children, Heart disease, Healthy lifestyle.

ÚVOD

Úvodem příspěvku bychom se rádi zaměřili na výživu u dětí s onemocněním srdce, která není nijak jednoduchá s ohledem na věk a potřeby výživy a zároveň s ohledem na daná omezení při onemocnění srdce. Onemocnění srdce v dětském věku je velmi obsáhlý soubor onemocnění, do kterého lze zahrnout

vrozené vývojové vady, arytmie, chlopenní vady, hypertenze. Jako vrozené srdeční vady se označují situace, kdy je postižení srdce přítomno již při narození. V České republice se ročně narodí asi 500 dětí se srdeční vadou. Vady mění normální průtok krve srdcem. Jejich principem je postižení: srdečních přepážek, srdečních chlopní, tepen a žil vystupujících/vstupujících ze/do srdce (Olchava, 2007).

Nejčastější vrozené srdeční vady:

defekt komorové přepážky (VSD), defekt síňové přepážky (ASD), aortální stenóza, stenóza plicnice, transpozice velkých tepen (TGA), koarktace aorty (CoA), perzistující ductus arteriosus (PDA), atrioventrikulární defekt septa, hypoplastické levé srdce, Fallotova tetralogie.

Za vznik vrozených srdečních vad odpovídají genetické poruchy (poruchy chromozomů) i faktory vnějšího prostředí. Nejcitlivějším obdobím na působení vnějších vlivů je 2. až 8. týden těhotenství, viry, toxické vlivy. Některé vrozené vady mohou zůstat dlouhá léta bez povšimnutí. Jiné na sebe upozorní už krátce po narození. Těžké vady se projevují: zrychleným dýcháním, cyanózou (modrým zbarvením kůže, rtů a konečků prstů), zvýšenou únavností, poruchou krevního oběhu (Kopecký, Kopecká, 1998). Obraz anatomických poměrů a funkce srdce a jeho oddílů poskytuje echokardiografické vyšetření.

Chlopenní vady

Srdeční chlopně slouží jako jednocestné ventily zabráňující zpětnému toku srdce. Zdravé srdeční chlopně se otevírají a uzavírají koordinovaně se srdeční činností. Jako chlopenní vada se označuje situace, kdy nefunguje správně jedna nebo více chlopní. Na poruše správné funkce srdečních chlopní se nejčastěji podílí: vrozená vada, degenerativní změny chlopně, infekce. Jejich důsledkem dochází k nedostatečnému otevření nebo naopak uzavření ventilu. Obě situace přetěžují srdce a omezují jeho přečerpávací schopnosti. Chlopenní vady vzniklé v průběhu života (získané vady) postihují nejčastěji aortální nebo mitrální chlopně (Vobořil, 2008). Vrozené vady nejčastěji pozorujeme na aortální nebo pulmonální chlopně. Poruchy chlopní můžeme podle jejich principu rozdělit do dvou skupin: **regurgitace** – zpětný tok způsobený nedostatečným uzavřením chlopně, **stenóza** – zúžení způsobené nedostatečným otevřením chlopně (Olchava, 2007). **Chlopenní vada může zůstat dlouhá léta zcela bez povšimnutí.** Pokud se nezhoršuje, může s ní její nositel prožít celý život bez jakýchkoli obtíží. V ostatních případech dochází k postupnému prohlubování závažnosti vady a rozvoji příznaků. Neléčená těžká chlopenní vada může vést k srdečnímu selhání, mozkové příhodě, tvorbě krevních sraženin, srdeční zástavě.

Základním příznakem nesprávné funkce chlopně je tzv. srdeční šelest. Jde o šustivý zvuk provázející srdeční akci. Ne každý šelest však musí nutně znamenat srdeční vadu. K nápadným příznakům chlopenní vady patří: nadměrná únava, dušnost, otoky nohou, bolesti na hrudi, závratě, ztráta vědomí.

Podezření na přítomnost chlopenní vady může vzniknout již z pouhého základního vyšetření na základě přítomnosti šelestu. Přesnou funkci chlopní spolehlivě posoudí echokardiografické vyšetření – transtorakální nebo jícnové. V některých případech

je vhodné doplnit zátěžové vyšetření, které fyzickým cvičením nebo podáním léku ukáže funkci srdce při zátěži (Farský, 2010).

Chlopenní vadu nelze vyléčit farmakologicky. Podáváním určitých preparátů a změnou životního stylu však lze docílit zmírnění příznaků a oddálení komplikací. Významné chlopenní vady se řeší chirurgicky. Při výkonu je postižená chlopeň opravena (chlopenní plastika) nebo kompletně vyměněna (chlopenní náhrada) (Kyslan, et al., 2010).

Zúžení chlopni lze v některých případech řešit katetrizačně – balonkovou valvuloplastikou. Při ní je v ústí nedostatečně otevřené chlopně nafouknut speciální balon. Tím dojde k rozrušení spojů chlopenních cípů a zlepšení funkce chlopně.

Arytmie

Normální srdeční akce se pohybuje v rozmezí 60–100 úderů za minutu. Při poruše tvorby nebo vedení vzruchů v srdci, tzv. arytmií, může srdce běžet příliš rychle (tachykardie) nebo příliš pomalu (bradykardie). V prvním případě se stane místem tvorby rychlých elektrických vzruchů jakákoliv malá část svaloviny síní nebo komor nebo elektrický impulz krouží v různě velké oblasti srdce kolem dokola a aktivuje okolní svalovinu. V druhém případě se vzruch v sinoatriálním (SA) uzlu tvoří pomalu nebo je porušeno jeho vedení přes síňokomorový (AV) uzel do komor (Zeman, et al., 2008).

Supraventrikulární. Je-li místem vzniku arytmie svalovina komor, označuje se jako arytmie komorová. Rozlišení typu arytmie je možné na základě EKG vyšetření (Farský, 2010).

Většina arytmií je neškodná. Některé však mohou být nebezpečné nebo přímo život ohrožující. Srdce při nich není schopno přečerpávat dostatečné množství krve. Nedostatečný krevní oběh způsobí poškození vlastního srdce, mozku nebo dalších orgánů.

Fibrilace síní. Příčinou je vznik vzruchu mimo sinoatriální (SA) uzel nebo jeho kroužení po síních. Dochází při ní k nekontrolovanému chvění srdečních síní. Následkem toho nejsou síně schopny pomáhat při plnění komor.

Nebezpečné- komorové tachykardie a komorové fibrilace. Při tachykardii stoupá srdeční frekvence na hodnoty 100–300/min. Srdeční stahy jsou přitom minimálně účinné. Při komorové fibrilaci dochází k nekontrolovanému chvění komor, které nevypuzují žádnou krev. Příliš nízké srdeční frekvence, které již hrozí vznikem srdeční nedostatečnosti, se léčí stimulací. Po operaci srdce jsou všem pacientům na povrch připevněny elektrody, kterými je možno v případě potřeby srdce dočasně stimulovat. K trvalé stimulaci slouží speciální kardiostimulátor, implantovaný do kapsy v podkoží (Gwozdiewicz, 2007).

Vysoké srdeční frekvence se léčí podáním léku k potlačení arytmie (antiarytmika) nebo elektrickým výbojem z defibrilátoru. Některé tachyarytmií lze úspěšně odstranit pomocí tzv. katetrizační ablace (Farský, 2010).

Hypertenze v dětském věku

U dětí se nejčastěji mluví o juvenilní primární, tzv. juvenilní hypertenze.

Typy hypertenze u dětí a dospívajících

Změny TK u dětí a dospívajících mají převážně charakter mírného vzestupu, bez aktuálního nebezpečí orgánových změn či selhávání. V zásadě jde o 2 typy hypertenze: **Primární forma hypertenze** (iniciální stadium esenciální hypertenze dospělých bez identifikované příčiny, nejobvykleji u starších dětí a dospívajících, tvoří podíl až 90 % všech záchytů, charakterizovaná většinou pouze mírným a nekonstantním vzestupem TK),

Sekundární forma hypertenze (symptom jiného orgánového onemocnění či dysfunkce, ze specifické příčiny, zvláště u kojenců a mladších dětí, tvoří podíl okolo 10 % všech záchytů, charakterizovaná většinou významnou až těžkou hypertenzí s rychlým rozvojem orgánových poškození). Obecně lze říci, že čím mladší je dítě postižené hypertenzí, tím vyšší je pravděpodobnost sekundární formy hypertenze, nejčastěji renálního původu. Je obtížně stanovitelná (Souček, Kára, et al., 2002).

V rámci preventivního sledování je doporučeno monitorovat TK u každého dítěte od 3 let věku, ve školním věku dále po 1 roce (maximálně po 2 letech) až do dosažení dospělosti. Tato frekvence měření TK se jeví jako zvláště významná u potomků v rodinách s vysokým rizikem KVO (Olchava, 2007).

Hypertenze je chronické onemocnění. Je nutné, aby pacienti uměli s tímto onemocněním žít a udržet jej ve stabilizovaném stavu. V oblasti preventivně léčebného režimu do kterého nezbytně spadá i výživa a zdravý životní styl.

Kardiomyopatie, Endokarditidy

Onemocnění, které lze i získat v dětském věku z přetížení, viry, genetika, velmi špatný životní styl.

Hypotenze

Nízký krevní tlak - nejdůležitější při hypotenzii režimová opatření.

Co znamená pojem výživa

Je to taková strava, která dodá Vašemu tělu, vše co potřebuje v přiměřeném množství (vitamíny, minerály, enzymy, bílkoviny, sacharidy ale i tuky), bez zbytečných zátěží jako jsou hormony, emulgátory, konzervační látky, umělá barviva a pod (Ano, úplně se těmto látkám v potravinách nelze vyhnout, ale vždy si můžeme vybrat potraviny, které je obsahují méně) Bohužel **neexistuje jeden přesný jídelníček, který by každému zajistil zdravou výživu, jakou potřebuje, protože každý jsme jiný – věk, pohlaví, zdraví, nemoc.** Výživa může již od útlého věku ovlivnit zdravotní stav nejen aktuálně, ale i dlouhodobě, a důsledky stravy z dětství se mohou projevit i v dospívání nebo dospělosti. Všeobecně známý je například vliv příjmu vápníku,

fosforu a vitamínu D na mineralizaci kostí, jejich denzitu a případnou pozdější osteoporózu. V souvislosti s masivním nárůstem dětské obezity se hovoří mimo jiné o nadměrném příjmu bílkovin v prvních měsících života, tvorbě velkého množství tukových buněk a následném rozvoji obezity (Grofová, Chocenská, 2007). Stejně tak je možné vhodnou výživou již od dětství významně ovlivnit rozvoj některých rizikových faktorů nemocí srdce a cév. Jednu z hlavních rolí v jejich prevenci hraje správný výběr tuků, solí atd. Nyní se zaměřím na nejdůležitější složky ve výživě z pohledu KVO.

Sůl

U zdravých osob ideálně 5 g NaCl/den

Realistický cíl: do 7 g NaCl/den = 2800 mg Na/den

U osob s KVO a vyšším TK: do 2,4 g NaCl/den = 1000 mg Na/den

60-70 % přijaté soli pochází z průmyslově zpracovaného jídla (Kučela, Patlejšková, 2003).

Doporučení

Vyloučit průmyslově vyráběné slané potraviny – uzeniny, dehydratované výrobky – polévky, omáčky, konzervy, fast food, vyloučit minerálky a limonády s vysokým obsahem sodíku nepřisolovat pokrmy, slanou chuť nahradit použitím bylinek, hub, koření, omezit tvrdé sýry s vysokým obsahem soli.

Tuky

Vysoký podíl tuků je zcela prvořadý rizikový faktor v průmyslových zemích. V průměru 40 % z CEP.

Snížení celkového příjmu tuků na 25-30 % z CEP – ne méně!

Doporučení - teorie:

Nasycené MK = 7-10 % z CEP

Polynenasycené MK = 10 % z CEP

Mononenasycené MK = 10 % z CEP (Svačina, 2008)

Optimalizace vztahu mezi polynenasycenými omega-3 a omega-6 mastnými kyselinami → 1:5 ← zvýšit příjem omega-3 MK. Vysoká konzumace omega-6 MK vede ke snížení koncentrace sérového cholesterolu – prevence rozvoje aterosklerózy. Vysoký podíl omega-3 MK snižuje agregaci trombocytů. Omega-6 (kyselina linolová) – zdroje:

slunečnicový, sójový, kukuřičný olej. Omega-3 (kyselina α -linolenová) – zdroje: řepkový olej, lněný olej, olej z vlašských ořechů kys. eikosapentaenová (EPA) a kys. dokosaheptaenová (DHA) – zdroje: Tuk mořských ryb

Doporučení pro příjem EPA/DHA nejsou jednotná

0,3/0,5 g/den u zdravých osob – cca 50-100 g tučné ryby 2krát týdně

1 g/den u pacientů s KVO – cca 150-200 g tučné ryby 2krát týdně

Obsah omega-3 MK v rybím tuku velmi závisí na množství omega-3 MK v potravě ryb a je významně nižší u ryb chovaných v rybích farmách než u volně žijících ryb (Kasper, Heinrich, 2015)

Jak správně vybírat potraviny – vhodné potraviny

Celozrnné obiloviny a výrobky z nich, luštěniny, zelenina, ovoce, brambory, nízkotučné mléčné výrobky (1,5-3,5 % tuku) – jogurt, tvaroh, kefírové mléko, podmásli, čerstvé sýry – cottage, žerve, vejce (pozor na vysokou konzumaci žloutků), drůbeží maso, ryby (2krát týdně – sardinky, losos, pstruh, makrela, tuňák) a výrobky z nich (pozor na obsah soli), sojové výrobky, ořechy, semena, rostlinné oleje, rostlinná másla.

Co eliminovat z jídelníčku – nevhodné potraviny

Uzeniny -tvrdý salám, klobásy, párky, paštika, tučné sýry – niva, hermelín, Feta, Balkánský sýr, tvrdé sýry s více než 40% t.v.s. Tučné vepřové a hovězí maso, mleté maso. Chipsy, pražené solené arašidy, zelené olivy, vysoký obsah tuků obsahujících nasycené MK, vysoký obsah soli, plněné sušenky, levné čokolády a čokoládové polevy, jemné pečivo, vysoký obsah tuků, vysoký obsah transmastných kyselin.

ZMĚNA ŽIVOTNÍHO STYLU UŽ OD MALA

Cílem není radikální změna životního stylu ze dne na den.

Pokud budeme předpokládat, že pacient musí ze dne na den změnit zcela své stravování a řídit se konkrétním předpisem diety (která mu byla doposud zcela cizí) a zahájit každodenní pohyb (i když dosud neměl žádný) a budeme k pacientovi taktó striktně přistupovat → zcela narušíme spolupráci již při prvním kontaktu a našimi doporučeními nebude dobrá

Postupné změny životního stylu, které mají být TRVALÉ.

Rozhovor s pacientem – dialog s pacientem, s rodiči.

Doporučení pro děti s onemocněním srdce

K těmto opatřením lze přistupovat velmi individuálně vzhledem k věku dítěte, operaci, k přidruženým dg., lékům. Vždy by se měla zapojit celá rodina, aby dítě netrpělo, není naším cílem dítě psychicky rozladit. Dále by se měl i zohlednit věk, pohlaví.

Mírně redukční dieta, pokud přítomna nadváha či obezita vždy je riziko!!!

V případě velmi nízkého věku dítěte, které je např. kojeno je důležité, aby tyto

opatření dodržovala i kojící matka. A to striktně !!!.

Omezení celkového příjmu tuků (Starnovská, Chocenská, 2006).

Omezení příjmu nasycených mastných kyselin a jejich nahrazení nenasycenými MK. To znamená konzumovat potraviny s nižším obsahem tuků (libová masa, ryby hlavně mořské).

Omezení příjmu kuchyňské soli a to nejlépe nesolit (sůl váže v těle vodu a zvyšuje krevní tlak, hypertenze je jedna z možných komplikací po transplantaci srdce, a operacích srdce i při vývojových vadách. Používat sůl s mírou, nepřisolovat hotová jídla (Kuzela, Patlejchová, 2003). Navýšit příjem ovoce a zeleniny čerstvé, a celozrnných obilovin Alespoň 200-300 g ovoce a 300-500 g zeleniny denně (až 1 kg denně!). Příjem ovoce a zeleniny je v současnosti považován za důležitější opatření v léčbě hypertenze než neslaná dieta. Vitaminy, antioxidanty. Vysoký obsah draslíku – vliv na snížení TK. Vlákna- 30 g/den snižuje zánět v rámci postprandiálního stavu. Snižuje celkovou energetickou densitu stravy a celkově vede ke konzumaci menšího množství energie. Částečně brání přístupu trávicích enzymů k trávenině, čímž zpomaluje trávení a vstřebávání živin (pozitivní ovlivnění glykémie, inzulinémie, pokles hladiny LDL-cholesterolu (Svačina, Mullerová, Bretšnajdrová, 2013).

Vysoký přívod karotenoidů, sekundárních rostlinných látek a ve vodě rozpustné vlákniny.

Snažit se eliminovat stres!!! V dnešní době i malé děti ho prožívají díky uspěchané době a rodičům co nemají čas!!

Zařadit do jídelníčku i mléčné výrobky a mléko obzvláště u dětí

Dostatečný pitný režim-přizpůsobit dle věku dítěte. Nejlépe čistá voda. Ovocné nebo bylinné čaje. Např. není vhodný třezalkový čaj u imunosuprimovaných pacientů, omezit u pacientů sladké vody, coly, atd. Velké riziko, kdy **u dětí popíjení energetických nápojů může způsobit kardiomyopatie** (Urbánková, 2008).

Omezit konzumaci např. po transplantaci srdce nebo vážných operacích srdce významných zdrojů draslíku (sušené, ovoce, rozinky, banány, švestky, kiwi, pomeranče, mandle, ořechy, pomela, grepy), důležitá je i zvýšená hygienická opatření, oloupaná zeleniny a umytá, nevystavovat se slunci, dostatečný pitný režim. Zvýšený hygienický režim atd. Neměli by chybět luštěniny. Minimálně 5 jídel za den, poslední jídlo tak 2 h. před spánkem. Raději menší porce a častěji.

Pestrý jídelníček

Důležitý je i dohled rodičů nad stravou pubescentů a trávení volného času např. u PC.. Spousta dětí někdy i od1 tříd až do dospělosti se k nám dostane z důvodů bušení srdce, stavy na omdlení, bolení hlavy, kolapsové stavy a z 90% si dovolím tvrdit, že je neopodstatněné kdy příčina je psychická např. šikana ve školách, nebo nedostatečný příjem živin, minerálu, nedostatečný pitný režim, vertebrogenní příčiny. Pramenící z nedostatku pohybu, krčení se u pc, telefonu a tabletů (Machová, Kubátová, 2010). Nebo naopak přetřénovanost dětí, kteří rostou a mají rozdílné nároky na příjem živin a i důležitý odpočinek jim chybí.

ZÁVĚR

Závěrem našeho příspěvku bychom chtěli podotknout, že z našeho hlediska je výživa nejdůležitější nejen u dětí s onemocněním srdce, protože tam snad i musí o sebe pečovat, aby v dospělosti se jejich stav nezhorsil k fatálnímu konci, ale i z důvodu prevence a v rámci zdravého životního stylu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. FARSKÝ, Š. 2010. *EKG do vrecka*. Martin: Osveta. 2010.103s., ISBN 978-80-8063-178-9.
2. GROFOVÁ, Z., CHOČENSKÁ, E. 2007. *Nutriční podpora: praktický rádce pro sestry*. Praha: Grada, 2007. Sestra (Grada). ISBN 978-80-247-1868-2.
3. GWOZDIEWICZ, M. 2007. *Arteriální revaskularizace myokardu*. Praha: Grada. 2007.122s., ISBN 978-80-247-1772-2.
4. KASPER, A., HEINRICH, V. 2015. *Výživa v medicíně a dietetika*. Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-4533-6.
5. KOPECKÝ, P., KOPECKÁ, K. 1998. *Zdravie a klinika chorôb*. 1998. Martin: Osveta. ISBN 80-8063-010-0.
6. KUŽELA, I., PATLEJCHOVÁ, D. 2003. *Dieta při hypertenzi*. 1. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-411-X.
7. KYSLAN, K. ET AL. 2010. *Chirurgia I. – Vybrané kapitoly pre štúdium ošetrovateľstva*. Martin: Osveta. 2010.158s., ISBN 978-80-8063-312-7.
8. MACHOVÁ, J., KUBÁTOVÁ, D. et al., 2010. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada. 2010.291s., ISBN 978-80-247-2715-8. OLCHAVA, P. 2007. *Zdravé a nemocné dítě*. Praha: Grada. 2007. 255s., ISBN 978-80-247-1847-7.
9. SVACINA, Š., MULLEROVÁ, D., BRETŠNAJDROVÁ, A. 2013. *Dietologie pro lékaře, farmaceuty, zdravotní sestry a nutriční terapeuty*. 2. Praha: Triton, 2013. ISBN 978-80-7387-699-9.
10. SVACINA, Š. 2008. *Klinická dietologie*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2256-6.
11. STARNOVSKÁ, T., CHOČENSKÁ, E. 2006. *Nutriční terapie*. Praha: Galén, 2006. Care, ISBN 80-726-2387-7.
12. SOUČEK, M., KÁRA, T. et al. 2002. *Klinická patofyziologie hypertenze*. Praha: Grada. 2002.649s., ISBN 80-247-0227-4.
13. URBÁNKOVÁ, P. 2008. *Klinická výživa v současné praxi*. Brno: NCNZO, 2008. ISBN 978-80-7013-473-3.
14. VOBOŘIL, R. 2008. *Tepenné variety a anomálie u člověka*. Praha: Grada. 2008. 88s., ISBN 978-80-247-2463-8.
15. ZEMAN, M. et al. 2003. *Chirurgická propedeutika*. 2 prepracované a doplnené vydanie. Praha: Grada. 2003.524s., ISBN 80-7169-705-2.

Magdalena Grudziecka

Jerzy Książek

Katolicki Uniwersytet Lubelski
Lublin, Poland

Mediacje w sprawach pracowniczych / *Employee mediation*

Summary

The main subject of his article is employee mediation at individual disputes. The possibility of conducting mediation in employment law is since 2005 after changes of Code of Civil Procedures. This changes makes possible conducting mediations within the company before bringing the lawsuit. There is a list of possible reasons of employee disputes in the article and relation of them with management strategy used by supervisor and also relations with individual ways of solving conflicts which are chosen by sides consciously or not from circle of conflict by CH. Moore. There is also analysis of mediation rules and application of them in employment mediations. Mediation was indicated as a continuum concept in strategy in dispute situation. There is also description of process of employee mediation conducted at workplace. There is also description of different types of mediators and their role in conducting employee mediations.

Key words: employee mediation; dispute at work place; mediators roles; process of mediation; mediation rules.

1. WPROWADZENIE

W Polsce mediacje funkcjonują od 1991 roku. Po raz pierwszy instytucję tę zastosowano w obszarze zbiorowego prawa pracy jako jeden z obligatoryjnych etapów rozwiązywania sporów zbiorowych¹. W późniejszym okresie tryb mediacyjny dopuszczono w sprawach karnych (1997 r.)² oraz w sprawach z nieletnim sprawcą czynu karalnego (2001r.)³, a w 2005 r.⁴ także w sprawach cywilnych. W tych

1 Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych Dz. U. 1991, nr 55, poz. 236

2 Kodeks Postępowania Karnego art. 23 a, 40-42, 107, 492-494, 619 §2; Kodeksu karnego w art. 53, 59a, 66; Kodeksu wykroczeń w art. 45;

3 Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 35, poz. 228 z późn. zm. - zmiana z dnia 13 kwietnia 2018 r. (Dz.U. z 2018 r. poz. 969);

4 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r., Nr 16, poz. 93 z późn.

ostatnich mediacja dozwolona jest w sprawach, w których dopuszczalne jest zawarcie ugody⁵. Dotyczy to również postępowania przed sądem pracy i ubezpieczeń społecznych, w szczególności w sporach z zakresu prawa pracy⁶ wyłączone są natomiast sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych.

2. MEDIACJE W PRAWIE PRACY

Prawo pracy ze swej istoty dotyczy złożonych relacji łączących pracodawcę z pracownikiem. Stosunki łączące pracownika i pracodawcę należy uznać za dość specyficzne relacje, które oprócz wymiaru indywidualnej więzi posiadają także charakter społeczny. Specyfika relacji pracownik – pracodawca, ich rozbudowany i oprócz prawnego także relacyjnych charakter wskazuje na to, że mediacje powinny stanowić bardzo skuteczny środek rozwiązywania sporów z zakresu prawa pracy. Istotne jest, że do zakończenia sporu na podstawie ugody nie jest wymagane przeprowadzenie postępowania dowodowego, co daje stronom możliwość uniknięcia związanych z nim silnych emocji, bywa że w tak trudnych sprawach jak te związane z mobbingiem, dyskryminacją czy też rozwiązania stosunku pracy w związku z zarzutem ciężkiego naruszenia przez pracownika obowiązków pracowniczych względem pracodawcy⁷. Co ważne, ugoda zawarta przed mediatorem i zatwierdzona przez sąd, jest czynnością o mieszanym charakterze, a jej materialno – prawne skutki wyrażają się załatwieniem spornej między stronami sprawy, likwidując w ten sposób spór między nimi i regulując ich stosunek prawny⁸. W doktrynie mediacja, to postępowanie zmierzające do ugodowego rozwiązania sporu między stronami, prowadzone przez neutralną osobę trzecią - mediatora, który pomaga stronom osiągnąć rozwiązanie ich konfliktu (Goździewicz G 2005:10 i Sychowicz M 2014:651). W podobny sposób mediacja rozumiana jest na gruncie przepisów prawa europejskiego. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego w sprawie mediacji w sprawach cywilnych i handlowych⁹ określa mediację, jako oznacza dobrowolne postępowanie, w którym strony sporu próbują osiągnąć porozumienie w celu rozwiązania ich konfliktu, korzystając z pomocy mediatora. Z punktu widzenia metody i procedury mediacji, właśnie ona jest najbardziej właściwa do radzenia sobie z konfliktami i sporami w środowisku pracy. Prowadzenie sporu przed sądem powoduje eskalację wzajemnych pretensji, co zaognia konflikt, a to z pewnością nie służy dalszej ewentualnej współpracy. Wyjaśnienie w trakcie mediacji wszystkich aspektów zaistniałego sporu daje szansę odbudowania relacji między współpracownikami i możliwość dalszej wspólnej pracy. Coraz szersze zainteresowanie instytucją mediacji w sprawach pracowniczych skutkuje wprowadzaniem tej instytucji do przedsiębiorstw i prowadzanie mediacji zanim spór na tyle się zaogni, aby trafić przed sąd.

zm.); Kodeks postępowania cywilnego - przepisy z zakresu mediacji w brzmieniu obowiązującym od 1 stycznia 2016 r; Prawo o ustroju sądów powszechnych - przepisy z zakresu mediacji w brzmieniu obowiązującym od 1 stycznia 2016 r.

5 art. 10 kpc

6 art. 476 kpc

7 art. 52 kp

8 Zob. postanowienie Sądu Najwyższego I CKN 1085/99

9 Dz.Urz. UE L 136 z 24.05.2008, s. 3. Dyrektywa ma zastosowanie do sporów o charakterze transgranicznym.

3. KONFLIKT W MIEJSCU PRACY

Konflikty w miejscu pracy po prostu są. Z jednej strony mamy pracodawcę dążącego do maksymalizacji zysku i efektywności pracy z drugiej strony pracownika chcącego maksymalizować swoje korzyści wynikające ze stosunku pracy. Pracownik jest zarówno uczestnikiem indywidualnie ukształtowanego stosunku pracy jak i elementem rynku pracy. Z jednej strony posiada nałożone na niego obowiązki wynikające z konkretnej umowy z pracodawcą, z drugiej strony korzysta z praw służących ochronie interesów pracownika. Naturalne jest, że ścieranie tych dwóch płaszczyzn będzie prowadziło do sporów i konfliktów. Konflikty w zakładzie mają bardzo szeroki zakres. Na jednej osi są konflikty grupowe – strajki w miejscu pracy, aż po różnego rodzaju manifestacje w miejscach publicznych, czy okupacje przestrzeni publicznej. Na drugiej osi mamy zachowania trudno dostrzegalne wyrażane poprzez bierny opór, lekceważenia poleceń, niedbałe wykonywanie obowiązków lub nadmierną dokładność stosowania procedur (strajk włoski). Miejsce pracy i pracownicy, to konglomerat wewnętrznych sprzeczności i różnorodnych relacji w pełni wyczerpujący krąg konfliktu opisany przez Ch. Moora (Moore CH, 2009, 77-79).

Konflikt danych, informacji – spowodowany jest przez brak lub błędne informacje, różne sposoby ich interpretacji, różnice odnośnie tego co jest w danym momencie ważne, co powinno być realizowane na pierwszym miejscu. Jest to ten element koła konfliktu, od którego najczęściej zaczyna się konflikt, kiedy reakcje są spowodowane w oparciu o różne lub różnie postrzegane informacje, czyli nie są adekwatne do oczekiwań drugiej strony, co prowadzi do braku zrozumienia. Jeśli nie zostanie, to wyjaśnione prowadzi do dalszej eskalacji i kula śnieżna konfliktu narasta. Od tego też elementu koła konfliktu mediatorzy rozpoczynają swoją pracę. Przede wszystkim powinni wyjaśnić, czy strony rzeczywiście mają takie same dane, czy w podobny sposób je interpretują, czy raczej opierają się na swoich wyobrażeniach a nie faktach.

Konflikt strukturalny – spowodowany jest nierównym rozkładem sił, władzy, kontroli, własności czy zasobów. W tworzeniu tego konfliktu znaczenie mają również ograniczenia czasowe, czynniki geograficzne, fizyczne, czy środowiskowe utrudniające współpracę. W sprawach pracowniczych należy zawsze pamiętać, że hierarchiczność stosunków jest czymś naturalnym.

Konflikt relacji – wynikają z silnych emocji, błędów postrzegania lub stereotypów. Relacje, jakie nawiązywane są z współpracownikami, szefami i podwładnymi często wykraczają poza granice pracownik-pracownik czy pracownik-przełożony. Zawierane są przyjaźnie, relacje koleżeńskie i bywa, że starcie tych ról – pracownika i koleżanki/kolegi z pracy doprowadza do konfliktów i sporów, które powstając na gruncie różnego spojrzenia na sprawy zawodowe przekształcają się w konflikty relacji.

Konflikt wartości – spowodowany jest przez różne kryteria oceny, różne style życia, ideologię lub religie, postrzeganie świata tylko przez pryzmat własnych zasad, reguł, stawiania przede wszystkim na realizację swojego postrzegania świat. Można zaobserwować coraz większe zróżnicowanie kulturowe pracowników nie tylko na poziomie międzynarodowym, ale także pokoleniowym. Bardzo szybki rozwój społeczny i cywilizacyjny Polski w ostatnich latach powoduje, że coraz większe są różnice w stylu życia i postrzegania świata. Uznaje się, że konflikt wartości jest konfliktem nierozwiązywalnym, gdyż wartości w zasadzie nie są negocjowane. W związku

z tym mediator nie pracuje z tym konfliktem, gdyż prowadziłyby to do eskalacji, a nie rozwiązania. Stara się znaleźć jakie interesy stron, kryją się pod reprezentowanymi przez nie wartościami.

Konflikt interesu – spowodowany jest domniemanym lub faktycznym konkurowaniem o zaspokojenie interesów rzeczowych, proceduralnych i psychologicznych. Ten konflikt, to płaszczyzna do negocjowania. Jeśli w trakcie mediacji strony przy wsparciu mediatora uwszpólnia swoje dane, poprawią komunikację między sobą, zobaczą gdzie znajdują się w strukturze, wtedy mają szansę na rozmowę o interesach, szukaniu opcji, nowych dróg rozwiązania konfliktu.

Na proces mediacji ma nie tylko wpływ rodzaj konfliktu, ale również wyuczone strategie reakcji na sytuację, postrzeganą jako konfliktową. Za tradycyjne sposoby działania w sytuacjach konfliktowych uznaje się (Chełpa S, Witkowski T 1995:103-139):

„Odwlekanie” konfliktu, czyli odraczanie działań. Osoba, stosująca taką strategię działania w sytuacji konfliktu postrzega daną sytuację jako niekonfliktową używając różnych metod i technik np. przeformułowania: „to nie żaden konflikt, to tylko drobna różnica zdań”, „mam czas poprzyglądam się sytuacji i jeśli rzeczywiście będzie trudna, to zareaguję właściwie”. Dąży do niepodjęcia jakichkolwiek działań, „omijając” problem tak długo jak to możliwe. Występuje wiara lub przekonanie, że problem sam zniknie. Osoby stosujące tę taktykę często postrzegane są jako bezkonfliktowe.

Ignorowanie konfliktu – to pomijanie „milczeniem” problemu. Źródłem takiego zachowania jest przekonanie, że brak decyzji wywoła mniejszy konflikt.

Rezygnacja z dążeń/dostosowanie – to rezygnacja z własnych potrzeb a więc ustępowanie pola przeciwnikowi. Taka sytuacja występuje zarówno w chwili, gdy rezygnuje się własnych potrzeb jeszcze przed walką z drugą stroną, gdy poddaje się w jej trakcie lub też przegrywa walkę.

Reorientacja – istotą tego rodzaju zachowania jest szukanie „kozła ofiarnego”, wskazywanie zewnętrznych zagrożeń. Wskazanie winnego i skierowanie na niego „sił” biorących udział w konflikcie. Jest to doraźna metoda, której towarzyszą silne emocje. Metoda ta jest często stosowana w konfliktach pracowniczych, bywa że kończy się mobbingiem w stosunku do jednego lub grupy pracowników.

Podjęcie walki – czyli zachowanie mogące prowadzić do dominacji lub wręcz zniszczenia jednej ze stron konfliktu przez drugą. Tak kategoria zachowań opiera się na założeniu, że ważne są tylko własne interesy. Opiera się często na poczuciu siły, przewagi nad drugą stroną, a nie na racjonalnych argumentach.

Odwwołanie się do trzeciej osoby – zwrócenie się do osoby, która nie uczestniczy w konflikcie z prośbą o rozstrzygnięcie sporu – arbitraż, postępowanie sądowe.

Potraktowanie zaistniałej sytuacji jako problemu do rozwiązania – uczestnicy konfliktu uznają, iż interesy każdej ze stron są równie ważne. Podejmują wspólny wysiłek w poszukiwaniu rozwiązań akceptowalnych przez obydwie strony w negocjacjach lub poszukują pomocy u osób trzecich, które będą wspierać proces rozmów.

W środowisku pracy dodatkowym obszarem generującym konflikty jest styl zarządzania. Rensis Likert (Kieżun 1997:157) opisuje 4 podstawowe style zarządzania: autorytarno –despotyczny, autorytarno-życzliwy, konsultatywny i demokratyczny.

Style kierowania jako źródło konfliktu:

- styl autorytarno-despotyczny (inaczej opresyjno-autokratyczny) – komunikacja między podwładnymi a przełożonym jest sformalizowana. Przełożony wydaje dokładne polecenia i oczekuje ich natychmiastowego wykonania, zgodnie z instrukcją. Kontrola to najistotniejszym element zarządzania. Przełożony oczekuje od podwładnych posłuszeństwa i wykonywania powierzonych zadań.
- styl autorytarno-życzliwy (inaczej paternalistyczny) – przełożony oczekuje od podwładnych posłuszeństwa i szybko wykonywanych poleceń. Próbuje osiągnąć zadowolenie podwładnych poprzez prowadzenie polityki „otwartych drzwi”, choć jest to tylko na pokaz. Podwładni mogą zgłaszać swoje pomysły, są nawet do tego zachęceni, jednak te pomysły nigdy nie są brane pod uwagę. Przełożony skupia swoją uwagę na dobrze opisanych procedurach o otwartej komunikacji, nie wprowadza ich jednak w życie.
- styl konsultatywny – przełożony jest rzeczywiście nastawiony na konsultacje z pracownikami, nie tylko wysłuchuje ich punktu widzenia, ale także bierze pod uwagę.
- styl demokratyczny – przełożony oczekuje od pracownika udziału w podejmowaniu decyzji, ale także internalizacji zasad, celów i norm organizacji.

Ten konglomerat indywidualnych reakcji na konflikt połączony ze środowiskiem zewnętrznym w miejscu pracy i różnorodnymi stylami zarządzania decyduje o tym jaką strategię wybierają przedsiębiorstwa w sytuacji konfliktu w miejscu pracy.

Ch. Moore (Moore CH 2009:23) jak i P.T. Coleman wraz z E. Raider (Deutsch M, Coleman P.T. 2005:501) opracowali kontinuum zarządzania konfliktem prowadzące od rozwiązywania do rozstrzygnięcia konfliktów.

Niejawne decyzje stron		Niejawne decyzje trzeciej strony	Oparte na prawie (jawne) autorytarne decyzje	Pozaprawne metody wymuszania decyzji
Unikanie konfliktu – strategia indywidualna oparta na odwlekaniu, ignorowaniu konfliktu	Negocjacje i mediacje – strategie wybierane jeśli dąży się do rozwiązania konfliktu i skupia się na potrzebach i interesach	Decyzja administracyjna arbitraż – strategia oparta na prawach, przepisach, na narzucaniu rozstrzygnięcia, odwołanie się do siły prawa	Decyzja sądowa decyzja legislacyjna strategia oparta na prawach, przepisach, na narzucaniu rozstrzygnięcia, odwołanie się do siły prawa	Działania bezpośrednie przemoc – odwołanie się do agresji, siły i władzy

Źródło: Opracowanie własne

Podążając od unikania konfliktu do przemocy rośnie przymus wywierany na strony konfliktu i zmuszanie ich do zachowań narzuconych, maleje natomiast prawdopodobieństwo wyniku typu „wygrany – wygrany”. Mediacja zapewnia stronom duże poczucie sprawstwa w zakończeniu sporu, poczucie bezpieczeństwa i pewność że konflikt nie stanie się publiczną własnością. Zakończenie konfliktu na poziomie mediacji daje pracodawcy pewność, że konflikt nie eskaluje, nie zostaną „zaproszeni” do niego inni pracownicy i nie przerodzi się w konflikt pomiędzy grupami pracowników a w konsekwencji podzieli zespół na dwa wrogie obozy.

4. MEDIACJE W KONFLIKTACH PRACOWNICZYCH

Mediacja, to forma sprawiedliwości naprawczej, która koncentruje się na naprawieniu i odbudowaniu relacji między stronami. Ma służyć ułożeniu wzajemnych stosunków w stopniu najbardziej korzystnym dla obu stron. W konfliktach pracowniczych istotne byłoby, gdyby procedura mediacji była przeprowadzana wewnątrz organizacji, aby konflikty były rozwiązywane zanim sprawa trafi do sądu, gdyż daje to szansę dalszej współpracy w danym miejscu pracy.

Zasady mediacji wewnątrzorganizacyjnej są tożsame z zasadami mediacji stosowanymi w innych sprawach warto jednak wprowadzić dodatkowe procedury.

Zasady mediacji:¹⁰

- Dobrowolność¹¹ – strony uczestniczą w mediacji z własnej woli. Mediator, a także inne osoby, nie mogą stosować żadnych form nacisku, ani wywierć jakiegokolwiek presji na którąkolwiek ze stron w celu skłonienia ich do udziału w mediacji. Procedura mediacji w przedsiębiorstwie – po zgłoszeniu sprawy do mediacji przez jedną ze stron w firmie – druga strona mogłaby mieć obowiązek uczestniczenia w spotkaniu indywidualnym, tylko z mediatorami, po którym podejmie decyzję, czy uczestniczy w posiedzeniach wspólnych¹²
- Poufność¹³ – wszelkie informacje pozyskane w trakcie przeprowadzania rozmów mediacyjnych ze stronami (dotyczy to także informacji uzyskanych od każdej ze stron w trakcie spotkań indywidualnych oraz spotkań na osobności – mediator nie przekazuje ich drugiej stronie) są poufne i nie mogą być przekazywane żadnej instytucji, ani osobie prywatnej. Mediator sporządza protokół z mediacji zawierający tylko formalne informacje – miejsce, termin, uczestników. Procedura mediacji w przedsiębiorstwie – warto wprowadzić w procedurze pisemne zobowiązanie wszystkich uczestników mediacji (mediatorzy, strony) do zachowania poufności jak wyżej.
- Bezstronność¹⁴ – strony konfliktu mają równe prawa i są jednakowo traktowane. Mediator szczególnie dba o zachowanie równorzędności stron.

¹⁰ Kodeks Etyki Mediatora Polskiego Centrum Mediacji wyd. 1999r

¹¹ doświadczenia Polskiego Centrum Mediacji we wprowadzaniu procedur mediacji wewnątrzorganizacyjnych.

¹² art. 1834 § 1 kpc – mediacja nie jest jawna

¹³ art. 1833. § 1. kpc

¹⁴ art. 1833. § 1. kpc.

Procedura mediacji w przedsiębiorstwie – dobrym rozwiązaniem mogłoby być wprowadzenie w procedurze mediacji możliwości wskazania przez każdą ze stron jednego mediatora, którzy pracowaliby w parze. W przypadku wskazania tego samego mediatora przez strony, to mediator dobierałby sobie drugiego.

- Neutralność – mediator pozostaje neutralny wobec przedmiotu sporu. Nie narzuca stronom własnych rozwiązań nawet, jeśli według niego byłyby one najkorzystniejsze dla stron lub dla rozwiązania konfliktu.

Procedura mediacji w przedsiębiorstwie – neutralność mediacji dotyczy również miejsca prowadzenia mediacji. Mediacje nie powinny być prowadzone w miejscu, które nie jest neutralne dla każdego z uczestników konfliktu czy mediatorów – a więc pokojach stron, pomieszczeniach związkowców zawodowych. Najlepszym miejscem zwykle jest sala konferencyjna.

- Akceptowalność – strony wyrażają zgodę na zasady mediacji oraz na mediatorów prowadzących sprawę. Ta zasada dotyczy także reguł mediacji – reguł spotkania m.in. : słuchamy się wzajemnie, nie przerywamy sobie i inne zależne od konkretnej sytuacji, np. robimy przerwy na papierosa bo jedna ze stron jest palaczem itp., które są uzgadniane między mediatorem i stronami.

Przebieg mediacji wewnątrzorganizacyjnej: Mediator rozpoczyna się spotkaniem mediatora lub mediatorów z osobą inicjującą mediacje – zgłaszającą sprawę do mediacji. Może to być zarówno pracodawca zgłaszający sprawę konfliktu między pracownikami, jak i pracownik – strona bezpośrednio zaangażowana w konflikt. Jeśli jest to spotkanie z pracodawcą, to wskazuje on osoby zaangażowane w konflikt i mediator na spotkaniach indywidualnych spotyka się z każdą ze stron konfliktu.

Celem spotkań indywidualnych z każdą ze stron jest (Moore CH 2009:215-216 i Deutsch M, Coleman P.T 2005:516):

- zbudowanie atmosfery zaufania i bezpieczeństwa, a także wiarygodności osobistej (zbudowanie zaufania poprzez, umiejętność kontroli emocji, swobodne porozumiewanie się, precyzję komunikowania się); wiarygodności instytucjonalnej (posiadanie wykształcenia z zakresu mediacji), wiarygodności proceduralnej (pokazanie uczestnikom sporu, że są szanse rozwiązania konfliktu, jeśli posłużą się zaproponowaną przez mediatora procedurą). Ważne jasne i precyzyjne przedstawienie informacji dotyczących roli mediatora oraz mediacji, tak aby uczestnicy sporu wiedzieli, czego mogą się spodziewać i żeby mieli jasność dotyczącą swoich ról. W monologu mediator przedstawienia: zasady mediacji, swoja, korzyści z mediacji, proceduralne i prawne uwarunkowania mediacji;
- odebranie zgody na mediację i mediatora;
- wysłuchanie i zrozumienie punktu widzenia strony na konflikt z dzisiejszej perspektywy, przedstawienie przez stronę jej potrzeb i oczekiwań, co do mediacji jak i sposobu zakończenia konfliktu, sprawdzenie ważności ukrytych potrzeb, ustalenie priorytetów dla rozpatrywanych kwestii;
- przekierowanie na przyszłość - poszukiwanie najlepszego sposobu rozwiązania konfliktu satysfakcjonującego stronę, sprawdzenie BATNA i WATNA strony;

– zadawanie pytań „advokata diabła” mających na celu przygotowanie strony do negocjacji problemowych na posiedzeniu wspólnym i ułatwić znalezienie akceptowalnego rozwiązania w trakcie posiedzeń wspólnych.

Po spotkaniach indywidualnych odbywają się posiedzenia wspólne, ilość tych spotkań zależna jest od uczestników mediacji z reguły odbywają się, co najmniej dwa spotkania wspólne. Mediator powinien ograniczyć nierozważny pośpiech i wynikające z niego poczucie przymusu stron do podpisania ugody. Nie powinien również przedłużać mediacji, aby nie dać stronom poczucia niepotrzebnego wydłużania mediacji, jeśli strony nie widzą takiej potrzeby.

Wspólne posiedzenia mediacyjne (Moore CH 2009:217-351) przebiega według następującego planu:

Wprowadzenie:

- przypomnienie zasad i roli mediatora – wprowadzenie otwartości i dobrej atmosfery;
- omówienie procedury i roli spotkań na osobności;
- wspólne wypracowanie reguł posiedzeń wspólnych;
- określenie ram czasowych mediacji i posiedzeń mediacyjnych;
- określenie przedmiotu, tematów mediacji;

Przedstawienie punktu widzenia stron:

- umożliwienie wypowiedzenia każdej stronie jej punktu widzenia konfliktu;
- umożliwienie wysłuchania tego punktu widzenia przez drugą stronę – m.in. stosowanie technik aktywnego słuchania;
- zebranie przez mediatora potrzeb, oczekiwań każdej ze stron, rozpoznanie ważnych potrzeb proceduralnych i psychologicznych;
- wspieranie stron w dotarciu do źródeł konfliktu;
- definiowanie problemów i ich gradacja;

Poszukiwanie rozwiązań:

- budowanie zrozumienia (choć niekoniecznie akceptacji) dla punktu widzenia, potrzeb i interesów każdej strony;
- poszukiwanie punktów zbieżnych – wspólnych interesów;
- zebranie propozycji możliwych rozwiązań;
- podkreślanie wspólnych interesów;
- sprawdzanie realności wypracowywanych rozwiązań;

Spisanie porozumienia:

- sformułowanie treści porozumienia – ugody mediacyjnej – mediator czuwa nad tym, by ugoda spełniała wszystkie wymogi formalno-prawne, a także była precyzyjnym odbiciem intencji stron:
 - Mierzalne
 - Aktualne
 - Konkretnie

- Realistyczne
- Określało terminy
- Zakończenie mediacji.

Mediacja nie jest procesem matematycznym, niemniej ma swoje zasady i procedurę postępowanie według nich daje szansę na rozwiązanie sporu przez strony.

W mediacjach pracowniczych bywa stosowana mediacja ewaluatywna (ocenna) (Gmurzyńska E., Morek R 2009: 111–112), w której mediator nie tylko kontroluje przebieg mediacji, ale pomaga stronom w ocenie słabych i mocnych aspektów ich sprawy, ich sytuacji prawnej, może proponować formę rozwiązania sporu. Ten typ mediacji może być prowadzony przez mediatorów uprawnionych zatrudnionych przez organizację, mediator wtedy jest mentorem – ekspertem zewnętrznym (Moore Ch.2009 58-59):

- życzliwie wspierającym – może posiadać osobiste relacje ze stronami oraz środki potrzebne do wdrażania porozumienia, posiada autorytet pozwalający na doradzanie, co do zasady bezstronny, poszukuje najlepszego dla wszystkich rozwiązania;
- kierowniczo-administracyjnym – posiada trwałe relacje ze stronami, ma silny interes w wyniku sporu, dąży do rozwiązania stworzonego wspólnie ze stronami w ramach narzuconych parametrów, posiada autorytet pozwalający na doradzanie, proponowanie lub podjęcie decyzji, może posiadać środki potrzebne do monitorowania oraz wdrażania porozumienia, nawet metody nacisku lub przymusu, które też może stosować aby osiągnąć porozumienie;

Wyróżnianym jeszcze mediatorów: (Moore Ch.2009 58-59) :

- umocowanych społecznie – osoby publiczne z dużym autorytetem, mający dobre wcześniejsze relacje ze stronami, które często są utrzymywane po zakończeniu sporu, nie jest bezstronny a sprawiedliwy, zaangażowany we wdrażanie porozumienia, może stosować osobisty wpływ lub presję społeczną;
- niezależnych – neutralny, bezstronny, służy dobru obu stron, rozwiązanie jest tworzone przez strony, on tylko/aż wspiera je w tym poszukiwaniu, nie posiada autorytetu pozwalającego na wdrożeniu porozumienia.

5. ZAKOŃCZENIE

Konflikty pracownicze wewnątrzorganizacyjne jak i sądowe ze względu na swój społeczny – relacyjny, a nie tylko prawny charakter są przestrzenią do prowadzenia mediacji. Szybkie zakończenie konfliktu, jak i możliwość wyrażenia swoich odczuć i emocji w trakcie mediacji nawet w sprawach trudnych pozwalają na dalszą współpracę i dobre relacje. Mediacje pracownicze prowadzone w organizacjach poprawiają stosunki pomiędzy pracownikami i budują atmosferę współpracy i wzajemnej odpowiedzialności za środowisko pracy.

LITERATURA:

1. Chełpa S., Witkowski T. „Psychologia konfliktów. Praktyka radzenia sobie ze sporami”, Warszawa 1995.
2. Deutsch M, Coleman P.T. „Rozwiązywanie Konfliktów”, Kraków 2005.
3. Doherty N, Guylor M: „Mediacje i rozwiązywanie konfliktów w pracy” Warszawa, 2010.
4. Gmurzyńska E., Morek R.: „Mediacje. Teoria i praktyka” Warszawa 2009.
5. Goździewicz G., Mediacje i arbitraż w polskim prawie pracy, (w:) G. Goździewicz (red.), Arbitraż i mediacja w prawie pracy. Doświadczenia amerykańskie i polskie, Lublin 2005 Kieżun W, „Sprawne zarządzanie organizacji”, Warszawa 1997.
6. Liwo M., Nowosiadły-Krzywonos E., Mediacja zamiast sądu w prawie pracy, „Palestra” 2012, nr 3/4.
7. Moore Ch. „Mediacje praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów”, Warszawa, 2009.
8. Sychowicz M, (w:) A. Marciniak, K. Piasecki (red.), Kodeks postępowania cywilnego, Tom I, Komentarz. Art. 1-366, Warszawa 2014.
9. Ury W. L.: Dochodząc do zgody. Przekształcanie konfliktów w domu, w pracy i na świecie, Taszów 2006.

Bartosz Kuś

Poland

Państwowa Inspekcja Sanitarna / *State Sanitary Inspection*

Summary

One of the basic duty of each state is to ensure food safety. The Polish institution, which is designated to carry out tasks of ensuring food safety in Poland is the State Sanitary Inspection (PIS). The goal of this institution is, among others, supervision of hygiene conditions in the scope indicated by the legislator, including health conditions of food, nourishment and items of use. To guarantee food safety PIS primary is taken operation in the field of current sanitary supervision. The tasks of the PIS are performed by the public administration bodies determined by the legislator which are Chief Sanitary Inspector (GIS), the state regional sanitary inspector, as the governmental administration body in the region, the state district sanitary inspector, as the governmental administration body in the district and the state border sanitary inspector for the border crossing areas, airports, seaports and vessels in the territorial waters.

The auxiliary institutions of state sanitary inspectors are the sanitary and epidemiological stations under their control. In order to fulfill the duties imposed on state sanitary, the state sanitary inspectors and GIS have a lot of rights, primarily control, determined by the legislator.

Key words: safety, food, public administration.

Zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego jest jednym z podstawowych obowiązków każdego państwa. W Rzeczypospolitej Polskiej zagwarantowanie bezpieczeństwa żywnościowego wpisane jest w strategię bezpieczeństwa narodowego, zgodnie z którą właściwa ochrona zdrowia i interesów konsumentów artykułów rolno-spożywczych wymaga wzmocnienia kontroli żywności, tak aby działania państwowe zapewniały jednolity i sprawny nadzór nad jej produkcją i dystrybucją¹.

¹ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej jest dokumentem dotyczącym bezpieczeństwa państwa, opracowywanym i zatwierdzanym zgodnie z art. 6 ust. 1 i art. 4a ust. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2012 r. poz. 461, z późn. zm.). Celem tego dokumentu jest ujęcie w sposób całościowy zagadnień bezpieczeństwa narodowego oraz wskazanie optymalnych sposobów wykorzystania na potrzeby bezpieczeństwa wszystkich zasobów pozostających w dyspozycji państwa w sferze obronnej, ochronnej, społecznej i gospodarczej – zob. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014, s. 7 i 55 – dokument dostępny na stronie internetowej pod adresem: http://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/sbn_rp_2014.pdf - 15.02.2018 r.

Bezpieczeństwo zdrowotne żywności definiowane jest jako stan pewności, że żywność nie spowoduje uszczerbku na zdrowiu konsumenta, jeśli jest przygotowana i spożywana zgodnie z zamierzonym zastosowaniem. Ustawa o bezpieczeństwie żywności i żywienia definiuje bezpieczeństwo żywności jako „ogół warunków, które muszą być spełniane, dotyczących w szczególności: stosowanych substancji dodatkowych i aromatów, poziomów substancji zanieczyszczających, pozostałości pestycydów, warunków napromieniania żywności, cech organoleptycznych i działań, które muszą być podejmowane na wszystkich etapach produkcji lub obrotu żywności – w celu zapewnienia zdrowia i życia człowieka”. Bezpieczeństwo zdrowotne żywności jest z punktu widzenia konsumenta najważniejszą cechą jakości, stąd też prawo żywnościowe (światowe i europejskie) szczegółowo reguluje tę kwestię w celu upewnienia konsumenta, że żywność, którą nabywa spełnia jego oczekiwania pod względem bezpieczeństwa. Pojęcia bezpieczeństwa nie należy jednak ograniczać tylko do bezpieczeństwa zdrowotnego żywności, ale również postrzegać je w kontekście zdrowia publicznego, żywienia, jakości żywności i pasz, a także bezpieczeństwa ekonomicznego konsumentów².

Państwowa Inspekcja Sanitarna (dalej PIS, sanepid lub inspekcja) jest instytucją powołaną do realizacji zadań z zakresu zdrowia publicznego poprzez sprawowanie zapobiegawczego i bieżącego nadzoru sanitarnego oraz prowadzeniu działalności zapobiegawczej i przeciwepidemicznej w zakresie chorób zakaźnych i innych chorób powodowanych warunkami środowiska, a także działalności oświatowo-zdrowotnej. PIS sprawuje nadzór m.in. nad warunkami higieny we wskazanych przez ustawodawcę zakresie, m.in. warunkami zdrowotnymi żywności, żywienia i przedmiotów użytku. Celem jej działania jest ochrona zdrowia ludzkiego przed niekorzystnym wpływem szkodliwości i uciążliwości środowiskowych, zapobieganie powstawaniu chorób, w tym chorób zakaźnych i zawodowych³.

Zagwarantowaniu bezpieczeństwa żywności służą przede wszystkim podejmowane przez PIS działania w dziedzinie bieżącego nadzoru sanitarnego. Realizowane są poprzez sprawowaną przez PIS kontrolę przestrzegania przepisów określających wymagania higieniczne i zdrowotne, w tym dotyczących żywności. Kontrola dotyczy m. in. nadzoru nad jakością wody przeznaczanej do spożycia przez ludzi, jakością zdrowotną żywności, przestrzeganiem prawa wspólnotowego dotyczącego genetycznie zmodyfikowanej żywności i paszy, możliwości śledzenia i etykietowania organizmów zmodyfikowanych genetycznie oraz możliwości śledzenia żywności i produktów paszowych wyprodukowanych z organizmów zmodyfikowanych genetycznie⁴.

2 Dokument pt. *Jakość i bezpieczeństwo żywności w sprzedaży bezpośredniej*, ekspertyzy i opinii, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2015, s. 2-3 – dostępny na stronie internetowej pod adresem: https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k8/dokumenty/bad/2015/oe/oe-231_inter.pdf 14.02.2018 r.

3 Państwowa Inspekcja Sanitarna w szczególności sprawuje także nadzór nad warunkami higieny środowiska, higieny pracy w zakładach pracy, higieny radiacyjnej, higieny procesów nauczania i wychowania, higieny wypoczynku i rekreacji, higieniczno-sanitarnymi, jakie powinien spełniać personel medyczny, sprzęt oraz pomieszczenia, w których są udzielane świadczenia zdrowotne - zob. art. 1 i 2 ustawy z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej, t.j. Dz.U. 2017, poz. 1261 ze zm. (dalej u.PIS). Zob. również informacje dostępne na stronie internetowej pod adresem http://www.gazetapodatnika.pl/artykuly/panstwowa_inspekcja_sanitarna-a_6537.htm (14.02.2018 r.)

4 Zob. art. 4 u.PIS. W pozostałym zakresie w dziedzinie bieżącego nadzoru sanitarnego PIS sprawuje kontrolę przepisów określających wymagania higieniczne i zdrowotne, w szczególności dotyczących: higieny środowiska, w tym m.in. powietrza w pomieszczeniach przeznaczonych na pobyt ludzi, gleby, wód i innych elementów środowiska w zakresie ustalonym w odrębnych przepisach; utrzymania należytego stanu

Realizacja zapobiegawczego nadzoru sanitarnego dotyczy podejmowania przez PIS działań polegających przede wszystkim na opiniowaniu projektów planów zagospodarowania przestrzennego województwa, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, uzgadnianiu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu pod względem wymagań higienicznych i zdrowotnych, uzgadnianiu dokumentacji projektowej pod względem wymagań higienicznych i zdrowotnych dotyczących budowy oraz zmiany sposobu użytkowania obiektów budowlanych, statków morskich, żeglugi śródlądowej i powietrznych oraz nowych materiałów i procesów technologicznych przed ich zastosowaniem w produkcji lub budownictwie, uczestniczeniu w dopuszczeniu do użytku obiektów budowlanych, statków morskich, żeglugi śródlądowej i powietrznych oraz środków komunikacji lądowej, a także inicjowaniu przedsięwzięć oraz prac badawczych w dziedzinie zapobiegania negatywnym wpływom czynników i zjawisk fizycznych, chemicznych i biologicznych na zdrowie ludzi⁵.

W dziedzinie zapobiegania i zwalczania chorób sanepid dokonuje analiz i ocen epidemiologicznych, opracowuje programy i plany działalności zapobiegawczej i przeciwepidemicznej, przekazuje je do realizacji właściwym podmiotom leczniczym oraz kontroluje realizację tych programów i planów, ustala zakresy i terminy szczepień ochronnych oraz sprawuje nadzór w tym zakresie, we wskazanych przez ustawodawcę wypadkach wydaje zarządzenia i decyzje lub występuje do innych organów

higienicznego nieruchomości, zakładów pracy, instytucji, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej, dróg, ulic oraz osobowego i towarowego transportu kolejowego, drogowego, lotniczego i morskiego; warunków produkcji, transportu, przechowywania i sprzedaży żywności oraz warunków żywienia zbiorowego; warunków zdrowotnych produkcji i obrotu przedmiotami użytku, materiałów i wyrobów przeznaczonych do kontaktu z żywnością, kosmetykami oraz innymi wyrobami mogącymi mieć wpływ na zdrowie ludzi; warunków zdrowotnych środowiska pracy, a zwłaszcza zapobiegania powstawaniu chorób zawodowych i innych chorób związanych z warunkami pracy; higieny pomieszczeń i wymagań w stosunku do sprzętu używanego w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych, szkołach wyższych oraz w ośrodkach wypoczynku; higieny procesów nauczania; przestrzegania przez producentów, importerów, osoby wprowadzające do obrotu, stosujące lub eksportujące substancje chemiczne, ich mieszaniny lub wyroby w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 lutego 2011 r. o substancjach chemicznych i ich mieszaninach (Dz. U. z 2015 r. poz. 1203 oraz z 2016 r. poz. 2003) obowiązków wynikających z tej ustawy oraz z rozporządzeń Wspólnot Europejskich w niej wymienionych; przestrzegania przez podmioty wprowadzające do obrotu prekursorów kategorii 2 i 3 obowiązków wynikających z ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. z 2017 r. poz. 783), rozporządzenia (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady nr 273/2004 z dnia 11 lutego 2004 r. w sprawie prekursorów narkotykowych oraz rozporządzenia (WE) Rady nr 111/2005 z dnia 22 grudnia 2004 r. określającego zasady nadzorowania handlu prekursorami narkotyków pomiędzy Wspólnotą a państwami trzecimi; zakazu wytwarzania i wprowadzania do obrotu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej środków zastępczych lub nowych substancji psychoaktywnych w rozumieniu ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii; wymagań określonych w przepisach o zawartości niektórych substancji w dymie papierosowym; wymagań określonych w ustawie z dnia 15 września 2017 r. o ochronie zdrowia przed następstwami korzystania z solarium (Dz. U. poz. 2111).

Do zakresu działania Państwowej Inspekcji Sanitarnej w dziedzinie bieżącego nadzoru sanitarnego należą również m.in. kontrola przestrzegania przepisów dotyczących wprowadzania do obrotu produktów biobójczych substancji czynnych oraz ich stosowania w działalności zawodowej; kontrola przestrzegania przepisów ustawy z dnia 22 czerwca 2001 r. o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych (Dz. U. z 2015 r. poz. 806 oraz z 2016 r. poz. 2003), w zakresie warunków dotyczących higieny pracy w zakładach inżynierii genetycznej; kontrola przestrzegania przepisów rozporządzenia (WE) nr 1946/2003 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie transgranicznego przemieszczania organizmów genetycznie zmodyfikowanych (Dz. Urz. UE L 287 z 05.11.2003, str. 1; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 15, t. 7, str. 650), w zakresie transgranicznego przemieszczania organizmów genetycznie zmodyfikowanych przeznaczonych do bezpośredniego wykorzystania jako żywność w rozumieniu przepisów tego rozporządzenia.

5 Art. 3 u.PIS

o ich wydanie, wydaje decyzje o stwierdzeniu choroby zawodowej lub decyzji o braku podstaw do jej stwierdzenia, planuje i organizuje sanitarne zabezpieczenie granic państwa, sprawuje nadzór sanitarny nad ruchem pasażerskim i towarowym w morskich i lotniczych portach oraz przystaniach, udziela poradnictwa w zakresie spraw sanitarno-epidemiologicznych lekarzom okrętowym i personelowi pomocniczo-lekarskiemu, zatrudnionemu na statkach morskich, żeglugi śródlądowej i powietrznych, kieruje akcją sanitarną przy masowych przemieszczeniach ludności, zjazdach i zgromadzeniach⁶.

Wśród ustawowych zadań PIS znalazło się także inicjowanie, organizowanie, prowadzenie, koordynowanie i nadzorowanie działalności oświatowo-zdrowotnej w celu ukształtowania odpowiednich postaw i zachowań zdrowotnych. Ustawodawca wskazał w tym zakresie wprost m.in. na obowiązek opisywanej instytucji polegający na popularyzowaniu zasad higieny i racjonalnego żywienia⁷.

Zadania PIS wykonują określone przez ustawodawcę organy w postaci Głównego Inspektora Sanitarnego, państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego, jako organu rządowej administracji zespolonej w województwie, państwowego powiatowego inspektora sanitarnego, jako organu rządowej administracji zespolonej w powiecie oraz państwowego granicznego inspektora sanitarnego dla obszarów przejść granicznych drogowych, kolejowych, lotniczych, rzecznych i morskich, portów lotniczych i morskich oraz jednostek pływających na obszarze wód terytorialnych⁸.

Na czele inspekcji stoi Główny Inspektor Sanitarny (dalej GIS), zarządzający jej działalnością na zasadzie jednoosobowego kierownictwa, jako centralny organ administracji rządowej podległy ministrowi właściwemu do spraw zdrowia. Aparatem wykonawczym GIS umożliwiającym prawidłowe wykonywanie powierzonych mu zadań, jest urząd w postaci Głównego Inspektoratu Sanitarnego. Do zakresu działania GIS należy ustalanie ogólnych kierunków działania organów PIS oraz koordynowanie i nadzorowanie działalności organów tej inspekcji. W przypadku zagrożenia bezpieczeństwa sanitarnego GIS może wydawać organom PIS polecenia dotyczące podjęcia określonych czynności zapobiegawczych lub kontrolnych oraz żądać od nich informacji w tym zakresie. W przypadku wydania takiego polecenia na GIS ciąży obowiązek zawiadomienia właściwego wojewody lub starosty. W postępowaniu administracyjnym GIS jest także organem wyższego stopnia w stosunku do państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego⁹.

GIS powołuje Prezes Rady Ministrów, spośród osób wyłonionych w drodze otwartego i konkurencyjnego naboru, na wniosek ministra właściwego do spraw zdrowia. Prezes Rady Ministrów może samodzielnie odwołać GIS. Stanowisko GIS może zajmować osoba, która spełnia określone przez ustawodawcę warunki¹⁰.

6 Art. 5 u.PIS

7 Art. 6 pkt 1 u.PIS

8 Art. 10 ust. 1 u.PIS.

9 Art. 7 ust.1-3, art. 8a ust 1 i 3 u.PIS

10 Stanowisko GIS może zajmować osoba, która jest lekarzem i uzyskała, w trybie przewidzianym w odrębnych przepisach, specjalizację w dziedzinie medycyny mającej zastosowanie w realizacji zadań Państwowej Inspekcji Sanitarnej, jest obywatelem polskim, korzysta z pełni praw publicznych, nie była skazana prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe, posiada kompetencje kierownicze, posiada co najmniej 6-letni staż pracy, w tym co najmniej 3-letni staż pracy na stanowisku kierowniczym, posiada wiedzę z zakresu spraw należących do właściwości Państwowej Inspekcji Sanitarnej – zob. art. 8 ust. 6 u.PIS.

GIS wykonuje swoje zadania przy pomocy dwóch zastępców powoływanych przez ministra właściwego do spraw zdrowia, na wniosek GIS. Organem doradczym i opiniodawczym GIS w sprawach objętych zakresem działania PIS jest Rada Sanitarno-Epidemiologiczna, powoływana na okres trzech lat. Rada ta składa się z przewodniczącego, sekretarza i 15 członków, których powołuje i odwołuje minister właściwy do spraw zdrowia na wniosek GIS, spośród pracowników nauki i osób posiadających wybitne przygotowanie praktyczne z dziedziny sanitarno-epidemiologicznej. W pracach Rady, na zaproszenie GIS, uczestniczą przedstawiciele centralnych organów administracji rządowej, jednostek samorządu terytorialnego oraz związków zawodowych, organizacji pracodawców i organizacji społecznych statutowo zajmujących się problemami sanitarno-epidemiologicznymi. Rada na wniosek GIS opracowuje opinie i ekspertyzy, przedstawia informacje oraz udziela konsultacji. Rada działa w pełnym składzie albo poprzez swoje organy. Organami Rady są: Prezydium Rady, Przewodniczący Rady oraz komisje problemowe¹¹.

Z punktu widzenia bezpieczeństwa żywności i żywienia istotnym jest działający w ramach Rady Sanitarno-Epidemiologicznej Zespół do spraw Suplementów Diety, do którego zadań należy m.in. przygotowanie listy składników roślinnych z uwzględnieniem ich maksymalnych dawek w suplementach diety, określanie maksymalnych dawek witamin i składników mineralnych w zalecanej dziennej porcji w suplementach diety, powyżej których wykazują one działanie lecznicze oraz monitorowanie interakcji i działań niepożądanych suplementów diety¹².

Państwowy wojewódzki inspektor sanitarny oraz jego zastępcy są powoływani i odwoływani przez wojewodę za zgodą GIS. *De lege lata* państwowy wojewódzki inspektor sanitarny jest organem rządowej administracji zespolonej w województwie. Kieruje on działalnością wojewódzkiej stacji sanitarno-epidemiologicznej. Jest on organem właściwym w stosunku do podmiotów, dla których powiat jest organem założycielskim lub organem prowadzącym, lub w których powiat jest podmiotem dominującym. Ponadto jest właściwy w zakresie higieny radiacyjnej oraz warunków dotyczących higieny pracy w zakładach inżynierii genetycznej. W postępowaniu administracyjnym jest on także organem wyższego stopnia w stosunku do państwowego powiatowego i państwowego granicznego inspektora sanitarnego¹³.

Powiatowy inspektor sanitarny jako kierownik powiatowej inspekcji sanitarnej wchodzącej w skład zespolonej administracji powiatowej jest powoływany i odwoływany przez starostę, za zgodą wojewódzkiego inspektora sanitarnego. Państwowy graniczny inspektor sanitarny jako organ administracji niezespolonej jest powoływany i odwoływany przez Głównego Inspektora Sanitarnego za zgodą właściwego wojewody. Jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, w sprawach należących do zakresu zadań i kompetencji PIS właściwymi organami administracji są państwowy powiatowy lub państwowy graniczny inspektor sanitarny¹⁴.

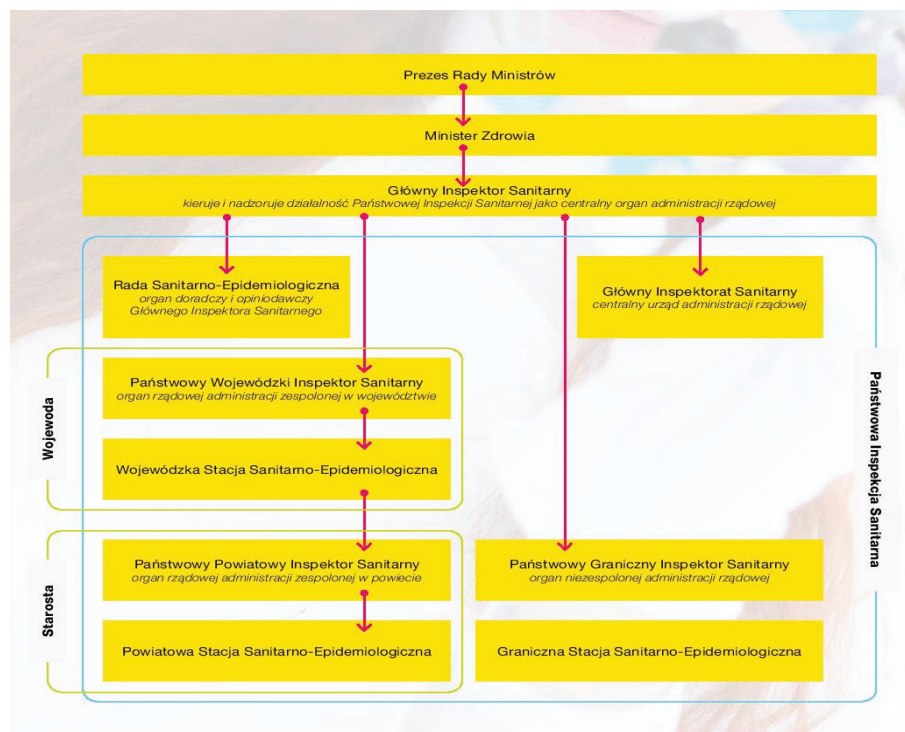
¹¹ Art. 8 ust 4, art. 9 ust. 1 i 2 u.PIS. Zob. także § 2i 5 regulaminu Rady Sanitarno-Epidemiologicznej - uchwała Rady Sanitarno-Epidemiologicznej z dnia 25 maja 1994 r. w sprawie regulaminu Rady Sanitarno-Epidemiologicznej, Dz.Urz.Min. Zdr. 1994, Nr 13, poz.29. Wskazać należy na sprzeczność w treści § 4 regulaminu Rady Sanitarno-Epidemiologicznej, zgodnie z którym w skład Rady wchodzi 49 członków a art. 9 ust 2 u.PIS, który stanowi, że Rada liczy 15 członków. Zgodnie hierarchią aktów prawnych obowiązującym jest uregulowanie ustawowe. Regulamin jako akt prawa wewnętrznego nie może być sprzeczny z postanowieniem aktu powszechnie obowiązującego rangi ustawowej.

¹² Art. 9 ust. 2a i 2b u.PIS.

¹³ Art. 10 ust. 1 pkt 2, art. 11 ust. 1, art. 12 ust. 1a i ust. 2 pkt 1 u.PIS

¹⁴ Art. 10 ust. 1 pkt 3, art. 11 ust. 2 i 3, art. 12 ust 1 u.PIS.

Struktura PIS przedstawia się następująco:

Źródło: Schemat organizacyjny PIS zaczerpnięty ze strony internetowej <https://gis.gov.pl/o-nas/glowny-inspektorat-sanitarny/misja> - 25.02.2018 r.

Państwowym inspektorem sanitarnym może być osoba posiadająca obywatelstwo polskie, pełną zdolność do czynności prawnych oraz korzystająca z pełni praw publicznych, która jest lekarzem i uzyskała kierunkową specjalizację w trybie przewidzianym w odrębnych przepisach albo posiada inne wyższe wykształcenie i uzyskała specjalizację z dziedziny medycyny. Ustawodawca nie precyzuje, jaką specjalizację należy uznać za „kierunkową” w odniesieniu do lekarzy - państwowych inspektorów sanitarnych. Uznawane za takie są m.in. specjalizacje w zakresie chorób płuc, chorób zakaźnych, dermatologii i wenerologii i epidemiologii. W aktualnym stanie prawnym specjalizację w zakresie epidemiologii mogą uzyskać także osoby posiadające tytuł zawodowy magistra lub magistra inżyniera na kierunku: biologia, biochemia, chemia, farmacja, fizyka, informatyka, inżynieria środowiska, ochrona środowiska, socjologia, żywność i żywienie człowieka, zdrowie publiczne. Natomiast specjalizację w dziedzinie promocji zdrowia i edukacji zdrowotnej może uzyskać magister pielęgniarstwa. Tym samym państwowym inspektorem sanitarnym w obecnym stanie prawnym może być każda osoba z wyższym wykształceniem mającym zastosowanie w służbie sanitarno-epidemiologicznej. Oprócz warunków związanych z odpowiednim wykształceniem państwowi inspektorzy sanitarni mają charakteryzować się postawą obywatelską dającą rękojmię należytego wykonywania zadań pracownika organu państwowego oraz posiadać stan zdrowia pozwalający na zatrudnienie na określonym stanowisku¹⁵.

¹⁵ M. Janik, Policja sanitarna, Lex 2012 - monografia dostępna w SIP Lex pod nr. 144207.

Zasadą jest, że powołanie na stanowisko państwowego inspektora sanitarnego następuje na okres 5 lat. Wojewoda na wniosek GIS lub starosta na wniosek GIS lub państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego mogą jednak w każdym czasie odwołać, odpowiednio, państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego albo państwowego powiatowego inspektora sanitarnego, jeżeli przemawia za tym interes służby, w szczególności jeżeli działalność państwowego inspektora sanitarnego lub podległej mu jednostki może zagrozić prawidłowemu wykonywaniu zadań PIS, a zwłaszcza naruszyć bezpieczeństwo sanitarne na terenie właściwości danej jednostki¹⁶.

Aparat pomocniczy państwowych inspektorów sanitarnych stanowią podległe im stacje sanitarno-epidemiologiczne. Działają one w formie jednostek budżetowych będących podmiotami leczniczymi o szczególnym charakterze finansowanymi z budżetu państwa. Państwowy wojewódzki, państwowy powiatowy i państwowy graniczny inspektor sanitarny kierują działalnością odpowiednio wojewódzkiej, powiatowej i granicznej stacji sanitarno-epidemiologicznej. W Policji, Państwowej Straży Pożarnej, Straży Granicznej, Służbie Ochrony Państwa, jednostkach organizacyjnych podległych ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych i przez niego nadzorowanych, podmiotach leczniczych tworzonych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych, urzędzie obsługującym ministra właściwego do spraw wewnętrznych oraz w jednostkach organizacyjnych Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu i Centralnego Biura Antykorupcyjnego zadania PIS wykonuje Państwowa Inspekcja Sanitarna Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Na terenach jednostek organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej, w rejonach zakwaterowania przejściowego jednostek wojskowych oraz w stosunku do wojsk obcych przebywających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz przemieszczających się przez to terytorium, zadania PIS wykonywane są przez organy Wojskowej Inspekcji Sanitarnej. Aparat pomocniczy organów Wojskowej Inspekcji Sanitarnej stanowią podległe im wojskowe ośrodki medycyny prewencyjnej, będące podmiotami leczniczymi¹⁷.

W celu realizacji nałożonych na sanepid obowiązków państwowym inspektorom sanitarnym oraz GIS przysługuje szereg określonych przez ustawodawcę uprawnień, mających przede wszystkim charakter kontrolny. Inspektorzy są uprawnieni do kontroli zgodności budowanych obiektów z wymaganiami higienicznymi i zdrowotnymi, określonymi w obowiązujących przepisach. Państwowy inspektor sanitarny lub GIS w związku z wykonywaną kontrolą ma prawo wstępu na terenie miast i wsi do zakładów pracy oraz wszystkich pomieszczeń i urządzeń wchodzących w ich skład, obiektów użyteczności publicznej, obiektów handlowych, ogrodów działkowych i nieruchomości oraz wszystkich pomieszczeń wchodzących w ich skład, środków transportu i obiektów z nimi związanych, w tym również na statki morskie, żeglugi śródlądowej i powietrzne, obiektów będących w trakcie budowy. Mogą oni ponadto żądać pisemnych lub ustnych informacji oraz wzywania i przesłuchiwanie osób, żądać okazania dokumentów i udostępniania wszelkich danych oraz, co ma szczególne znaczenie z punktu widzenia bezpieczeństwa żywności, pobierać próbki do badań laboratoryjnych¹⁸.

¹⁶ Art. 11 ust 5 i 6 u.PIS.

¹⁷ Art. 10 ust. 4, art. 15 ust. 1, art. 20 ust. 1 oraz art. 20a ust 1 i 2u.PIS.

¹⁸ Art. 23 ust. 1 i 25 ust. 1 u.PIS

Państwowy inspektor sanitarny lub GIS mają prawo wstępu do mieszkań w razie podejrzenia lub stwierdzenia choroby zakaźnej, zagrożenia zdrowia czynnikami środowiskowymi, a także jeżeli w mieszkaniu jest lub ma być prowadzona działalność produkcyjna lub usługowa¹⁹. W razie stwierdzenia naruszenia wymagań higienicznych i zdrowotnych, państwowy inspektor sanitarny nakazuje, w drodze decyzji, usunięcie w ustalonym terminie stwierdzonych uchybień. Jeżeli naruszenie wymagań higienicznych i zdrowotnych spowodowało bezpośrednie zagrożenie życia lub zdrowia ludzi obowiązkami państwowego inspektora sanitarnego są m.in. nakazanie wycofanie z obrotu środka spożywczego oraz materiału i wyrobu przeznaczonego do kontaktu z żywnością, a decyzje w tych sprawach są natychmiast wykonalne z mocy ustawy²⁰.

W przypadku uzasadnionego podejrzenia, że produkt stwarza zagrożenie życia lub zdrowia ludzi, właściwy państwowy inspektor sanitarny wstrzymuje, w drodze decyzji, jego wytwarzanie lub wprowadzanie do obrotu lub nakazuje wycofanie produktu z obrotu na czas niezbędny do przeprowadzenia oceny i badań jego bezpieczeństwa, nie dłuższy jednak niż 18 miesięcy. Państwowemu inspektorowi sanitarnemu przysługuje prawo zgłoszenia sprzeciwu m.in. przeciwko wprowadzeniu nowych technologii lub zmian w technologii oraz dopuszczeniu do obrotu wyrobów mogących mieć wpływ na zdrowie ludzi. Sprzeciw może zostać zgłoszony jeżeli w toku wykonywanych czynności stwierdzone zostanie, że z powodu nieuwzględnienia wymagań higienicznych i zdrowotnych określonych w obowiązujących przepisach mogłoby nastąpić zagrożenie życia lub zdrowia ludzi. Państwowi inspektorzy sanitarni są uprawnieni do zabezpieczenia m.in. środków spożywczych oraz materiałów i wyrobów przeznaczonych do kontaktu z żywnością²¹.

Jeżeli przemawiają za tym względy bezpieczeństwa sanitarnego GIS może podejmować wszelkie czynności należące do zakresu działania państwowego inspektora sanitarnego.

Ze względu na szczególną wagę lub zawiłość sprawy państwowy wojewódzki inspektor sanitarny może podejmować wszelkie czynności należące do zakresu działania państwowego powiatowego inspektora sanitarnego²².

Powyższe uwagi potwierdzają poczynione na wstępie założenie, zgodnie z którym zapewnienie bezpieczeństwa żywności stanowi jednocześnie jedno z fundamentalnych zadań każdego państwa. W przypadku Rzeczypospolitej Polskiej świadczy o tym m.in. wpisanie bezpieczeństwa żywności w strategię bezpieczeństwa narodowego oraz funkcjonowanie powołanych w tym celu instytucji. Instytucją powołaną do realizacji zadań z zakresu zdrowia publicznego, w tym bezpieczeństwa zdrowotnego żywności jest PIS.

¹⁹ Art. 26 u.PIS. Wstęp do mieszkań osób korzystających z immunitetów dyplomatycznych na mocy ustaw, umów bądź zwyczajów międzynarodowych jest dozwolony jedynie w porozumieniu z właściwym przedstawicielem dyplomatycznym.

²⁰ Art. 27 ust 1 i 2 u.PIS.

²¹ Art. 27c ust. 1, 28 ust. 1 oraz 29 u.PIS.

²² Art. 31a u.PIS.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

Akty prawne:

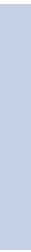
1. Ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej, t.j. Dz.U. 2017, poz. 1261 ze zm.
2. Regulamin Rady Sanitarно-Epidemiologicznej - uchwała Rady Sanitarно-Epidemiologicznej z dnia 25 maja 1994 r. w sprawie regulaminu Rady Sanitarно-Epidemiologicznej, Dz.Urz Min. Zdr. 1994, Nr 13, poz. 29

Literatura

3. M. Janik, *Policja sanitarna*, Lex 2012 -monografia dostępna w SIP Lex pod nr. 144207
4. Dokument pt. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2014 – dostępny na stronie internetowej pod adresem: http://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/sbn_rp_2014.pdf - 15.02.
5. Dokument pt. *Jakość i bezpieczeństwo żywności w sprzedaży bezpośredniej*, ekspertyzy i opinie, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2015, s. 2-3 – dostępny
6. na stronie internetowej pod adresem: https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k8/dokumenty/bad/2015/oe/oe-231_inter.pdf - 14.02.2018 r.

Strony internetowe

7. <https://gis.gov.pl/o-nas/glowny-inspektorat-sanitarny/misja>

Mirosław Karpiuk

WPiA UWM w Olsztynie
Poland

Ubezpieczenie społeczne rolników jako element bezpieczeństwa społecznego. Aspekty prawne / *Social insurance of farmers as an element of social security Legal aspects*

Summary

Social security is one of the areas of national security. Within this field, we can distinguish the social insurance of farmers, which covers farmers themselves, family members working with them and farmer's helpers. This insurance is to provide beneficiaries with a decent life, thus positively influencing their social status. Therefore, the importance of this type of insurance should be ascribed, being a type of measure to appreciate hard work in agriculture.

Key words: social security, social insurance of farmers.

WSTĘP

Bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka, która powinna być zaspokajana zarówno przez podmioty publiczne, jak i niepubliczne, a także przez samych zainteresowanych, w zakresie, w jakim są oni w stanie wyjść jej naprzeciw. Wśród wielu dziedzin bezpieczeństwa można wyróżnić także bezpieczeństwo społeczne, które ma charakter w znacznym stopniu usługowy. W jego ramach będą się m.in. mieściły różnorodne świadczenia realizowane na rzecz pojedynczych osób, rodzin, czy określonych grup (np. rolników). Zadania z zakresu bezpieczeństwa społecznego wymagają bardzo dużych nakładów finansowych, w związku z powyższym szczególna rola w ich finansowaniu została przypisana państwu i jego instytucjom, a także samorządowi terytorialnemu (choć w mniejszym zakresie).

Rolnictwo jako ważna gałąź gospodarki narodowej, a przy tym obszar w zdecydowanym stopniu deficytowy, musi w sposób ciągły korzystać ze wsparcia publicznego i rozwiązań pozwalających osobom pracującym w tym segmencie gospodarki godnie

żyć. To godne życie rolników i pracujących z nimi domowników oraz pomocników rolnika jest przedmiotem zainteresowania bezpieczeństwa społecznego.

ISTOTA BEZPIECZEŃSTWA, W TYM BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO

W polskiej przestrzeni prawnej bezpieczeństwo uzyskało wymiar normatywny. Jest ono pojęciem występującym w różnej konfiguracji, w szeregu aktach prawnych o zróżnicowanej randze. Pomimo, że bezpieczeństwo to instytucja prawna, to jednak nie doczekało się ono definicji legalnej, chociaż bywa, że wskazuje się na jego określone cechy. W związku z powyższym musi być ono oceniane każdorazowo w kontekście problematyki regulowanej przez dany akt prawny i według wytycznych zawartych w tym akcie.

Bezpieczeństwo jest tą instytucją, która ma chronić przed zagrożeniami (działania prewencyjne), ma reagować na zagrożenie, jeżeli takie nastąpiło (działania bieżące), ma usuwać skutki zagrożeń (działania następcze). Siły i środki uruchamiane w ramach bezpieczeństwa powinny być zatem skierowane na przeciwdziałanie zagrożeniu, w przypadku jego wystąpienia na likwidację źródła zagrożenia, ochronę obszaru nim objętego, a także na usunięcie powstałych w jego wyniku skutków. Działania takie muszą być podejmowane w celu jak najszybszego przywrócenia stanu wolnego od zagrożeń (mających znaczący, negatywny wpływ na poczucie bezpieczeństwa, jak i na samo bezpieczeństwo).

Bezpieczeństwo powinno być definiowane jako określony proces, którego celem jest zapewnienie stanu wolnego od zagrożeń, przy czym stan wolny od zagrożeń to stan idealny, zatem z punktu widzenia możliwości przewidywania, przeciwdziałania, a także reagowania nieosiągalny¹.

¹ M. Czuryk, *Właściwość Rady Ministrów oraz Prezesa Rady Ministrów w zakresie obronności, bezpieczeństwa i porządku publicznego*, (w:) M. Karpiuk (red.), *System Bezpieczeństwa Narodowego*, t. III, Olsztyn 2017, s. 9. W przedmiocie bezpieczeństwa zob. także: A. Hadzik, *Straż Graniczna – misja dla bezpieczeństwa*, (w:) S. Mazur, M. Ostrowska, M. Zawartka (red.), *Rola i zadania instytucji bezpieczeństwa wewnętrznego*, Katowice 2016, s. 312-313; M. Czuryk, K. Dunaj, M. Karpiuk, K. Prokop, *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Olsztyn 2016, s. 17-19; M. Karpiuk, *Prawne podstawy bezpieczeństwa*, (w:) A. Żukowski, M. Hartliński, W.T. Modzelewski, J. Więclawski (red.), *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, Olsztyn 2015, s. 64-70; M. Karpiuk, K. Prokop, P. Sobczyk, *Ograniczenie korzystania z wolności i praw człowieka i obywatela ze względu na bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny*, Siedlce 2017, s. 9-21; M. Karpiuk, *Bezpieczeństwo jako instytucja konstytucyjna. Zarys problematyki*, (w:) W. Gizicki (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa globalnego po zimnej wojnie*, Lublin 2015, s. 11-19; M. Karpiuk, *Zadania i kompetencje zespolonej administracji rządowej w sferze bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Aspekty materialne i formalne*, Warszawa 2013, s. 77-89; W. Kitler, M. Czuryk, M. Karpiuk (red.), *Aspekty prawne bezpieczeństwa narodowego RP. Część ogólna*, Warszawa 2013, s. 11-45; M. Karpiuk, *Konstytucyjna właściwość Sejmu w zakresie bezpieczeństwa państwa*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2017, Nr 4, s. 10; M. Karpiuk, *Ograniczenie wolności uewnętrzniana wyznania ze względu na bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny*, „*Przeгляд Prawa Wyznaniowego*” 2017, t. 9, s. 10-17; M. Karpiuk, N. Szczęch, *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*, (w:) M. Karpiuk (red.), *System Bezpieczeństwa Narodowego*, t. I, Olsztyn 2017, s. 13-40; M. Czuryk, *Prawne podstawy bezpieczeństwa narodowego*, (w:) J. Pawłowski (red.), *Podstawy bezpieczeństwa współczesnego państwa (podmiotu). Implikacje*, Warszawa 2015, s. 533-568; M. Karpiuk, *Miejsce samorządu terytorialnego w przestrzeni bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2014, s. 28-34; M. Karpiuk, *Wolność sumienia i wyznania a przestępstwa przeciwko tym wolnościom*, (w:) J. Nikołajew, P. Sobczyk, K. Walczuk (red.), *Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek publiczny*, Warszawa 2017, s. 49-53; M. Bożek, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, *Zasady ustroju politycznego państwa*, Poznań 2012, s. 67-68.

Bezpieczeństwo, zwłaszcza w świecie, w którym dochodzi do coraz to nowych zagrożeń oraz intensyfikacji starych, ma niezwykle duże znaczenie, nie tylko z punktu widzenia normalnego funkcjonowania państwa, ale też społeczeństwa, które ma prawo domagać się zdecydowanych działań eliminujących zagrożenia. Bezpieczeństwo ma charakter wielowymiarowy, w związku z czym można je postrzegać przez pryzmat różnych kategorii. Można je ujmować również w kontekście narodowym oraz międzynarodowym, wówczas będziemy mieli do czynienia z bezpieczeństwem narodowym i bezpieczeństwem międzynarodowym. W sferze bezpieczeństwa narodowego można również wymienić inne kategorie bezpieczeństwa i wskazać ich cechy².

Już sam ustrojodawca bezpieczeństwo zalicza do podstawowych kategorii, ujętych w ramach ogólnych zasad ustroju politycznego państwa. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości oraz nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli³. Zapewnienie bezpieczeństwa obywateli będzie zatem zasadą konstytucyjną, którą powinny respektować nie tylko organy władzy publicznej, ale też intensywnie i w sposób zdecydowany wdrażać ją do prowadzonej przez siebie polityki.

Wyrażone w art. 5 Konstytucji RP bezpieczeństwo obywateli i bliżej nieskonkretyzowany obowiązek państwa w tym zakresie odnosi się do ochrony przed różnego rodzaju zagrożeniami, także zagrożeniami natury społecznej. Jednym z instrumentów niwelujących, bądź łagodzących te zagrożenia są ubezpieczenia społeczne, a w przypadku rolników i pracujących z nimi domowników oraz pomocników rolnika taką rolę będzie pełniło ubezpieczenie społeczne rolników, które ustawodawca rozszerza również na inne osoby (domowników i pomocników rolnika), w tym na cudzoziemców.

Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw, wynikające z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie, m.in. dla jego bezpieczeństwa. W związku z powyższym bezpieczeństwo państwa może być postawione ponad ochronę wolności i praw jednostki, jeżeli nie da się osiągnąć tego bezpieczeństwa inaczej.

Istotą unormowania, które zostało zawarte w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, jest wyznaczenie granic ingerencji władzy publicznej w sferę wolności i praw konstytucyjnych jednostki (tzw. granic ograniczeń) poprzez ogólne określenie przesłanek,

² M. Karpiuk, N. Szczęch, *Bezpieczeństwo...*, s. 11.

³ Art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej Konstytucja RP. Obowiązujące przepisy prawne, które dotyczą ochrony przeciwpożarowej związane są z zapewnieniem bezpieczeństwa publicznego (bezpieczeństwa obywateli), w związku z tym jednej z najistotniejszych wartości chronionych konstytucyjnie, co wynika z art. 5 Konstytucji RP. Wykładnia obowiązujących w tej materii przepisów prawa, jako mieszczącej się w granicach chronionego bezpieczeństwa publicznego, powinna być dokonywana w sposób zapewniający realizację wskazanych celów konstytucyjnych, wyrok WSA z dnia 20 grudnia 2016 r., II SA/OI 1010/16, LEX nr 2189334. Zapewnienie bezpieczeństwa w ruchu drogowym przez właściwe organy administracji publicznej, czego wyraz stanowi m.in. zarządzanie organizacją ruchu, jest urzeczywistnieniem konstytucyjnej zasady ochrony życia, wyrażonej w Konstytucji RP, w art. 38, jak też nakazu zapewniania bezpieczeństwa obywateli, zagwarantowanego w Konstytucji RP, w art. Ze względu na swoją rangę, ochrona życia i bezpieczeństwa obywateli, również w aspekcie rozwiązań zwiększających bezpieczeństwo na drogach, w sytuacjach kolizyjnych zdecydowanie przeważa nad interesem indywidualnym jednostki oraz jej prawem własności i prawem do swobodnego prowadzenia działalności gospodarczej, wyrok WSA z dnia 22 grudnia 2016 r., LEX nr 2189505.

których spełnienie jest niezbędne do wprowadzania ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności jednostki. Przepis ten wskazuje na świadome działanie ustawodawcy⁴. W pierwszej kolejności należy podkreślić, że ingerencja musi być niezbędna. Niedopuszczalne jest więc ograniczanie praw i wolności w sytuacji, gdy taka niezbędność nie występuje. Ustawodawca nie może wprowadzać ograniczeń, w takich przypadkach, gdy jest to lepsze, łatwiejsze, doskonalsze czy też ułatwiające życie publiczne – musi to być konieczne. W związku z powyższym ustawodawca daje wyraz temu, że konieczność nie może stanowić podstawy do ułatwiania sobie życia przez władze publiczne, nie mogą one rekompensować swojej niewydolności przez nakładanie na jednostki zbędnych ciężarów. Należy również wskazać, że nie chodzi o konieczność w każdym przypadku, ale o konieczność wprowadzenia ograniczeń w demokratycznym państwie prawnym, co jest dodatkowym kryterium oceny konstytucyjności wprowadzanych ograniczeń. Ustrojodawca nawiązuje wyraźnie do klauzuli demokratycznego państwa prawnego⁵. Konieczność ograniczenia praw i wolności jednostki determinowana jest m.in. zapewnieniem bezpieczeństwa, przy czym punktem wyjścia dla klauzuli bezpieczeństwa jest racja stanu, a nie rzeczywiste odczucia społeczeństwa na ten temat⁶.

Bezpieczeństwo społeczne jest tą instytucją, której celem jest zabezpieczenie potrzeb społecznych na takim poziomie, aby członkowie tego społeczeństwa (jednostki, rodziny, określone grupy społeczne) miały zagwarantowany byt na odpowiednim poziomie, zarówno w trudnych sytuacjach życiowych, jak również w przypadku, gdy nabyli prawo do świadczeń stałych, niezwiązanych wprost z życiowymi trudnościami, ale np. z okresami składkowymi.

Bezpieczeństwo społeczne obejmuje różnorodne działania, których podstawowym celem jest przetrwanie, dobrobyt, a także zrównoważony rozwój społeczeństwa przez zapewnienie: wysokiej jakości życia obywateli, rodzin i osób wymagających szczególnej opieki, warunków bytowych, pracy, wypoczynku oraz dostępu do dóbr powszechnego użytku, jak również przeciwdziałanie bezrobociu, rozwarstwieniu społecznemu i konfliktom społecznym⁷.

WPŁYW UBEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO ROLNIKÓW NA BEZPIECZEŃSTWO SOCJALNE

Ubezpieczenie społeczne rolników zabezpiecza przed niepożądanymi sytuacjami życiowymi i tym samym stanowi barierę dla zagrożeń wpływających na pogarszanie się warunków bytowych. Pozwala na godne życie i pełnoprawne, na podobnych warunkach, uczestniczenie w życiu społecznym.

Zabezpieczenie wynikające z ubezpieczenia społecznego rolników nie odnosi się do całego społeczeństwa, a pewnych jego grup. Ustawodawca wyraźnie przewiduje, że ubezpieczenie społeczne rolników obejmuje rolników i pracujących z nimi domowników oraz pomocników rolnika, którzy spełniają następujące warunki: 1) posiadają

4 Wyrok WSA z dnia 24 października 2017 r., I SA/Wr 410/17, LEX nr 2406349.

5 B. Rakoczy, (w:) *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, (w:) *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, LEX 2013.

6 K. Complak, (w:) M. Haczkowska (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, LEX 2014.

7 W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 167.

obywatelstwo polskie lub 2) są uprawnieni do wykonywania pracy na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub są zwolnieni na podstawie przepisów szczególnych z obowiązku posiadania zezwolenia na pracę⁸. Uprawnionym do wykonywania pracy na terytorium RP jest cudzoziemiec, który: 1) posiada status uchodźcy nadany w Rzeczypospolitej Polskiej; 2) ma udzieloną ochronę uzupełniającą w Rzeczypospolitej Polskiej; 3) posiada zezwolenie na pobyt stały w Rzeczypospolitej Polskiej; 4) posiada zezwolenie na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej w Rzeczypospolitej Polskiej; 5) posiada zgodę na pobyt ze względów humanitarnych; 6) posiada zgodę na pobyt tolerowany w Rzeczypospolitej Polskiej; 7) korzysta z ochrony czasowej w Rzeczypospolitej Polskiej; 8) posiada ważne zaświadczenie uprawniające do wykonywania pracy na terytorium RP, wydane w przypadku niezafatwienia sprawy dotyczącej udzielenia ochrony międzynarodowej⁹; 9) jest obywatelem państwa członkowskiego Unii Europejskiej; 10) jest obywatelem państwa Europejskiego Obszaru Gospodarczego, nienależącego do Unii Europejskiej; 11) jest obywatelem państwa niebędącego stroną umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym, który może korzystać ze swobody przepływu osób na podstawie umowy zawartej przez to państwo z Unią Europejską i jej państwami członkowskimi. Katalog przytoczony powyżej nie jest zamknięty, ustawodawca uprawnia do wykonywania pracy w RP również inne osoby¹⁰.

Stwierdzić należy że podlegają ubezpieczeniu społecznemu rolników nie tylko obywatele polscy (rolnicy, pracujący z nimi domownicy oraz pomocnicy rolnika) ale też i uprawnieni cudzoziemcy (rolnicy, pracujący z nimi domownicy oraz pomocnicy rolnika), przy czym cudzoziemiec to każdy, kto nie posiada obywatelstwa polskiego¹¹, a obywatelstwo polskie nabywa się: 1) z mocy prawa; 2) przez nadanie obywatelstwa polskiego; 3) przez uznanie za obywatela polskiego; 4) przez przywrócenie obywatelstwa polskiego¹².

Podmioty realizujące ubezpieczenie społeczne rolników zostały wymienione w art. 2 u.u.s.r. Ubezpieczenie realizuje Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS),

8 Art. 1 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2336 ze zm.), dalej u.u.s.r.

9 W zaświadczeniu uprawniającym do wykonywania pracy na terytorium RP, wydanym w przypadku niezafatwienia sprawy dotyczącej udzielenia ochrony międzynarodowej, potwierdza się, że sprawa dotycząca udzielenia ochrony międzynarodowej nie została zakończona w terminie 6 miesięcy i opóźnienie nie nastąpiło z winy wnioskodawcy, a także wskazuje się imię (imiona) i nazwisko cudzoziemca uprawnionego do wykonywania pracy na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, art. 35 ust. 2 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1109 ze zm.).

10 Art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1265 ze zm.).

11 Art. 3 pkt 2 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 2094 ze zm.).

12 Art. 4 ustawy z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1829). Przepis ten zawiera wskazanie sposobów nabycia polskiego obywatelstwa, ograniczając się przy tym jedynie do ich wyliczenia, konkretne normatywne ujęcie powyższych sposobów pozostawiając dalszym przepisom ustawy. Może się więc wydawać, że walor tego uregulowania ma jedynie charakter porządkujący, jak też objaśniający. Tymczasem należy zauważyć, że przepis ten ma też w sobie treść i znaczenie normatywne (kształtujące), które polegają na ostrzygnięciu (choć wstępny, ogólny) – o możliwościach uzyskania polskiego obywatelstwa. Ustalenia co do sposobów nabycia tego obywatelstwa są określone w omawianym artykule wyczerpująco, co oznacza, że obywatelstwa polskiego nie można nabyć inaczej jak tylko w sposób przewidziany w tym artykule, jednak przy zastrzeżeniu, że konkretyzacja wymienionych sposobów nabycia obywatelstwa ujmowana jest w dalszych partiach regulacji ustawowej, J. Jagielski, *Obywatelstwo polskie. Komentarz do ustawy*, LEX 2016.

a Prezes KRUS jest centralnym organem administracji rządowej, podległym ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi. Interesy ogółu ubezpieczonych i świadczeniobiorców, dotyczące ubezpieczenia i działalności KRUS reprezentuje Rada Ubezpieczenia Społecznego Rolników. W realizacji ubezpieczenia uczestniczą również organy Zakładu Ubezpieczeń Społecznych oraz inne podmioty. Ustawodawca zatem w art. 2 u.u.s.r. zawarł katalog podmiotów właściwych w sprawach bezpieczeństwa społecznego, które zajmują się sprawami ubezpieczenia społecznego rolników, jako obszaru tego bezpieczeństwa. Mamy zatem do czynienia z wyspecjalizowaną sferą bezpieczeństwa społecznego, jaką jest sfera ubezpieczeniowa obejmująca rolników i pracujących z nimi domowników oraz pomocników rolnika.

W katalogu z art. 2 u.u.s.r. szczególne miejsce jako wyspecjalizowany organ bezpieczeństwa społecznego zajmuje Prezes KRUS, który jest określony przez ustawodawcę jako centralny organ administracji rządowej, co powoduje, że w tej strukturze zajmuje bardzo wysoką pozycję. Administracja rządowa ma charakter zhierarchizowany, a Prezes KRUS jako organ tej administracji podlega ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi.

Właściwość ministra kierującego działem administracji rządowej – rozwój wsi obejmuje sprawy: 1) kształtowania ustroju rolnego państwa; 2) ochrony gruntów przeznaczonych na cele rolne; 3) scalania i wymiany gruntów, gleboznawczej klasyfikacji gruntów oraz podziału i rozgraniczenia nieruchomości na obszarze wsi; 4) infrastruktury wsi, w szczególności: a) melioracji, w zakresie spraw nieobjętych działem gospodarka wodna, zaopatrzenia wsi i rolnictwa w wodę oraz oczyszczania ścieków i gospodarki odpadami, b) elektryfikacji i gazyfikacji w zakresie spraw nieobjętych działem gospodarka oraz telefonizacji wsi w zakresie spraw nieobjętych działem łączność, c) prac urządzeniowo-rolnych na gruntach Skarbu Państwa; 5) rozwoju przedsiębiorczości, w tym w szczególności podnoszenia kwalifikacji zawodowych, wspomagania pozarolniczych form aktywności zawodowej i gospodarczej mieszkańców wsi; 6) ubezpieczenia społecznego rolników. W zakresie ubezpieczenia społecznego rolników minister właściwy do spraw rozwoju wsi współdziała z ministrem właściwym do spraw zabezpieczenia społecznego¹³. Minister właściwy do spraw rozwoju wykonuje zadania w ramach szerszej perspektywy niż tylko w zakresie ubezpieczenia społecznego rolników, tego rodzaju działania zostały przypisane w zdecydowanym zakresie Prezesowi KRUS, co wprost wynika z przepisów u.u.s.r., które przewidują, że tego rodzaju ubezpieczenie realizuje KRUS, którym kieruje właśnie Prezes. Podległość Prezesa KRUS ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi powoduje jednak, że podejmując działania w sferze ubezpieczenia społecznego rolników, jako jednego z obszarów bezpieczeństwa społecznego, musi się on liczyć ze stanowiskiem ministra, co wymusza instytucja podległości.

Szczególne kompetencje Prezesa KRUS, za pośrednictwem których władczo kształtuje status prawny podmiotów zewnętrznych, dotyczą wydawania decyzji administracyjnych. Nie są to jednak kompetencje wyłączne, zatem Prezes KRUS może je delegować na inne osoby. Nie sposób by centralny organ rządowy właściwy w sprawach ubezpieczenia społecznego rolników sam był w stanie wydawać wszystkie decyzje, które przypisane są do jego właściwości, zatem możliwość delegowania takich kompetencji jest jak najbardziej słuszna, a wręcz konieczna.

¹³ Art. 23 ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 762 ze zm.).

Ubezpieczenie społeczne rolników jest realizowane przez odrębny organ rentowy. Odrębność tego ubezpieczenia polega m.in. na tym, że organem wydającym wszystkie decyzje dotyczące ubezpieczenia jest Prezes KRUS, a nie Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, gdy Prezes ZUS wydaje tylko decyzje przyznające świadczenia wyjątkowe¹⁴.

Mniejszą rolę w przestrzeni bezpieczeństwa społecznego, determinowanej przez ubezpieczenie społeczne rolników, odgrywa Rada Ubezpieczenia Społecznego Rolników. Podmiot ten reprezentuje interesy ogółu ubezpieczonych i świadczeniobiorców, dotyczące ubezpieczenia i działalności KRUS. Ma ona jednak, na podstawie art. 69 u.u.s.r., prawo kontrolować oraz oceniać działalność KRUS, a w tym celu Rada Ubezpieczenia Społecznego Rolników może żądać od Prezesa KRUS informacji i wyjaśnień oraz udostępnienia dokumentów. Prezes KRUS jest zobowiązany ustosunkować się do wniosków pokontrolnych oraz innych postulatów tej rady dotyczących działalności KRUS w terminie 14 dni. Na Prezesa KRUS nałożony został zatem stosowny obowiązek informacyjny.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bożek M., Karpiuk M., Kostrubiec J., *Zasady ustroju politycznego państwa*, Poznań 2012.
2. Czuryk M., Dunaj K., Karpiuk M., Prokop K., *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Olszyn 2016.
3. Czuryk M., *Prawne podstawy bezpieczeństwa narodowego*, (w:) J. Pawłowski (red.), *Podstawy bezpieczeństwa współczesnego państwa (podmiotu). Implikacje*, Warszawa 2015.
4. Czuryk M., *Właściwość Rady Ministrów oraz Prezesa Rady Ministrów w zakresie obronności, bezpieczeństwa i porządku publicznego*, (w:) M. Karpiuk (red.), *System Bezpieczeństwa Narodowego*, t. III, Olsztyn 2017.
5. Haczkowska M. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, LEX 2014.
6. Hadzik A., *Straż Graniczna – misja dla bezpieczeństwa*, (w:) S. Mazur, M. Ostrowska, M. Zawartka (red.), *Rola i zadania instytucji bezpieczeństwa wewnętrznego*, Katowice 2016.
7. Jagielski J., *Obywatelstwo polskie. Komentarz do ustawy*, LEX 2016.
8. Jankowska K., Jędrasik-Jankowska I., *Komentarz do ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników*, (w:) *Prawo do emerytury. Komentarz do ustaw z orzecznictwem*, LEX 2011.
9. Karpiuk M., *Bezpieczeństwo jako instytucja konstytucyjna. Zarys problematyki*, (w:) W. Gizicki (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa globalnego po zimnej wojnie*, Lublin 2015.
10. Karpiuk M., *Konstytucyjna właściwość Sejmu w zakresie bezpieczeństwa państwa*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2017, Nr 4.
11. Karpiuk M., *Miejsce samorządu terytorialnego w przestrzeni bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2014.
12. Karpiuk M., *Ograniczenie wolności uzewnętrzniania wyznania ze względu na bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2017, t. 9.
13. Karpiuk M., *Prawne podstawy bezpieczeństwa*, (w:) A. Żukowski, M. Hartliński, W.T. Modzelewski, J. Więclawski (red.), *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, Olsztyn 2015.
14. Karpiuk M., Prokop K., Sobczyk P., *Ograniczenie korzystania z wolności i praw człowieka i obywatela ze względu na bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny*, Siedlce 2017.
15. Karpiuk M., Szczęch N., *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*, (w:) M. Karpiuk (red.), *System Bezpieczeństwa Narodowego*, t. I, Olszyn 2017.

¹⁴ K. Jankowska, I. Jędrasik-Jankowska, *Komentarz do ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników*, (w:) *Prawo do emerytury. Komentarz do ustaw z orzecznictwem*, LEX 2011.

16. Karpiuk M., *Wolność sumienia i wyznania a przestępstwa przeciwko tym wolnościom*, (w:) J. Nikołajew, P. Sobczyk, K. Walczuk (red.), *Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek publiczny*, Warszawa 2017.
17. Karpiuk M., *Zadania i kompetencje zespolonej administracji rządowej w sferze bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Aspekty materialne i formalne*, Warszawa 2013.
18. Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011.
19. Kitler W., Czuryk M., Karpiuk M. (red.), *Aspekty prawne bezpieczeństwa narodowego RP. Część ogólna*, Warszawa 2013.

Mariusz Z. Jędrzejko

Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny w Radomiu

Kaja Kasprzak

Parlament Europejski w Brukseli

Mirosław Rewera

Wydział Zamiejscowy Prawa i Nauk o Społeczeństwie KUL

Polityka walki z nowymi substancjami psychoaktywnymi NSP w Unii Europejskiej – aktualne problemy i wyzwania / *The policy of fighting new psychoactive substances (NPS) in the European Union – current problems and challenges*

Summary

In the paper the problem of new psychoactive substances has been undertaken, commonly referred to as legal highs (smarts). Their specificity, types, health problems were presented, which are generated by their use, and also prophylactic and legal solutions undertaken by selected countries of the European Union. Unfortunately, so far, common, consistent legislative solutions have not been developed in different European countries. The rules that apply, they concern the situation in individual countries, there are also many differences in the definition of these substances (legal highs) and the smarts' problem, which also hinders the policy of fighting new psychoactive substances – new drugs, being even more dangerous to man's health and life than traditional drugs.

Key words: new psychoactive substances, legal highs, prevention, changes in law, politics, European Union.

WPROWADZENIE

Europa jest bardzo ważnym odbiorcą nowych substancji psychoaktywnych (NSP), miejscem ich produkcji i handlu. Analiza ocen międzynarodowych instytucji zajmujących się oceną i przeciwdziałaniem problemom narkotyków i narkomanii pozwala na postawienie tezy, że Europa i USA są najważniejszymi rynkami zbytu nowych substancji psychoaktywnych. Nowe produkty syntetyczne rozprzestrzeniają się na naszym kontynencie od początku lat 90. XX wieku, ale problem ten nabral dużej dynamiki w roku 2008, kiedy wykryto największą ich liczbę¹ oraz odnotowano znaczny wzrost internetowych serwisów handlowych². Według Europejskiego Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii (ang. EMCDDA) w styczniu 2010 r. istniało 170 stron internetowych specjalizujących się w sprzedaży narkotyków, w styczniu 2011 r. było ich 314, a rok później - 693. W ciągu dwóch lat liczba stron internetowych sprzedających narkotyki wzrosła czterokrotnie³. Wykrywano coraz więcej substancji o różnym składzie chemicznym, co doprowadziło do rozpoczęcia analizy pojawiających się problemów, ich uwarunkowań społecznych oraz rozwiązań prawnych m.in. z uwzględnieniem decyzji Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) z dn. 10 lipca 2014 r. nt. produktów leczniczych⁴. Skala problemów związanych z NSP doprowadziła do przyjęcia przez polski parlament zmian w ustawie o przeciwdziałaniu narkomanii w wyniku czego – w aspekcie karym – NSP (dopalacze) zrównano z tzw. klasycznymi narkotykami. Pokłosiem tych nowych zmian było wprowadzenie na listę substancji zakazanych nie tylko konkretnych NSP, ale całych grup chemicznych stanowiących ich podstawę.

Autorzy prezentują analizę problemu polityki (w tym aspektów prawnych) wobec nowych substancji psychoaktywnych, skalę i specyfikę zagrożeń. Artykuł powstał w oparciu o analizę materiałów zastanych, wyników badań własnych, w tym wywiadów z różnymi specjalistami (psychologami, socjologami, policjantami, pracownikami sanepidu), którzy w swojej pracy zawodowej mają styczność z nowymi substancjami psychoaktywnymi (dopalaczami) i ofiarami zażywania tychże niebezpiecznych specyfików.

NOWE SUBSTANCJE PSYCHOAKTYWNE (NSP) W WYBRANYCH KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ – SPECYFIKA, PROFILAKTYKA, ROZWIĄZANIA PRAWNE

Nowe substancje psychoaktywne (ang. *new psychoactive substances, legal highs, smarts, designer drugs*), często nazwane dopalaczami, stanowią niejednorodną grupę wielu substancji pochodzenia naturalnego (pozyskiwane z roślin), syntetycznego (produkowane przez człowieka) i półsyntetycznego, których zażywanie ma na celu

1 Jedno z pierwszych wykryć NSP sięga roku 2008 we Francji – rozpoczęło się od analizy mefedronu i JWH-018. Z kolei w grudniu 2008 r. niemiecka firma THC PHARM GmbH odkryła, iż ta ostatnia substancja reklamowana była jako jeden z aktywnych składników w mieszance narkotykowej „Spice”, która to od 2002 r. była sprzedawana jako kadmidełka w kilku krajach europejskich. Zob. *Gefährlicher Kick mit «Spice»*, Frankfurt, 15 Dezember 2008.

2 E. Lahaie, *Les nouveaux produits de synthèse et Internet*, Observatoire Français des Drogues et des Toxicomanies, Saint-Denis La Plaine, 2017.

3 G. Serpelloni i in., *NPS Update and National Action Plan*, Dipartimento Politiche Antidroga, Rome 2013.

4 W sprawach połączonych wyroki TSUE : C-358/13 i C-181/14.

Grafika 1. Grupy nowych substancji psychoaktywnych i ich działanie na organizm ludzki.

wywołanie efektów zbliżonych do efektów klasycznych narkotyków⁵. Zawierają one substancje psychoaktywne działające na układ nerwowy człowieka (OUN)⁶ oraz bardzo silnie na układ oddechowy i krążenia. Termin „dopalacze” jest potocznym określeniem używanym przez młodych ludzi oraz media, ale obecna wiedza na temat tych substancji skłania do zastosowania określenia bardziej precyzyjnego. Stosując je, traktujemy dopalacze jako odrębny rodzaj używek, a w istocie są one narkotykami o nowej budowie i zastosowaniu nowych baz (np. katynony). Po drugie, termin „dopalacz” wskazuje na substancję pobudzającą „dodającą moc”. Tymczasem, tylko część nowych substancji to stymulanty. Stosowane kryteria podziału ukazują na ich rozbudowane działanie – psychostymulujące, halucynogenne, opóźniające – wśród NSP wyróżnia się kilka podstawowych grup uwzględniając ich działanie na OUN: kannabinoidy syntetyczne, psychodeliki, stymulanty, dysocjanty czy środki sedatywne⁷. Działanie tych ostatnich z pewnością nie jest pobudzające⁸. Wprowadzenie w 2017 roku do języka naukowego i prawnego pojęcia NSP – jako pochodna terminu opracowanego przez ECMDDA – oddaje pełniej mechanizmy działania tych substancji.

Kluczowym problemem związanym z NSP jest ich ciągła zmiana – zjawisko to było pochodną zmian w politykach poszczególnych krajów UE, które wprowadzały kolejne nowe substancje na listę środków kontrolowanych, w wyniku czego obrót nimi,

5 L. Kapka-Skrzypczak, M. Cyranka, P. Kulpa i in., *Dopalacze – stan aktualny i wytyczne na przyszłość*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2011, t. 17, nr 4, s. 206-211.

6 Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, *Co to są dopalacze?*, http://dopalaczeinfo.pl/strony/co_to_sa_dopalacze#co-to-sa-dopalacze, 20.07.2018.

7 Podział ten nie jest oficjalnym systemem klasyfikacji NSP. Na potrzeby badania o dopalaczach zaadaptowano jeden z najprostszych systemów, zaczerpnięty ze strony drugsforum.com (2016 r.). Zob. A. Jabłońska, M. Kidawa, A. Malczewski i in., *Nowe substancje psychoaktywne – nowe ryzyka i wyzwania*, SWPS Uniwersytet Humanistyczno – społeczny, Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa, 2017, s. 19-21.

8 B. Michalewski, K. Grabowski, G. Wodowski, *Nowe substancje psychoaktywne, Zdrowie. Prawo. Zagrożenia*, Stowarzyszenie MONAR, Kraków 2015.

produkcja i posiadanie polegały sankcjom karnym. Obserwowany przez media proces walki systemów prawnych ze środowiskami przestępczymi produkującymi nowe substancje cechował się dwoma istotnymi problemami:

- delegalizacja poszczególnych substancji była procesem wielomiesięcznym (w przypadku Polski wymagała nowelizacji ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii);
- wprowadzanie do obrotu nowych substancji odbywało się bardzo szybko – na stronach sklepów internetowych pojawiały się one kilka dni po zmianie regulacji prawnych.

Analizy pojawiających się na rynku nowych narkotyków ujawniły także zupełnie nowe zagrożenia i problemy o charakterze medycznym⁹:

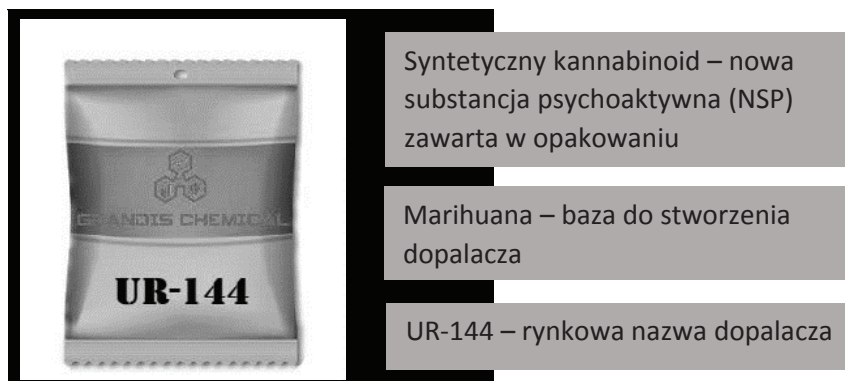
- NSP wykazują silniejsze działanie toksyczne, a ich moc może być nawet 1000 razy silniejsza od tzw. pierwowzoru (np. heroina – nowe syntetyczne opioidy);
- nowe substancje działają bardzo silnie na układ oddechowy i układ krążenia – ich zatrzymanie jest podstawową przyczyną śmierci po zażyciu NSP;
- przy używaniu podobnych nazw zawartość produktów może być krańcowo różna co do dawki i typu substancji;

NSP wykazują się bardzo silnym mechanizmem uzależnienia psychicznego.

[prof. zw. dr hab., psycholog, terapeuta uzależnień, Warszawa]: *Leczenie osób używających NSP jest czasochłonne i niezwykle trudne. Do tej pory nie spotkałem się z przypadkami tak silnego uzależnienia psychicznego jak po dopalaczach.*

[psycholog, terapeuta uzależnień, 18 lat praktyki zawodowej, Radom]: *Syntetyczne katynony i nowe syntetyczne opioidy już po pierwszym zażyciu generują silny mechanizm uzależnienia. Stare narkotyki wywoływały go po wielokrotnym użyciu.*

Grafika 2. Dopalmce a nowe substancje psychoaktywne.

⁹ Zob. M. Jędrzejko, T. Białas, Z. Stańczak, *Narkotyki. Dopalmce. Nowe substancje psychoaktywne*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2018, s. 214-216 i n.

Jednocześnie bardzo często substancje zawarte w dopalaczach nie znajdują się w wykazach substancji kontrolowanych prawem¹⁰, a niektóre z nich są bardzo słabo rozpoznane toksykologicznie, stąd trudno jest ocenić ich dalekosiężne oddziaływanie na funkcjonowanie różnych organów wewnętrznych człowieka¹¹.

1. Obecność NSP na rynku europejskim

Liczba wykrywanych w każdym roku substancji stanowi tylko jeden ze wskaźników wykorzystywanych przez EMCDDA w celu oceny sytuacji narkotykowej na całym rynku europejskim. Pokazuje ona, jak skomplikowany stał się ten rynek produkcyjny (1, 2) oraz jak duże zainteresowanie wzbudzają te substancje (3). W Polsce corocznie pojawia się kilkadziesiąt nowych substancji narkotycznych.

1.1. Produkcja oraz import nowych narkotyków do UE

Nowe substancje psychoaktywne produkowane są głównie przez spółki chemiczne i farmaceutyczne w Chinach. Rynek produkcji europejskiej jest zdecydowanie mniejszy, ale bardzo progresywny. Producenci chińscy są obecnie największym handlarzem NSP na świecie, a ich produkty w ilościach hurtowych dostarczane są do Europy, gdzie są pakowane i sprzedawane już jako produkty docelowe¹².

[oficer Centralnego Biura Śledczego, Warszawa]: *Masowa skala eksportu z Chin stanowi trudną do pokonania barierę kontrolną. Jednocześnie grupy przestępcze nieustannie monitorują sytuację w poszczególnych krajach i kierują transporty do tzw. bezpieczniejszych bramek w portach morskich.*

Importem tych substancji zajmują się również Indie, jednak handel ten odbywa się na mniejszą skalę. W obu krajach istnieją firmy specjalizujące się w ich produkcji, posiadające katalogi substancji na stronach internetowych, dzięki którym narkotyki nawet w setkach kilogramów docierają do poszczególnych krajów Europy¹³. Istnieją dwa łańcuchy dostaw – jeden jest legalny, ponieważ nowe produkty są pozyskiwane jako bazy dla różnych gałęzi przemysłu farmaceutycznego, drugi to nielegalny łańcuch polegający najczęściej, w pierwszym etapie, na produkowaniu ich w tajnych laboratoriach w Europie lub innych częściach świata. Dowodem na to są analizy (dostarczone do EMCDDA) odpadów narkotyków syntetycznych, konfiskaty prekursorów czy wykrywanie nielegalnych laboratoriów¹⁴.

1.2. Liczba NSP w krajach UE oraz złożoność tego rynku

Ponad 50% nowych, monitorowanych przez kraje europejskie substancji było stale wykrywanych już w roku 2016¹⁵. Ta liczba, rodzaj oraz dostępność narkotyków wskazują na brak skutecznych barier ograniczających ich napływ do Europy.

¹⁰ Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, *Co to są dopalacze?*, dz. cyt., 20.07.2018.

¹¹ Według Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii w 2014 r. ponad 2,5 tysiąca osób trafiło do szpitali w związku z zatruciem nowymi narkotykami, *Co to są dopalacze?*, dz. cyt., 20.07.2018.

¹² *Europejski raport narkotykowy 2017: Tendencje i osiągnięcia*, Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Luksemburg 2017, s. 19-40.

¹³ *Rapport sur les marchés des drogues dans l'UE. Synthèse*, Europol, La Haye, 2016, s. 16-32.

¹⁴ *Europejski raport narkotykowy 2017*, dz. cyt. s. 19-40.

¹⁵ *Europejski raport narkotykowy 2018: Tendencje i osiągnięcia*, Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Luksemburg 2018, s. 19-39.

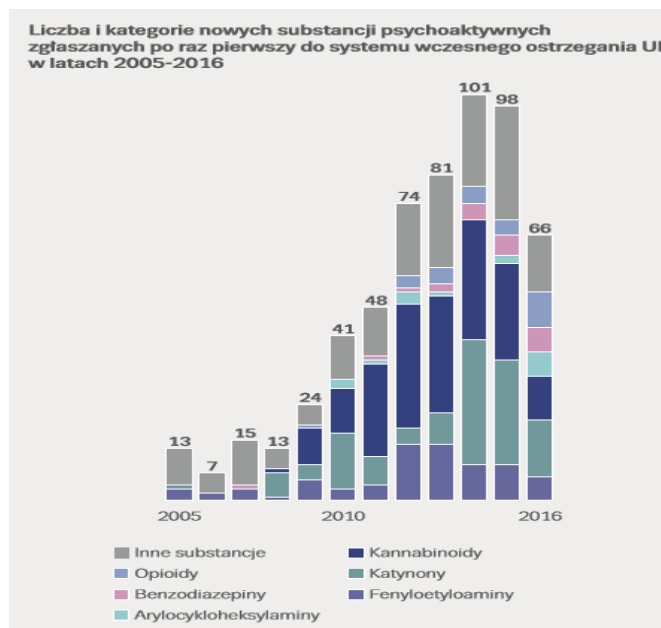
[b. oficer Centralnego Biura Śledczego, ekspert narkotykowy, Częstochowa]: *Wejście dopalaczy do portu francuskiego czy chorwackiego oznacza, że są już dostępne we wszystkich krajach Unii. Przestępcy na masową skalę próbują zinfiltrować służby odpowiedzialne za przeciwdziałanie problemowi narkotyków, gdyż jest to jeden z najbardziej intratnych interesów na świecie.*

Próby identyfikacji i właściwej reakcji na NSP usiłowały dotrzymać kroku zaawansowanemu, innowacyjnemu i szybko rozwijającemu się rynkowi dopalaczy, który wciąż aktywnie poszukuje nowych produktów i strategii marketingowych – szczególnie z wykorzystaniem narzędzi internetowych.

Stanowi to współcześnie wielkie wyzwanie dla decydentów, organów ścigania, organów kontroli. Jednymi z pierwszych popularnych składników nowych produktów były pochodne piperazyny [benzylpiperazyna (BZP), TFMPP, mCPP, DBZP] oraz agoniści receptorów kannabinoidowych. Po ich delegalizacji nadszedł czas związków katynonu i ich pochodnych oraz nowych agonistów receptorów kannabinoidowych.

[ekspert profilaktyki narkotykowej NGO, pedagog resocjalizacyjny, Warszawa]: *Jedną ze skutecznych metod ograniczania dostępu do dopalaczy powinna być prawna, międzynarodowa regulacja dotycząca blokowania stron internetowych handlujących tym towarem. Ta decyzja będzie trudna do przeprowadzenia, ale wobec skali zagrożeń – w Polsce to już 30 tysięcy ciężkich zatruc, ponad 300 ofiar śmiertelnych, w Rosji ponad 60 tysięcy ofiar śmiertelnych, jest najbardziej logiczna.*

Grafika 3. Liczba i grupy nowych substancji psychoaktywnych zgłaszanych po raz pierwszy do systemu wczesnego ostrzegania UE w latach 2005-2016.

Źródło: *Europejski raport narkotykowy 2017: Tendencje i osiągnięcia*, Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Luksemburg 2017, s. 33

W roku 2009 system wczesnego ostrzegania Unii Europejskiej (ang. *Early Warning System - EWS*) zidentyfikował rekordową wówczas liczbę 24 nowych substancji¹⁶. W roku 2015 sklasyfikowano już 98 substancji. Czterysta dwadzieścia (czyli ponad 70%) nowych substancji zostało wykrytych zaledwie w przeciągu pięciu ostatnich lat. Z kolei w roku 2016 wykryto „zaledwie” 66 nowych substancji. Jest to liczba mniejsza niż w poprzednich dwóch latach, ale podobna do tych, które rejestrowano w latach 2012 i 2013. Powody tego spadku nie są jasne, ale można przypuszczać, że:

- w pewnym procencie wywodzą się ze skutecznych działań, podejmowanych przez rządy krajowe w Europie, polegających na zakazie obrotu nowymi substancjami psychoaktywnymi, zwłaszcza zakazie ich jawnej sprzedaży w postaci „dopalaczy”;
- kolejnym istotnym aspektem tego spadku mogą być środki kontroli oraz działania organów ścigania w Chinach skierowane przeciwko utajnionym laboratoriom wytwarzającym te substancje;
- ostatnim ważnym aspektem mogą być coraz mocniejsze związki z szerszym rynkiem niedozwolonych środków odurzających¹⁷.

EMCDDA monitorowało do końca 2016 roku ponad 620 nowych substancji psychoaktywnych, które pojawiły się w Europie¹⁸, a do końca roku 2017 już ponad 670¹⁹. Niestety nie dotyczy to kontroli we wszystkich krajach Unii.

[dr hab., socjolog, ekspert narkotykowy, Warszawa]: *Brak jednolitej spójnej polityki w ramach całej Unii jest podstawową przyczyną małej skuteczności walki z nowymi substancjami psychoaktywnymi. Nie ma wizji, aby to zagadnienie zaowocowało wspólnym podejściem wypracowanym w krajach członkowskich.*

Dodatkowym problemem jest fakt, że w znacznej większości przypadków stanowią one produkty sprzedawane jako „legalne” zamienniki zabronionych środków odurzających. Natomiast pozostałe są przeznaczone dla niewielkich grup osób chętnych do eksperymentowania z różnymi substancjami w celu doznania nowych wrażeń.

Porównując liczbę wykrytych nowych substancji w Europie do liczby NSP wykrytych ogólnie na świecie, kraje Unii Europejskiej, USA i Kanada posiadają duży potencjał technologiczny pomagający w identyfikowaniu tych substancji – i tak od 2008 roku około 1/5 krajów (m.in. Rosja, Stany Zjednoczone, Kanada, znaczna część krajów UE) zidentyfikowało więcej niż 100 różnych substancji. W tym samym czasie, więcej niż jedna czwarta krajów (przede wszystkim kraje Afryki Wschodniej oraz Azji Środkowej) zgłosiła tylko jedną substancję, co może wynikać z ograniczonej zdolności technicznej do identyfikacji NSP. Podobnie w przypadku krajów Afryki Północnej oraz Środkowej, niektórych państw Azji, Ameryki Południowej czy Środkowej²⁰.

¹⁶ L. Kapka-Skrzypczak, M. Cyranka, P. Kulpa i in., *dz. cyt.*, s. 206.

¹⁷ *Europejski raport narkotykowy 2017, dz. cyt.*, s. 21 i n.

¹⁸ Tamże, s. 19-40.

¹⁹ *Europejski raport narkotykowy 2018, dz. cyt.*, s. 22 i n.

²⁰ *World Drug report 2016*, United Nation Office on Drugs and Crime, Vienna 2016, s. 57.

2. Używanie NSP

Według najnowszego raportu EMCDDA (2018), ogólny poziom użycia nowych substancji psychoaktywnych jest dla krajów UE niższy niż tzw. klasycznych narkotyków - jednak ponad dwie trzecie krajów zgłosiło ich używanie przez użytkowników wysokiego ryzyka w badaniach prowadzonych w 2016 roku. Od 2011 roku 13 krajów członkowskich zgłasza krajowe dane dotyczące używania nowych substancji psychoaktywnych. W przypadku osób w wieku od 15 do 34 lat wskaźnik stosowania tych substancji w ciągu ostatniego roku wynosił: od 0,2% we Włoszech i Norwegii do 1,7% w Rumunii. Użycie mefedronu w latach 2016-2017 (w ciągu ostatnich 12 miesięcy) wśród osób w wieku od 16 do 34 lat szacowano na 0,3% - w latach 2014-2015 wskaźnik ten wynosił 1,1%. Z badań EMCDDA wynika także, że wskaźnik zażywania syntetycznych kannabinoidów w tym samym przedziale wiekowym waha się od 0,2% w Hiszpanii do 1,5% na Łotwie²¹. Chociaż odsetkowo nie jest to zdecydowanie mniej niż w przypadku marihuany, haszyszu i amfetaminy, to jednak ujawniają się ważne problemy:

- leczenie osób uzależnionych od NSP jest dłuższe i kosztowniejsze;
- diagnozowanie zatruczeń NSP jest kilkadziesiąt razy droższe niż np. używania amfetaminy;
- śmiertelność przy używaniu pierwszorazowym NSP jest wielokrotnie wyższa niż dla amfetaminy i heroiny.

Jednocześnie używanie syntetycznych katynonów przez osoby przyjmujące opioidy i substancje pobudzające w drodze iniekcji powiązano w szczególności z problemami zdrowotnymi i społecznymi. Z kolei, palenie kannabinoidów syntetycznych zidentyfikowano w populacjach marginalizowanych, w tym wśród bezdomnych oraz więźniów, jako problem w wielu krajach członkowskich. Przykładem takiego niepokojącego problemu jest Wielka Brytania, gdzie zjawisko to ma miejsce w więzieniach (33% spośród 625 osadzonych zgłosiło używanie dopalaczy „Spice” w ciągu ostatniego miesiąca, a konopi indyjskich dla porównania używa 14%)²².

II. Skuteczność w walce z NSP

W odpowiedzi na złożoność zjawiska, jakim są produkcja i handel narkotykami, zmniejszenie podaży jest tematem skierowanym w kilka obszarów polityki na szczeblu Unii Europejskiej. Ważnymi elementami w tej walce jest nakreślenie unijnych ram prawnych poprzez strategie antynarkotykowe, decyzje Trybunału Sprawiedliwości UE oraz czy polityki narodowe.

2.1. Unijna strategia antynarkotykowa

Strategia antynarkotykowa 2013-2020 i antynarkotykowy plan działania UE 2013-2016 stanowią ramy do walki z narkotykami w Unii, uzupełniając tym samym krajowe strategie państw członkowskich oraz wspierając wspólne działania. Ogólnym celem strategii 2013-2020 jest ograniczenie pola podaży, które ma przyczynić się do

²¹ Europejski raport narkotykowy 2018, dz. cyt., s. 39-59.

²² Tamże, s. 39-40.

wymiernego zmniejszenia dostępności nielegalnych substancji m.in. poprzez zakłócenia nielegalnego handlu narkotykami, rozpracowanie zorganizowanych grup przestępczych zaangażowanych w produkcję i handel narkotykami oraz efektywne wykorzystanie systemu wymiaru sprawiedliwości. Chodzi przede wszystkim o skuteczne egzekwowanie prawa w oparciu o zwiększoną wymianę informacji. Na poziomie unijnym nacisk zostanie położony na walkę ze zorganizowaną przestępczością narkotykową, transgraniczną przestępczością oraz przestępczością na dużą skalę.

Zdaniem ekspertów walka z handlem narkotykami i ich nadużywaniem wymaga zintegrowanego i spójnego podejścia państw członkowskich UE.

[b. oficer Centralnego Biura Śledczego, ekspert narkotykowy, Częstochowa]: *Chodzi przede wszystkim o błyskawiczną wymianę informacji pomiędzy organami krajowymi oraz możliwości monitorowania kanałów przestępczych. Kolosalnym problemem jest przeciwdziałanie korupcji w organach bezpieczeństwa.*

Uważa się, że te działania powinny być zintegrowane w spójne systemy działań poszczególnych państw łączące ze sobą politykę w dziedzinie zdrowia publicznego, edukację oraz politykę społeczną, współpracę między organami ścigania oraz współpracę na szczeblu międzynarodowym.

Warto podkreślić, że część nielegalnej sprzedaży nowych substancji (tzw. markowe „dopalacze”) dokonywała się i dokonuje za pomocą ogólnodostępnych stron internetowych oraz wyspecjalizowanych sklepów stacjonarnych. Inna ich część sprzedawana jest w tzw. darknetcie²³ i na rynku substancji nielegalnych, gdzie dostępne są pod ich nazwą własną lub oznaczane niezgodnie z prawdą, jako narkotyki typu heroina, kokaina czy ecstasy²⁴.

Wyzwaniem, przed jakim stoi UE, jest fakt, że z jednej strony państwa członkowskie Unii Europejskiej zobowiązane są do podjęcia środków restrykcyjnych w związku z potencjalnym ryzykiem stosowania tych substancji, z drugiej jednak ograniczenia te będą miały negatywny wpływ na rynek wewnętrzny. Przeszkodzą one bowiem legalnemu stosowaniu tych substancji w wolnym handlu, np. w przemyśle chemicznym lub farmaceutycznym oraz spowodują utrudnienia w rozwoju nowych gałęzi przemysłu i przedsiębiorstw.

Grafika 4. Wyzwania Unii Europejskiej w zakresie walki z NSP.

Źródło: Opracowanie własne.

²³ M. Kidawa, *Dopalacze – przejściowa moda czy realne zagrożenie*, „Serwis Informacyjny Narkomania” 2009, nr 1(45), s. 6.

²⁴ *Europejski raport narkotykowy 2017*, dz. cyt., s. 19-21.

2.2. Decyzja Trybunału Sprawiedliwości UE (TSUE)

W ostatnich latach ewolucja europejskiego rynku nowych substancji psychoaktywnych ogromnie przyspieszyła. Na arenie międzynarodowej konwencji Narodów Zjednoczonych kontrolują narkotyki w celu ochrony zdrowia publicznego, w oparciu o zidentyfikowane ryzyko ocenione przez Światową Organizację Zdrowia (ang. WHO). Kraje podpisujące konwencje są zobowiązane do ustanowienia sankcji karnych w celu powstrzymania i ukarania niedozwolonego handlu substancjami kontrolowanymi. Ponieważ funkcjonuje wymóg ogólnej zasady, że prawo karne musi być prawem pisanim i zawartym w ustawie, substancje podlegające takim karom muszą być wyraźnie określone, co oznacza wymienianie ich indywidualnie, lub w niektórych przypadkach w ściśle określonych grupach zgodnie z ich strukturą chemiczną. Na tej podstawie, gdy zidentyfikowana zostanie nowa substancja psychoaktywna, należy ocenić jej ryzyko dla zdrowia, a następnie włączyć ją do wykazu substancji kontrolowanych na mocy prawa karnego.

Jednak w roku 2015 EMCDDA monitorowało około 560 NSP - ponad dwukrotnie więcej niż substancje kontrolowane w ramach tych międzynarodowych konwencji ONZ. Wystąpienie takiego zagrożenia spowodowało, że państwa członkowskie odpowiedziały na wiele sposobów na to wyzwanie, tworząc narodowe systemy kontroli narkotyków. Kilka państw członkowskich zaczęło opierać się na (zharmonizowanej z UE) definicji produktu leczniczego, aby szybko i skutecznie kontrolować NSP. Jednakże Trybunał Sprawiedliwości orzekł wyrokiem z dnia 10 lipca 2014 roku, znanym jako wyrok NSP, że nowe narkotyki zostają wyłączone z zakresu legislacji produktów leczniczych, jeżeli nie mają korzystnego wpływu na zdrowie ludzkie²⁵. W związku z tym ściganie nowych substancji opartych na prawie medycyny stało się trudniejsze. Ponadto na poziomie transnarodowym, jeżeli podaż substancji nie jest przestępstwem w danych dwóch krajach (podwójna karalność), współpraca sądowa staje się bardzo trudna. W związku z tym, Eurojust i EMCDDA zostało wezwane do rozpatrzenia wyzwań w zakresie współpracy sądowej i zbadania skutecznych rozwiązań w celu rozwiązania problemów związanych ze ściganiem niekontrolowanych NSP.

III. Reakcje prawne państw członkowskich UE

Państwa europejskie podejmują przede wszystkim działania mające zapobiegać wprowadzeniu narkotyków na legalny rynek. Szybkie pojawienie się i rozprzestrzenienie NSP oraz ich różnorodność stały się wyzwaniem dla europejskich decydentów i ustawodawców²⁶. W związku z tym, w wielu krajach członkowskich UE wdrożono działania mające na celu kontrolę nowych substancji. Wpłynęło to na powstanie trzech podstawowych rodzajów reakcji prawnych.

Zdarzało się również tak, że część krajów przyjęła przepisy o bezpieczeństwie konsumentów na początek, a następnie rozszerzyła zakres zastosowania lub zmieniła

²⁵ Decyzja TSUE w sprawach połączonych C-358/13 i C-181/14 wydała wyrok w dn. 10 lipca 2014 r. w trybie prejudycjalnym nt. produktów leczniczych stosowanych u ludzi. Orzeczenie to stwierdza, że produkt leczniczy „wyłącza [...] substancje, takie jak będące przedmiotem postępowani głównych, które wywierają skutki ograniczające się do zwykłej zmiany funkcji fizjologicznych, a nie są w stanie spowodować korzystnych skutków, bezpośrednich lub pośrednich, dla zdrowia ludzkiego, są spożywane wyłącznie w celu wywołania stanu odurzenia i w konsekwencji są szkodliwe dla zdrowia ludzkiego.”

²⁶ Zob. *Impact Assessment*, European Commission, Commission Staff working document, Brussels, 2013.

obowiązujące przepisy w celu objęcia nimi nowych substancji. Z kolei inne kraje członkowskie skupiły się na tworzeniu nowych aktów prawnych w odpowiedzi na to zjawisko, jak np. w Portugalii czy na Słowacji.

Tabela 1. Rodzaje reakcji prawnych państw członkowskich w walce z nowymi narkotykami

Trzy rodzaje reakcji prawnych państw członkowskich w walce z nowymi narkotykami		
Kraje korzystają z obowiązujących przepisów prawa, które nie mają związku z kontrolowanym narkotykiem jak np. prawo dotyczące bezpieczeństwa konsumentów.	Kraje rozszerzają lub przystosowują przepisy dotyczące narkotyków np. stosując tymczasowy zakaz regulujący podaż niektórych narkotyków.	Kraje tworzą nowe prawodawstwa np. w celu wstrzymania nielegalnej sprzedaży nowych narkotyków.

Źródło: Opracowanie własne.

[oficer CBS, ekspert narkotykowy, Warszawa]: *Skutecznej polityce przeciwdziałania NSP będzie cały czas przeszkadzało różnorodne podejście do ogólnej polityki narkotykowej np. poprzez legalizację niektórych substancji.*

W cytowanych powyżej krajach skupiono się na definicji wykroczenia lub powiązanych z nią kar oraz na wszelkich przepisach antynarkotykowych już istniejących w poszczególnych krajach. Pojawiła się też nowa tendencja wśród państw członkowskich oparta na krajowych przepisach antynarkotykowych, tj. obniżanie wymiaru kary za posiadanie narkotyków na własny użytek.

Dodatkowym rozwiązaniem, które wzbudziło duże zainteresowanie prawników instytucji rządowych, jest obejmowanie kontrolą całych grup chemicznych zamiast pojedynczych substancji – jak już wspomnieliśmy przyjęto je w Polsce w lipcowej (2018) nowelizacji ustawy o przeciwdziałaniu marihuany. Duża ilość krajów określiła grupy w oparciu o ich strukturę chemiczną lub w oparciu o skutki. Większość państw, które zastosowały podejście ogólne, dodała definicje grup do obowiązujących przepisów prawa narkotykowego, niektóre z nich natomiast zamieściły takie grupy w nowych przepisach dotyczących konkretnie NSP²⁷.

3.1. Problemy strategii i praktyki profilaktyki narkotykowej w wybranych krajach UE

Do głównych problemów walki z NSP można zaliczyć narzucaną przez rozwój sytuacji ciągłość zmian przepisów w celu ograniczenia podaży i popytu narkotyków. Należy także pamiętać, że plan działania UE jest ograniczony w czasie ze względu na stale zmieniający się rynek narkotykowy, a polityka profilaktyki stosowana w krajach członkowskich nie do końca skuteczna.

Podkreślenia wymaga fakt, że produkcja nowych narkotyków ciągle się zmienia, podobnie jest w przypadku nowych przepisów – i tak, w Rumunii obowiązujące przepisy zostały wzmocnione przez wprowadzenie nowych zapisów delegalizujących całe grupy nowych substancji, a Cypr zmodyfikował swoje definicje dotyczące narkotyków, które objęły substancje niefigurujące dotychczas na liście produktów

²⁷ Zob. *Europejski raport narkotykowy 2018*, dz. cyt. s. 19-39.

zabronionych. Z kolei w Holandii władze krajowe odrzuciły ogólne podstawowe definicje ze względu na brak ich precyzyjności. To, co odróżnia wszystkie państwa członkowskie, to różnice w reakcjach ustawodawczych (kiedy zareagować i w jaki sposób) oraz różnice w karach za nieprzestrzeżenie przepisów²⁸.

[chemik, ekspert Sanepid, 17 lat doświadczenia zawodowego, Warszawa]:
Dotychczasowy model były bardzo nieprecyzyjny, co umożliwiło łatwe obchodzenie przepisów. Kierunkiem powinno być objęcie kontrolą całych modułów chemicznych. Mogłoby to mieć postać wymogu przebadania każdej substancji je zawierającej przez odpowiedni organ państwowy. To zadanie trudne, ale wykonalne, a w konsekwencji utrudniające wprowadzanie na rynek nowych substancji psychoaktywnych.

Z analizy dokumentów instytucji UE wynika, że rządy krajowe państw członkowskich uczestniczą obecnie w przyjęciu skuteczniejszej strategii i planu działania w walce z narkotykami. Ważność tych dokumentów jest niestety ograniczona w czasie, a na dodatek zawierają one zbiór zasad, ogólnych celów i priorytetów. Obecnie w Europie strategię antynarkotykową posiadają wszystkie kraje z wyjątkiem Austrii, która przyjęła plany na szczeblu wojewódzkim. Siedem państw członkowskich przyjęło równoległe dwa narzędzia - obejmujące legalne i nielegalne narkotyki. Inne kraje systematycznie monitorują rozwój sytuacji. Równocześnie ostatnie lata cechują się wzrostem zaangażowania stowarzyszeń społeczeństwa obywatelskiego wraz z grupami chcącymi uczestniczyć w rozwoju strategii antynarkotykowych. Według danych EMCDDA w Europie funkcjonuje ponad 200 organizacji zajmujących się profilaktyką narkotykową i analizą tego problemu. Około 70% z nich jest aktywnych na poziomie krajowym, a około 1/3 jest zaangażowanych w realizację zadań na szczeblu krajowych i europejskim. Większość stowarzyszeń prowadzi ukierunkowane działania zmierzające do zmiany postaw i opinii społeczeństwa oraz decydentów politycznych, świadczenie usług w zakresie profilaktyki i terapii narkomanii oraz w zakresie kształtowania ustawodawstwa. Zajmują się one zwłaszcza świadomością społeczną poprzez zachęcanie do uczestnictwa w debatach publicznych lub do obecności na portalach społecznościowych w celu wywarcia wpływu na politykę walki z narkotykami. Niektóre organizacje kładą nacisk na zmniejszenie stopnia ryzyka zażywania substancji, podczas gdy inne na ograniczenie używania narkotyków i zaostrzenie przepisów prawnych w imieniu całego społeczeństwa obywatelskiego, w tym młodzieży i rodzin²⁹.

IV. Propozycje rozwiązań w zakresie profilaktyki

Przepisy prawne kształtują się bardzo często pod wpływem norm moralnych, które regulują życie społeczne w danym kraju, a naszym zdaniem powinny być w szerszym zakresie oparte na badaniach naukowych, studiach i analizach ukazujących rzeczywiste zagrożenia. Ten kierunek jest zasadny, gdyż zażywanie nowych narkotyków i wynikające z nich szkody są w dużym stopniu problemem psychologicznym i społecznym. W poniższej tabeli prezentujemy przykładowe propozycje rozwiązań w zakresie profilaktyki w stosunku do dopalaczy i narkotyków *en mass*.

²⁸ *Europejski Raport Narkotykowy 2014: Tendencje i osiągnięcia*, Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Luksemburg 2014, s. 52-54.

²⁹ Tamże, s. 66-71.

Tabela 2. Obecna sytuacja oraz propozycje zmian w zakresie profilaktyki narkotykowej

	Stan obecny	Propozycje zmian
Profilaktyka	Sztywne metody edukacyjne, mało popularne strony internetowe;	„Przemycanie” informacji na temat używek za pomocą forów internetowych, mediów społecznościach, grup dyskusyjnych, w których potencjalny użytkownik tych informacji poszukuje. Szerokie wykorzystanie portali informacyjnych do prezentowania wiedzy naukowej w formach popularnych. Tworzenie baz edukacyjnych możliwych do wykorzystania przez wychowawców i nauczycieli.
	Zajęcia w szkołach średnich, gimnazjach, czasami w szkołach podstawowych;	Debaty na temat różnych zagrożeń wprowadzane od poziomu przedszkola – profilaktyka integralna w zakresie pełnego spectrum zachowań ryzykownych.
	O treści zajęć decyduje wyłącznie prowadzący; dyrektorzy placówek ani odbiorcy nie mają możliwości jej weryfikacji;	Weryfikacja naukowa przekazywanych treści. Stosowanie form adekwatnych do poziomu odbiorców realizowanych w formach programów wieloletnich.
	Dominują zajęcia edukacyjne, na których przekazuje się przede wszystkim informacje i wiedzę.	Większa liczba zajęć kompetencyjnych, np. w celach podniesienia własnej wartości, umiejętności radzenia sobie ze stresem czy komunikacji.

Źródło: A. Stańczak, *Dopalacze – problem zdrowia jednostki i zdrowia publicznego, przesłanki działań profilaktycznych*, Probl. Hig. Epidemiol 96(1), Łódź, 2015, s. 8-16; M. Jędrzejko, T. Biały, Z. Stańczak, *Narkotyki. Dopalacze. NSP*, Warszawa 2018.

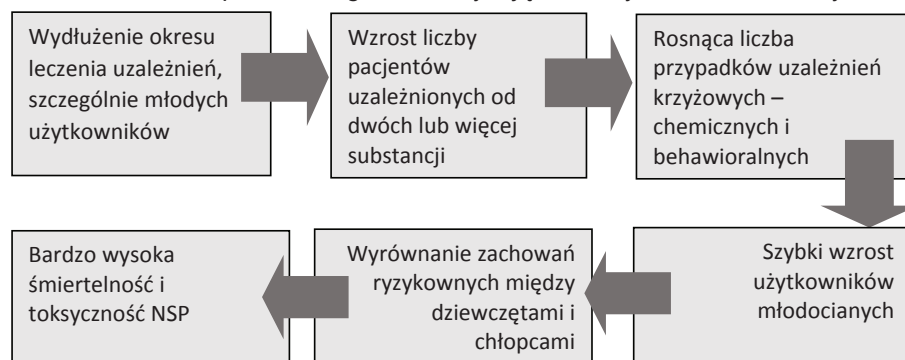
ZAKOŃCZENIE

W dobie społeczeństwa cyfrowego, gdzie przepływ informacji stał się szybki i nieskrępowany, zjawisko zażywania narkotyków także przechodzi rewolucyjne zmiany. Wydaje się, że transmisja zachowań, trendów czy stylów życia w nowoczesnych świecie nie uznaje już granic kulturowych czy państwowych³⁰. Zjawiska zaobserwowane w Europie Zachodniej czy Stanach Zjednoczonych coraz szybciej docierają do innych odległych krajów, gdyż postęp technologiczny ułatwia proces przepływu informacji. Jednocześnie rozwój technologii i podniesienie poziomu wykształcenia społeczeństw doprowadził do znaczącego zwiększenia możliwości podejmowania działań. Inspiracją dla nich są masowo dostępne w Internecie procesy tworzenia NSP. Wzrostowi zagrożeń sprzyja także powszechna obecność – dostępność tzw. klasycznych narkotyków. W okresie 1990-2017 ich używanie w Polsce wzrosło 10-krotnie.

Uznać należy, że dostępność nowych substancji, szczególnie za pośrednictwem Internetu, stanowi istotny problem z punktu widzenia zdrowia publicznego, szczególnie jeśli chodzi o zapobieganie uzależnieniom i narkomanii. Podjęcie działań edukacyjno-prewencyjnych zwłaszcza w grupie nastolatków jest już nie tylko wysoce uzasadnione, ale wręcz konieczne.

³⁰ M. Kidawa, *dz. cyt.*, s. 2-6.

Grafika 5. Wieloaspektowe zagrożenia czyhające na użytkowników narkotyków.

Źródło: Opracowanie własne. Dane pochodzą z pracy: M. Jędrzejko, M. Kowalski, *Narkotyki i dopalacze, Zjawisko, zagrożenia, rozpoznawanie zachowań, profilaktyka*, Warszawa - Milanówek 2016, s. 21-52.

Jak zostało już wspomniane, nowe substancje psychoaktywne powodują w Europie szereg poważnych problemów zdrowotnych – dotyczy to szczególnie syntetycznych opioidów, kannabinoidów i katynonów, które stały się największym od wielu dekad wyzwaniem dla polityk narkotykowych. Według najnowszego raportu narkotykowego EMCDDA (2018) dwie grupy substancji budzą szczególne obawy: syntetyczne opioidy i syntetyczne kannabinoidy. Te pierwsze stanowią poważne zagrożenie dla zdrowia indywidualnego i publicznego, a popularny wśród nich fentanyl jest substancją o rażącej wprost sile działania. Ich używanie prowadzi do wystąpienia poważnej depresji oddechowej powodując zagrożenie życia. Tym samym stają się one szczególnie niebezpieczne, zwłaszcza dla nieświadomych składu użytkowników przekonanych o tym, że kupują heroinę, inne nielegalne środki odurzające lub środki przeciwbólowe. Nowe pochodne fentanylu są silnie uzależniające i mogą prowadzić do nadużyć, co może wpływać bardzo negatywnie na zdrowie publiczne oraz zaostriżyć problemy społeczne kojarzone zazwyczaj z wysoce ryzykownym zażywaniem opioidów³¹.

Niestety, pomimo wielu kampanii i programów edukacyjnych około 2% polskich nastolatków w wieku 16-19 lat przyznaje się do użycia w ciągu ostatniego roku jednego z dopalaczy. Jednocześnie ponad 1/5 uczniów szkół ponadgimnazjalnych i starszych klas szkół podstawowych nigdy nie brała udziału w zajęciach profilaktycznych w zakresie zagrożeń NSP. Jest to kolejne wyzwanie przede wszystkim dla dorosłych – rodziców i nauczycieli, by budować w młodych ludziach świadomość na temat ogromnej szkodliwości tego typu środków i skutków, jakie niesie za sobą ich zażywanie³².

Niepokoi ponadto fakt, że nadal nie zostały wypracowane wspólne, spójne rozwiązania legislacyjne w krajach europejskich. Obowiązujące dotyczą sytuacji w poszczególnych krajach, zachodzą też różnice w definiowaniu tych substancji i samego problemu i zjawiska dopalaczy, co dodatkowo utrudnia politykę walki z nowymi

³¹ Europejski raport narkotykowy 2018, dz. cyt., s. 60-63.

³² A. Grela, *Raport GIS: Walka z dopalaczami bardziej skuteczna*, „Polityka Zdrowotna”, <http://www.politykazdrowotna.com/19904,raport-gis-walka-z-dopalaczami-bardziej-skuteczna,20.07.2018>.

substancjami psychoaktywnymi, w rzeczy samej – nowymi narkotykami, które są nawet większym zagrożeniem dla zdrowia i życia człowieka niż tradycyjne rozpoznane przez specjalistów narkotyki, takie jak np. amfetamina czy heroina. Wypracowanie w krajach europejskich wspólnej polityki walki z dopalaczami, spójnych rozwiązań prawnych jest konieczne, jeżeli chcemy myśleć o bezpiecznej przyszłości następnych pokoleń, obecnie wchodzących w dorosłe życie.

BIBLIOGRAFIA:

Literatura

1. Beck F., Obradovic I., Palle C. i in., *Usage de drogues et conséquences: quelles spécificités féminines?*, Observatoire Français des Drogues et des Toxicomanies, Saint-Denis La Plaine, 2017.
2. Beck F., Spilka S., Nguyen-Thanh V. i in., *Cannabis: usage actuels en population adulte, Résultats de l'enquête Baromètre santé 2016*, Observatoire Français des Drogues et des Toxicomanies, Saint-Denis La Plaine, 2017.
3. Cadet-Tairou A., Gandilhon M., Martinez M. i in., *Substances psychoactives, usagers et marches: Les tendances récentes (2015-2016)*, Observatoire Français des Drogues et des Toxicomanies, Saint-Denis La Plaine, 2016.
4. *Europejski Raport Narkotykowy 2014: Tendencje i osiągnięcia*, Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Luksemburg 2014.
5. *Europejski raport narkotykowy 2017: Tendencje i osiągnięcia*, Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Luksemburg 2017.
6. *Europejski raport narkotykowy 2018: Tendencje i osiągnięcia*, Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Luksemburg 2018.
7. Filip M., *Nowe uzależnienia XXI wieku*, Pismo Polskie Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, Wszechświat, t. 114, nr 4-6/2013, Kraków, 2013.
8. *Gefährlicher Kick mit « Spice »*, Frankfurt, 15 Dezember 2008.
9. *Impact Assessment*, European Commission, Commission Staff working document, Brussels, 2013.
10. Jabłoński P., Jędrzejko M., *Narkotyki i paranarkotyki, Charakterystyka i rozpoznawanie zachowań*, Pomorska Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego, Gdańsk, 2011.
11. Jabłońska A., Kidawa M., Malczewski A. i in., *Nowe substancje psychoaktywne – nowe ryzyka i wyzwania*, SWPS Uniwersytet Humanistyczno – społeczny, Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2017, s. 19-21.
12. Jędrzejko M., Kowalski M., *Narkotyki i dopalacze, Zjawisko, zagrożenia, rozpoznawanie zachowań, profilaktyka*, Warszawa - Milanówek, 2016.
13. Jędrzejko M., Safjański T., Walancik M., *Narkotyki i narkomania, Zjawiska globalne – problemy lokalne*, Warszawa 2015.
14. Jędrzejko M., Białas T., Stańczak Z., *Narkotyki. Dopapalacze. Nowe substancje psychoaktywne*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2018.
15. Kapka-Skrzypczak L., Cyranka M., Kulpa P. i in., *Dopalacze – stan aktualny i wytyczne na przyszłość*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2011, t. 17, nr 4.
16. Kidawa M., *Dopalacze - przejściowa moda czy realne zagrożenie*, „Serwis Informacyjny Narkomania” 2009, nr 1(45).
17. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady z dn. 25.10.2011, *Na rzecz Bardziej zdecydowanej reakcji Europy na problem narkotyków*, KOM (2011) 689, Bruksela, 2011.
18. Lahaie E., *Les nouveaux produits de synthèse et Internet*, Observatoire Français des Drogues et des Toxicomanies, Saint-Denis La Plaine 2017.
19. Michalewski B., Grabowski K., Wodowski G., *Nowe substancje psychoaktywne, Zdrowie. Prawo. Zagrożenia*, Stowarzyszenie MONAR, Kraków 2015.
20. *Rapport sur les marches des drogues dans l'UE. Synthèse*, Europol, La Haye 2016.
21. Serpelloni G. i in., *NPS Update and National Action Plan*, Dipartimento Politiche Antidroga, Rome 2013.
22. Stańczak A., *Dopalacze - problem zdrowia jednostki i zdrowia publicznego, przesłanki działań profilaktycznych*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2015, nr 96(1), Łódź.
23. *World Drug report 2016*, United Nation Office on Drugs and Crime, Vienn, 2016.

Wyroki TSUE

24. C-358/13.
25. C-181/14.

Strony internetowe

26. Grela A., *Raport GIS: Walka z dopalaczami bardziej skuteczna*, „Polityka Zdrowotna”, <http://www.politykazdrowotna.com/19904,raport-gis-walka-z-dopalaczami-bardziej-skuteczna>, 20.07.2018.
27. Komisja Europejska, *Komunikat prasowy: Komisja Europejska chce bardziej zdecydowanej reakcji UE w walce z nowymi niebezpiecznymi narkotykami syntetycznymi*, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1236_pl.htm, 20.07.2018.
28. Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, *Co to są dopalacze?*, http://dopalaczeinfo.pl/strony/co_to_sa_dopalacze#co-to-sa-dopalacze, 20.07.2018.

Roman Tomica

Vysoká Škola Zdravotníctva a Sociálnej Práce sv. Alžbety
Bratislava, Slovakia

Uplatnienie absolwentów wysokich szkół w praktyce / *Employment of University graduates on labour market*

Summary

The paper discusses the importance of employment of university graduates. It focuses on education, work skills and work habits of young people. The article contains information about current situation on Slovak labour market, but also about theoretical background of the topic. It consists of 5 basic parts: introduction to the problem, the basis for the topic, practical impacts, trends and recommendations. The article is a part of the work of the author in the field of education management and employment of school leavers.

Key words: University, education, graduate, labour market, work skills, work habits.

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY UPLATNENIA ABSOLVENTOV VYSOKÝCH ŠKÔL

Absolventi vysokých škôl a ich uplatnenie na trhu práce je celoeurópska téma. V rámci Slovenskej republiky je vysoko diskutovanou problematikou na národnej úrovni tak na úrovni odborníkov, politikov ako aj laikov. Ide o problematiku, ktorá sa ťahá desaťročia a to najmä od roku 1989, od zmeny politického režimu, až po súčasnosť. Daná problematika je naviazaná hlavne na ten fakt, že mladí ľudia s vysokou školou „predstavujú osobitnú skupinu. Sú síce vyzbrojení najnovšími poznatkami, ale na druhej strane im chýbajú v porovnaní so staršími a skúsenejšími pracovníkmi praktické skúsenosti a často aj pracovné návyky. V podmienkach previsu ponuky pracovnej sily zamestnávateľa preto často preferujú skúsenejších uchádzačov. Negatívnym faktorom môže byť aj nedostatočná väzba medzi školským systémom a trhom práce. Dôsledkom je, že absolventi končia štúdium v takých odboroch, s ktorými majú nižšie šance s uplatnením na trhu práce“ (Národná správa o politike mládeže v Slovenskej republike pre Radu Európy, 2005, s. 73). Táto konštatácia spreď viac ako 10 rokov je platná doteraz o čom svedčia viaceré výskumy

a štúdie. Radi by sme sa v tomto odbornom texte pozreli na príčiny, súvislosti a dôsledky toho stavu ako aj možnosti ako ho zmeniť žiadúcim smerom.

2. TEORETICKÉ VÝCHODISKA PROBLEMATIKY

Faktory, ktoré sa bezprostredne týkajú adekvátneho uplatnenia na trhu práce Slovenskej, ale aj Českej republiky sú rôzne. Už v prácach Lesáková, Dzimko, Farkašová (2012); Krajčová (2013); Gurnák, Lauko, Križan (2011) bolo spomenuté, že výrazným faktorom je samotný výber vysokej školy či univerzity. Absolventa a jeho uplatnenie na trhu práce ovplyvňuje vybraný študijný odbor, to čo vyštudoval, ale aj zároveň to, čo je práve preferované na trhu práce. Týmto aj my spomenieme, že už pri výbere vysokej školy by sa mal budúci záujemca o zamestnanie zaujímať o to aký dopyt bude na trhu práce po ukončení jeho štúdia. Následne je to, vyššie predznačená, absencia praktických skúseností. Absolventi často, podľa vyššie uvedených autorov, majú iba obmedzené skúsenosti. Tieto praktické skúsenosti získali, napríklad počas krátkej praxe, prípadne počas nejakej stáže, ale pre potreby zamestnania sú tieto skúsenosti skôr nedostatočné ako dostatočné. Ďalej absolventom chýbajú návyky a to hlavne pracovné návyky. Mnohí absolventi nechodili na kratšie či letné brigády, kde by aspoň získali nejaké návyky, pracovné zvyklosti. Výrazným faktorom v rámci uplatnenia absolventov na trhu práce je aj kvalita ich prípravy. Hanganon (2010, s. 72) vo svojej práci uvádza, že: „Je potrebná zmena v obsahu vzdelávania so zreteľom na požiadavky trhu práce. Absolventi po skončení školy sú väčšinou nedostatočne pripravení v komunikačných zručnostiach, schopnostiach samostatného rozhodovania, praktických odborných vedomostiach a zručnostiach, v jazykových vedomostiach a v práci s výpočtovou technikou.“ Autor spomína aj ďalšie faktory. Faktorom, ktorý znižuje možnosti okamžitého zamestnania absolventov vysokých škôl je ich neadekvátne platové ohodnotenie. Absolventi chcú vyšší plat, prípadne ich na základe vzdelania nevedie potencionálny zamestnávateľ adekvátne ohodnotiť. Taktiež je problémom aj to, že absolventi nespĺňajú iné podmienky zamestnávateľa. Patrí sem ovládanie cudzieho jazyka, ovládanie informačno-komunikačných technológií, neschopnosť prezentovania svojich výsledkov, chýbajúce osobnostné predpoklady, ktoré práve vyžaduje to zamestnanie, o ktoré sa uchádzajú, napr. v prípade sociálnej práce je to empatia, ľudskosť, diskretnosť a iné. Na jednej strane je: „Vzdelávanie a príprava pre trh práce jedným z nástrojov aktívnej politiky trhu práce na prekonanie nesúladu medzi dopytom a ponukou práce a zlepšenie zamestnatelnosti uchádzačov o zamestnanie a záujemcov o zamestnanie ich prispôbením aktuálnym požiadavkám trhu práce a na zvýšenie kvalifikácie a adaptability zamestnancov.“ (Olexová, 2008, s. 1). Avšak na strane druhej predmetná aktívna politika trhu práce Slovenskej republiky nepostačuje, keďže v jednotlivých výskumoch Národného projektu – Prognózy vývoja na trhu práce v SR (Trexima, 2017d; 2017e) je zdôrazňované, že viac ako polovica absolventov stredných a vysokých škôl nevie pokryť dopyt a aktuálne potreby na trhu práce v súčasnosti (rok 2018 a rok 2019) a predpokladá sa, že k tomuto pokrytiu nedôjde ani v horizonte 5-tich alebo dokonca až 10-tich rokov.

Vzdelávanie a prípravu pre trh práce rozpracovali vo svojich výskumných štúdiách aj Hanzelová, Belan (2009); Hanushek a kol. (2017); Monteiro, Almeida, Aracil (2016); Xu, Trimble (2016) a Altonji, Kahn, Speer (2016). Naše tvrdenia podčiarkneme aj zdrojom Kvantifikácia disparít na trhu práce z pohľadu profesií, odvetví a regiónov a z nich vyplývajúce odporúčania pre trh práce v SR a jej jednotlivých regiónoch

v roku 2017, v ktorom sa uvádza, že: „V období rokov 2018-2023 vznikne spolu približne 514 tisíc dodatočných pracovných príležitostí, z ktorých bude 436 tisíc na pozíciách vhodných aj pre absolventov. V rovnakom období príde na trh takmer 320 tisíc absolventov. To znamená, že absolventi pokryjú v najlepšom prípade 62 % z celkového počtu dodatočných pracovných príležitostí, resp. 73 % dopytu na pozíciách vhodných pre absolventov. Aj v prípade zamestnania sa všetkých absolventov prichádzajúcich na trh práce zostane v období nasledujúcich šiestich rokov ďalších takmer 200 tisíc pracovných príležitostí neobsadených.“ (Trexima, 2017c, s. 8). Autor Bugri, Pribišová, Kuturňa (2017) konštatujú, že „Najnižšiu pravdepodobnosť, že nebudú si môcť nájsť prácu, majú tí absolventi, ktorí vyštudujú gymnázium a po ňom vysokú školu. O niečo nižšia nezamestnanosť je napokon medzi bakalármi a magistrami.“ Na základe prác Mok, Wu (2016) a Laca, Michel, Laca (2011) môžeme rovnako tvrdiť a v podstate aj na základe vyššie prednesených zistení skonštatovať, že vysokoškolsky vzdelaní ľudia majú väčšiu šancu zamestnať sa rýchlo a podľa charakteru ich vzdelania dostávať vo svojom zamestnaní vyšší plat na rozdiel od stredoškolsky vzdelaných. Okrem toho v priebehu ich zamestnania majú väčšiu šancu platovo rásť, dopĺňať si ďalšie vzdelanie a odbornosť, stúpať po kariérnom rebríčku, pričom zamestnanci so stredoškolským vzdelaním majú nižšie alebo žiadne šance, keďže vykonávajú skôr manuálne práce, nevedia manažovať, príp. nemajú záujem o ďalšie odborné vzdelávanie, kurzy a školenia. Z prác Mok, Wu (2016) a Laca, Michel, Laca (2011) sa dozvedáme aj to, že mnohí stredoškólači sa rozhodnú pre vysokoškolské štúdium z viacerých dôvodov. Dôležitou je motivácia vychádzajúca z ich pedagógov, rodičov, ktorí vedia stredoškólača vhodne nasmerovať. Na strane druhej je podstatnou aj vnútorná motivácia.

3. AKTUÁLNA SITUÁCIA NA TRHU PRÁCE A PRÍČINY VZNIKU PROBLÉMOV S UPLATNENÍM ABSOLVENTOV VYSOKÝCH ŠKÔL

Pohľad na trh práce môže vyzerať na prvý pohľad lákavo. Podľa oficiálnych stránok slovenského Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny je situácia nasledovná: V januári 2018 miera evidovanej nezamestnanosti dosiahla hodnotu 5,88 %. Medzimesačne, v porovnaní s decembrom 2017 (5,94 %) poklesla o 0,06 percentuálneho bodu (p. b.). Medziročne poklesla o 2,76 p. b. (v januári 2017 8,64 %). Stav disponibilných uchádzačov o zamestnanie (UoZ) v januári 2018 dosiahol 163 075 osôb. Medzimesačne, v porovnaní s decembrom 2017 (161 915 osôb), vzrástol o 1 160 osôb (o 0,72 %). Medziročne poklesol o 72 380 osôb, čo je o 30,74 % menej (v januári 2017 – 235 455 osôb). Miera nezamestnanosti vypočítaná z celkového počtu UoZ dosiahla v januári 2018 7,12 %. Medzimesačne, v porovnaní s decembrom 2017 (7,18 %) poklesla o 0,06 p. b.. Medziročne poklesla o 2,93 p. b. (v januári 2017 10,05 %). Stav celkového počtu UoZ v januári 2018 dosiahol 197 268 osôb. Medzimesačne, v porovnaní s decembrom 2017 (195 583 osôb), vzrástol o 1 685 osôb (o 0,86 %). Medziročne poklesol o 76 626 osôb, čo je o 27,98 % menej (v januári 2017 stav 273 894 osôb). V januári 2018 bol v šiestich krajoch dosiahnutý pokles miery evidovanej nezamestnanosti (MEN). Najvýraznejší medzimesačný pokles (o 0,44 p. b.) bol dosiahnutý v Košickom kraji. V Trnavskom a Prešovskom kraji bol medzimesačný nárast MEN o 0,02 p. b.. Z regionálneho pohľadu v sledovanom mesiaci najvyššiu mieru evidovanej nezamestnanosti zaznamenal Prešovský kraj (9,70 %). Úroveň miery evidovanej nezamestnanosti nad slovenský

priemer (5,88 %) zaznamenal ešte Banskobystrický kraj s 8,33 % a Košický kraj s 9,50 %. Na okresnej úrovni bol v januári 2018 v 52 okresoch dosiahnutý pokles miery evidovanej nezamestnanosti, v 26 okresoch bol zaznamenaný nárast miery evidovanej nezamestnanosti a v jednom okrese sa MEN nemenila. V sledovanom mesiaci najvyššia miera evidovanej nezamestnanosti bola zaznamenaná v okrese Rimavská Sobota (18,29 %). Najnižšiu mieru evidovanej nezamestnanosti (2,06 %) dosiahol okres Trnava. Ku koncu januára 2018 úrady práce evidovali 74 963 voľných pracovných miest (VPM). V medzimesačnom porovnaní to predstavovalo nárast o 5 588 VPM. Najviac VPM bolo v Bratislavskom kraji, a to 17 678 miest (podiel 23,6 %), najmenej voľných pracovných miest bolo v Banskobystrickom kraji 4 224 (podiel 5,6 %).

(Zdroj: https://www.upsvr.gov.sk/media/medialne-spravy/v-januari-2018-miera-evidovanej-nezamestnanosti-v-sulade-s-dlhodobym-trendom.html?page_id=764912)

Voľných pracovných miest je v súčasnosti prebytok. Laickým pohľadom to znamená, že zamestnanie si nájde každý. V princípe by to mohla byť pravda, ak by sme do úvahy nebrali vzdelanostné rozloženie ľudí, ktorí môžu nastúpiť do práce. Ide najmä o absolventov, ktorých chrlia vysoké školy každý rok. O niektoré z odborov nemajú zamestnávateľia na trhu práce vôbec záujem a tak vznikajú skupiny vzdelaných ľudí, ktorí takpovediac študovali zbytočne, pretože si reálne nedokážu nájsť zamestnanie. Jednou z možností je, že príjmu prácu, na ktorú by stačilo stredoškolské vzdelanie, a tým znižujú šance zamestnať sa ľuďom so stredoškolským vzdelaním, alebo sa budú musieť prekvalifikovať. Hoci sú čerstvými absolventmi vysokej školy. K tomuto javu dochádza zvyčajne v oblastiach s vyššou mierou nezamestnanosti.

V roku 1989, teda pred Nežnou revolúciou, po zmene režimu, bolo v Slovenskej republike 13 vysokých škôl, na ktorých študovalo šesťdesiatitisíc študentov. V roku 2018 ich je na Slovensku 35¹. Dvadsať je verejných, tri štátne a dvanásť súkromných. Po roku 1990 sa začalo s diverzifikáciou vysokého školstva. Budovaním nových súkromných vysokých škôl vzniklo po revolúcii mnoho kapacít. Najväčší boom zakladania, najmä na základe politického rozhodnutia, bol v druhej polovici deväťdesiatych rokov za Mečiarovej vlády. Akademická obec v tom čase proti tomu protestovala pre nepripravenosť k takémuto kroku². Za vznikom súkromných škôl, mimo krajských miest, bola aj snaha o posilnenie pozície regionálnych miest. Prax však ukázala, že hoci úspešnosť absolvovania novej pobočky vysokej školy bola relatívne vysoká, absolventi si aj napriek dosiahnutému vzdelaniu v danom regióne nedokázali nájsť zamestnanie.

Súkromné, ale aj verejné a štátne vysoké školy, vytvorili mnoho odborov, o ktorých si mysleli, že budú atraktívne. Časté duplicitné odbory postupne preriedila akreditácia vysokých škôl a fakúlt. Mnohé, hoci pre študentov atraktívne, odbory dodnes produkujú absolventov, ktorí si nevedia nájsť uplatnenie vo svojom odbore. Študenti si ich aj napriek tomu vyberajú, niekedy s vidinou ľahšieho získania vysokoškolského titulu. Počet študentov na súkromných vysokých školách stúpala kontinuálne do školského roku 2009/2010. Po tomto roku podľa Štatistického úradu SR badáme postupný odliv a slabnúci záujem zo strany študentov. V súčasnosti tvoria iba 1,8% z celkového počtu populácie devätnásťročných s trvalým pobytom na Slovensku³.

¹ <https://www.portalvs.sk/sk/informacie-o-vysokych-skolach>

² <https://dennikn.sk/65394/ponovembrove-vysoke-skolstvo-velke-ocakavania-za-malopeňazi/>

³ <http://firma.profesia.sk/po-novembri-89-vyrazne-narastol-podiel-vysokoskolakov-podiel-ponuk-pre-nich-vsak-v-poslednych-rokoch-klesa/>

Podiel vysokoškolsky vzdelaných v populácii je dôležitým faktorom každej vyspelej a modernej spoločnosti a ekonomiky. Tvoria významný pilier ekonomickej, technologickej, sociálnej a kultúrnej úrovne rozvoja spoločnosti. Od tohto podielu sa posudzuje aj produktivita, technologická vyspelosť a schopnosť spoločnosti smerom k inováciám. Aj vďaka pomeru vysokoškolákov možno odhadovať, či sa krajina stane iba montážnou dielňou, alebo miestom, kde budú vznikať nové nápady a vylepšenia.

To, či budú absolventi vysokých škôl úspešní v hľadaní práce a uplatnení sa vo svojom odbore, záleží aj od skladby pracovných miest a od situácie na trhu práce. Ak je absolventov niektorých odborov príliš veľa, často majú problém nájsť si vôbec prácu a často sa musia zamestnať v odbore, ktorý nesúvisí s ich štúdiom.

Populačne klesá počet študentov, ktorí sa môžu hlásiť na vysoké školy. Niektoré z nich v boji o študenta začali prijímať študentov aj bez skúšok. Percentuálne je Slovenská republika aj napriek tomu, podľa OECD⁴, v porovnaní s ostatnými krajinami EU, na chvoste rebríčka spomedzi 24-34 ročnými s vysokoškolským vzdelaním.

Krajina	% zastúpenie vysokoškolákov
AUT	39.671021
BEL	44.311111
CZE	32.564495
DNK	45.882004
FIN	41.13372
FRA	44.036968
DEU	30.527618
GRC	40.979172
HUN	30.400248
ITA	25.584146
LUX	51.431648
NLD	45.223412
POL	43.47826
PRT	34.964241
SVK	33.372261
ESP	40.980919
SWE	47.215698
GBR	51.974575
EST	41.048111
SVN	42.977364
OAVG	43.066575
LVA	42.097309
LTU	54.926018

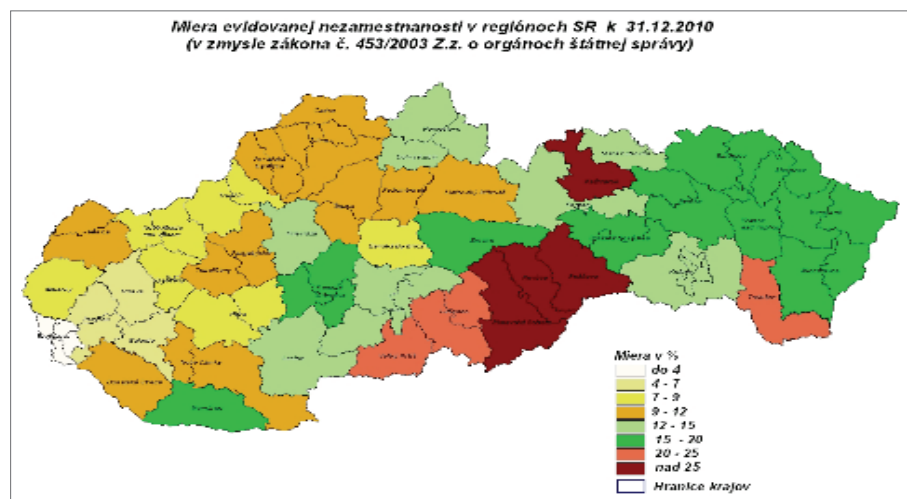
Negatívnou skutočnosťou, ktorá je prítomná v uplatňovaní absolventov vysokých škôl je to, že študijné odbory, charakter vzdelávania, obsahové a výkonové štandardy, Štátne a zároveň z nich vyplývajúce Školské vzdelávacie programy, nerešpektujú potreby a dopyt na trhu práce, nevychádzajú z jeho aktuálnych a skutočných potrieb. Faktom je to, že až 60,3 % absolventov stredných a 56,9 % absolventov vysokých škôl sa uplatní v zamestnaní mimo svojho vyštudovaného odboru. Uvedené indikuje, že množstvo materiálnych a finančných prostriedkov dávaných do výchovy a vzdelávania, do prípravy pre trh práce Slovenskej verzus Českej republiky je neefektívne vynaložených a v podstate zbytočných, keďže neriešia veľký dopyt po konkrétnych

4 <https://data.oecd.org/eduatt/population-with-tertiary-education.htm>

a špecifických zamestnaniach a profesiách. Taktiež platí, že uplatniteľnosť na trhu práce do piatich rokov po ukončení stredoškolského, resp. vysokoškolského štúdiá je oveľa vyššia a po týchto piatich rokoch postupne klesá, čo však nezaručuje to, že budú absolventi stredných a vysokých škôl prijatí do takejto zamestnania, na ktoré majú odborné predpoklady, adekvátne vzdelanie, znalosti a nevyhnutne rozvinuté zručnosti a schopnosti (por. zdrojov Trexima, 2017a; 2017b; 2017c; Prognózy vývoja na trhu práce v SR I; Prognózy vývoja na trhu práce v SR II; Komorové národohospodárske prognózy, 2018).

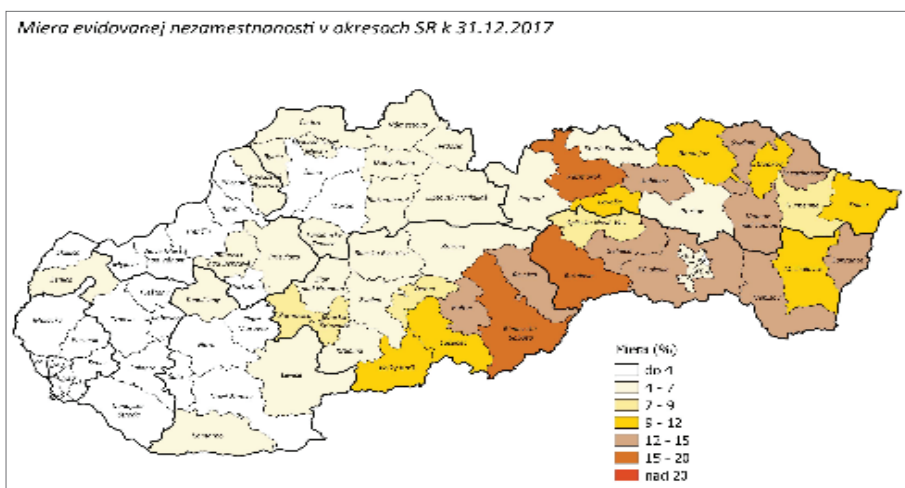
Lepšia situácia, ako v Slovenskej a Českej republike, je vo vyspelejších západných krajinách, o čom nás presvedčajú odborné štúdie Cahuc a kol. (2013); Goldstein, Boxer, Rudolph (2015), Borjas, Monras (2017); French a kol. (2015), príp. okrajovo Martin, Galentino, Townsend (2014). V západných krajinách ako Francúzsko, Nemecko, Rakúsko, Veľká Británia je problematika uplatňovania absolventov po skončení stredných či vysokých škôl dobre riešená. V krajinách je apelované na to, aby študenti dostali také odborné vzdelanie, ktorého je na trhu práce nedostatok a tým si zabezpečili takmer okamžite po ukončení stredoškolského a vysokoškolského štúdiá zamestnanie rešpektujúce ich vzdelanie. Samozrejým je to, že absolventi dostávajú vzhľadom k svojmu vzdelaniu aj adekvátny plat, čo naopak v rámci Slovenska či Česka skôr nesledujeme ako sledujeme. Vieme, že nástupné platy toho, ktorého zamestnania sú omnoho nižšie ako v západných európskych krajinách a v mnohom začínajúcim zamestnancom nepostačujú.

Ako sme už poznamenali vyššie, vzdelávanie a prípravu pre trh práce rozpracovali vo svojich výskumných štúdiách aj Hanzelová, Belan (2009); Hanushek a kol. (2017); Monteiro, Almeida, Aracil (2016); Xu, Trimble (2016) a Altonji, Kahn, Speer (2016). Konštatujeme, že dochádza k zlepšeniu, ale na strane druhej nie až k zlepšeniu markantnému, o čom nás presvedčajú nasledovné mapy nezamestnanosti (obrázok 1 a obrázok 2) a štatistiky (tabuľka 1 a tabuľka 2).

Obrázok 1. Miera evidovanej nezamestnanosti v regiónoch Slovenskej republiky – rok 2010

Zdroj obrázka: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny (2010)

Obrázok 2. Miera evidovanej nezamestnanosti v regiónoch Slovenskej republiky – rok 2017

Zdroj obrázka: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny (2017)

Tabuľka 1. Miera nezamestnanosti podľa dosiahnutého vzdelania v SR – 2010

Ukazovateľ		Počet osôb
Stav uchádzačov o zamestnanie ku koncu sledovaného mesiaca		381 209
Ženy		180 922
Občania so ZP		11 218
<i>Uvoľnení z organizačných dôvodov</i>		21 542
<i>Mladiství</i>		3 902
mladiství po skončení SŠ		61
mladiství - ukončená ZŠ		2 573
mladiství - neukončená ZŠ		1 268
<i>Absolventi spolu:</i>		31 013
absolventi VS (vrát. bakalárskeho štúdia)	(stup. vzdel. 7,8,9)	4 186
absolventi SOS	(stup. vzdel. 6,7)	10 446
absolventi gymnázií	(stup. vzdel. 5)	2 252
absolventi SOU s matur.	(stup. vzdel. 4)	8 156
absolventi US bez matur.	(stup. vzdel. 2,3)	5 973

Zdroj tabuľky: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny (2010)

Mieru nezamestnanosti podľa dosiahnutého vzdelania v SR za rok 2010 znázorňujeme v tabuľke 1. V danom roku prevažovali na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny absolventi stredných odborných škôl v počte 10 446. Ďalej absolventi stredných odborných učilíšť s maturitou boli v danom roku 2010 nahlásení na úradoch

práce, sociálnych vecí a rodiny sídliačich v Slovenskej republike v počte 8 156. Tretími, najčastejšie nahlasovanými, boli v predmetom roku absolventi stredných odborných učilíšť bez maturity, ktorých bolo na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny evidovaných 5 973. Naproti tomu, absolventi I. a II. stupňa vysokoškolského štúdiá boli v roku 2010 nahlasovaní na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny v nižšom počte 4 186, čo svedčí o ich lepšom a rýchlejšom uplatňovaní sa na trhu práce Slovenskej republiky.

V roku 2017 to je rovnako stredné odborné vzdelanie s počtom 52 783 k 31. decembru 2017 (tabuľka 3). Rovnaká situácia je aj v Českej republike (tabuľka 2). „*Zo študentov, ktorí ukončili štúdium v období 1.10.2011 až 30.9.2013 bol ku koncu septembra minulého roka nezamestnaný približne každý desiaty absolvent. V predchádzajúcich troch rokoch to bolo nižšie číslo, keď sa AMN za celú SR pohybovala na úrovni medzi 5,8 a 7,4 %. Pre porovnanie, nezamestnanosť za celú ekonomiku SR sa počas tohto obdobia držala na približne 13 až 14 %. Možno teda konštatovať, že absolventi vysokej školy si hľadajú prácu ľahšie než zvyšok obyvateľstva.*“ (Tunega, 2014).

Ako je vidieť z tabuľky 3 už počet vysokoškolsky vzdelaných evidovaných na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny, je oveľa nižší ako počet všetkých absolventov stredných škôl. Vysokoškolsky vzdelaných prvého stupňa bolo v roku 2017 evidovaných na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny 3735 a vysokoškolsky vzdelaných druhého stupňa 18529. Najmenej nahlasovaných absolventov vysokých škôl na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny bolo z radov tretieho stupňa vysokoškolského štúdiá. Konštatujeme, že horšie uplatnenie na trhu práce majú absolventi stredných odborných škôl a, že trh práce SR a ČR nie je schopný absorbovať všetkých absolventov stredných a vysokých škôl.

Tabuľka 3. Miera nezamestnanosti (počet osôb) podľa dosiahnutého vzdelania v SR – 2017

Stupeň vzdelania a počet nezamestnaných								
Obdobie roka	Nižšie stredné odborné vzdelanie	Stredné odborné vzdelanie	Úplné stredné odborné vzdelanie	Úplné stredné všeobecné vzdelanie	Vyššie odborné vzdelanie	Vysokoškolské vzdelanie prvého stupňa	Vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa	Vysokoškolské vzdelanie tretieho stupňa
január 2017	138	6343	6890	964	102	588	2411	80
december 2017	1209	52783	45955	7104	892	3735	18529	642

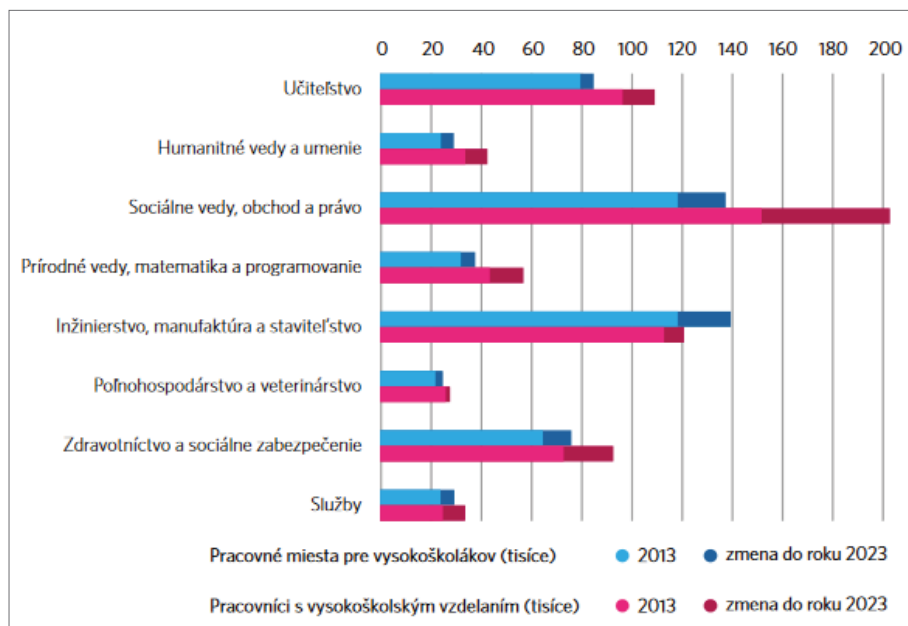
Zdroj tabuľky: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny (2017)

Naše tvrdenia podčiarkneme aj zdrojom Kvantifikácia disparít na trhu práce z pohľadu profesií, odvetví a regiónov a z nich vyplývajúce odporúčania pre trh práce v SR a jej jednotlivých regiónoch v roku 2017, v ktorom sa uvádza, že: „*V období rokov 2018-2023 vznikne spolu približne 514 tisíc dodatočných pracovných príležitostí, z ktorých bude 436 tisíc na pozíciách vhodných aj pre absolventov. V rovnakom období príde na trh takmer 320 tisíc absolventov. To znamená, že absolventi pokryjú v najlepšom prípade 62% z celkového počtu dodatočných pracovných príležitostí, resp. 73%*“

dopytu na pozíciách vhodných pre absolventov. Aj v prípade zamestnania sa všetkých absolventov prichádzajúcich na trh práce zostane v období nasledujúcich šiestich rokov ďalších takmer 200 tisíc pracovných príležitostí neobsadených.“ (Trexima, 2017c, s. 8).

V tejto súvislosti uvádzame aj uplatnenie vysokoškolákov v rámci SR podľa odborov (obrázok 3). Dominujú sociálne vedy, obchod, právo a potom inžinierstvo, manufaktúra, stavebníctvo, ktoré však budú pravdepodobne do roku 2023 nadhodnotené. Poľnohospodárstvo a veterinárstvo sú zastúpené v najnižších počtoch pracovných miest.

Obrázok 3. Uplatnenie vysokoškolákov podľa odborov.

Zdroj obrázka: Fuller (2015)

Obrázok 4. Zárobky vysokoškolákov podľa absolvovaných vysokých škôl.

Názov školy	Názov fakulty	Príjem v 2. roku od ukončenia štúdia	Príjem v 4. roku od ukončenia štúdia
Slovenská technická univerzita v Bratislave	Fakulta informatiky a informačných technológií	1 641 €	1 985 €
Slovenská technická univerzita v Bratislave	Fakulta elektrotechniky a informatiky	1 399 €	1 809 €
Univerzita Komenského v Bratislave	Fakulta matematiky, fyziky a informatiky	1 326 €	1 739 €
Univerzita Komenského v Bratislave	Fakulta managementu	1 269 €	1 744 €
Ekonomická univerzita v Bratislave	Fakulta medzinárodných vzťahov	1 262 €	1 640 €

Zdroj obrázka: Fuller (2015)

Obrázok 4 a obrázok 5 znázorňuje priemerné platové ohodnotenie absolventov viacerých univerzít a vysokých škôl SR. Ako je vidieť z obrázkov najvyšší plat dosahujú absolventi technických smerov a technických odborov a najnižšie platy absolventi pedagogiky, sociálnej práce. V prácach Fuller (2015) a Hangoni (2010) nachádzame aj to, že zárobky stredoškolsky vzdelaných absolventov sú vo všeobecnosti nižšie.

Obrázok 5. Platy vysokoškolákov podľa vysokých škôl v SR.

Názov školy	Názov fakulty	Príjem v 2. roku od ukončenia štúdia	Príjem v 4. roku od ukončenia štúdia
Katolícka univerzita v Ružomberku	Filozofická fakulta	699 €	784 €
Prešovská univerzita v Prešove	Fakulta humanitných a prírodných vied	689 €	811 €
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici	Právnická fakulta	687 €	878 €
Prešovská univerzita v Prešove	Pedagogická fakulta	685 €	772 €
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre	Fakulta stredoeurópskych štúdií	674 €	739 €
Univerzita J. Selyeho	Pedagogická fakulta	674 €	754 €
Katolícka univerzita v Ružomberku	Pedagogická fakulta	672 €	784 €
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre	Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva	672 €	826 €
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici	Pedagogická fakulta	668 €	749 €
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach	Právnická fakulta	662 €	842 €
Katolícka univerzita v Ružomberku	Teologická fakulta; Košice	539 €	564 €

Zdroj obrázka: Fuller (2015)

Zo zdroja Prognózy vývoja na trhu práce v SR II (2018, s. 6) zisťujeme podobné skutočnosti, konkrétne sa z predmetného zdroja dozvedáme nasledovné, že: „Pri stredoškolských aj vysokoškolských absolventoch platí, že najvyššie mzdy dosahujú absolventi technických vied a náuk a niektorých spoločenských vied. Na druhej strane spektra sú absolventi zdravotníckych odborov vzdelania a vied a náuk o kultúre a umení. Zatiaľ, čo priemerná mzda absolventov technických vied a náuk do 5 rokov od ukončenia štúdia dosiahla v roku 2017 približne 957 EUR, absolventi zdravotníckych a umeleckých odborov vzdelania zarábali v priemere v hrubom len približne 755 EUR.“

Naproti platom zamestnancov, ktorí sú absolventami stredných škôl, dosahujú vysokoškolsky vzdelaní s podobným profesijným zameraním omnoho vyššie platy. Do piatich rokov od ukončenia I. a II. vysokoškolského štúdia zarábajú zamestnanci technických smerov 898 EUR a po piatich rokoch už 1192 EUR. Medzi stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelanými zamestnancami nastáva výrazný rozdiel v platoch aj pri iných vyštudovaných odboroch a smeroch, napr. pri sociálnom, zdravotnom odbore, v rámci pedagogických, umeleckých, terapeutických zameraní a pod. (Prognóza vývoja na trhu práce v SR II, 2018). Popísané skutočnosti sledujeme aj sami pri svojej každodennej praxi.

Lesáková, Dzimko, Farkašová (2012, s. 25) uvádzajú, že: „Existuje korelácia medzi prácou vo vyštudovanom odbore a mierou využitia poznatkov zo štúdia. Pokiaľ narástá počet študentov, ktorí pracujú v inom než vyštudovanom odbore štúdia, nemôžu sa logicky využiť získané poznatky špecifické pre odbor štúdia. Rast počtu študentov, ktorí pracujú mimo vyštudovaného odboru nastoluje otázku rozvoja generických kompetencií a podielu ich rozvíjania v jednotlivých cykloch vysokoškolského vzdelávania.“

ZÁVER

Výber povolania pre stredoškólača môže byť často stresujúci a chaotický. Mladí si často vyberajú aj podľa toho, čo im poradia rodičia, učitelia, rovesníci. Je samozrejmé, že po skončení vysokej školy túžia po dobrom zárobku a zaujímavej práci. Bohužiaľ, mnohí nepoznajú štruktúru trhu práce, ani prognózy jeho vývoja. Preto sa často vytvára situácia, ktorú sme v tejto práci viackrát pomenovali. Vysoké školy vyprodukovujú mnoho špecialistov, absolventov, ktorí si aj napriek terciálnemu vzdelaniu nevedia nájsť uplatnenie na trhu práce. Zamestnávateľa o nich nemajú záujem. Nepotrebujú ich. Súčasne však majú voľné pozície, ktoré nevedia obsadiť. Vznikajú tak extrémne situácie, pri ktorých sú pri pomernom porovnávaní učitelia hlboko podhodnotení a pracovníci v IT sektore preplácaní.

Vzniknutá disparita na pracovnom trhu je celospoločenský problém, ktorý by mal riešiť najmä vzdelávací systém. V súčasnosti je automobilový priemysel hlavným zamestnávateľom ľudí na Slovensku. Operátorské pozície sú veľmi žiadané. Je však potrebné pozrieť sa perspektívne do budúcnosti. Vývoj technológií, najmä umelej inteligencie, je tak rýchly, že mnohé úkony, na ktoré je potrebný človek postupne zvláda aj počítač, stroj. Hoci výmena za inteligentné technológie je v súčasnosti finančne veľmi náročná a cena práce stúpa, tieto technológie nám ukazujú smer, že trh bude výhľadovo potrebovať menej operátorských pozícií.

Jednou z možností je väčšia spolupráca medzi vzdelávacími inštitúciami, vysokými školami, a firmami. Ako konštatujú autori správy o Posilnení úloh vysokých škôl v regiónoch, významná časť spolupráce nemá inštitucionálne ukotvenie a odohráva sa na individuálnej báze formou konzultácií. Ponuka na spoluprácu vo výskume zo strany škôl je imitovaná nižším záujmom firiem. Najrozvinutejšou formou spolupráce sú spoločné výskumné projekty.

A keď už na tieto spoločenské zmeny operatívne nereflektujú vysoké školy, je úlohou zamestnávateľov a tretieho sektora zabezpečiť možnosť do vzdelávania sa, rozšírenia zručností a certifikácií. A hoci nikdy nemôže existovať rovnovážny stav, iba s doplnujúcimi formami do vzdelávania sa môžu naplniť potreby zamestnancov a zamestnávateľov.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY:

1. **ALTONJI, J. G. – KAHN, L. B. – SPEER, J. D. 2016.** Cashier or consultant? Entry labor market conditions, field of study, and career success. [online]. In *Journal of Labor Economics*. ISSN 0734-306X, 2016, roč. 34, č. 1, s. 361-401. [cit. 2018-03-09]. Dostupné na internete: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/682938>
2. **BORJAS, G. J. – MONRAS, J. 2017.** The labour market consequences of refugee supply shocks. [online]. In *Economic Policy*. ISSN 1468-0327, 2017, roč. 32, č. 91, s. 361-413. [cit. 2018-05-09]. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/322242598_The_labour_market_consequences_of_refugee_supply_shocks?_iepl%5BgeneralViewId%5D=ZkgsxChEk8Y1w6xMv221i1l1fieBZvR0f401&_iepl%5Bcontexts%5D%5B0%5D=searchReact&_iepl%5BviewId%5D=ebvRY8ZafdqQAtI557DXDXbAc2jenbFdYU0&_iepl%5BsearchType%5
3. **BRYMAN, A. 2015.** *Social research methods*. Oxford university press, 2015. 747 s. ISBN 978-0-19-968945-3.

4. **BUGRI, Š. - PRIBIŠOVÁ, E. – KUTURŇA, J. 2017.** *Uplatnenie absolventov stredných a vysokých škôl v Českej a Slovenskej republike na trhu práce.* [online]. In *Sociálno-zdravotnícke spektrum*. Dostupné na internete: <https://www.szspektrum.eu/wp-content/uploads/2017/11/Bugri.pdf>
5. **BURDOVÁ, J. a kol. 2011.** *Uplatnění absolventů škol na trhu práce 2010.* Praha : Národní ústav odborného vzdělávání Praha, 2011. 91 s. ISBN 978-80-87063-93-4.
6. **CAHUC, P. a kol. 2013.** Youth unemployment in old Europe: the polar cases of France and Germany. In *IZA Journal of European Labor Studies*. ISSN 2193-9012, 2013, roč. 2, č. 1, s. 18.
7. **Český statistický úřad, 2018.** *Zaměstnanost, nezaměstnanost.* [online]. Český statistický úřad, 2018. [cit. 2018-19-08]. Dostupné na internete: https://www.czso.cz/csu/czso/zamestnanost_nezamestnanost_prace
8. **FULLER, T. 2015.** *Vysoké školy, pracovný trh a uplatnenie absolventov. Zhrnutie metodológie aktivity „Posúdenie efektívnosti študijných programov vysokých škôl“.* [online]. Národný projekt. Vysoké školy ako motory rozvoja vedomostnej spoločnosti. Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť, 2015. [citované 2017-05-30]. Dostupné na internete: https://www.centire.com/sites/default/files/vysoke_skoly_pracovny_trh_a_uplatnenie_absolventov.pdf
9. **FULLER, T. 2015.** Vysoké školy, pracovný trh a uplatnenie absolventov. Zhrnutie metodológie aktivity „Posúdenie efektívnosti študijných programov vysokých škôl“. [online]. In *Národný projekt. Vysoké školy ako motory rozvoja vedomostnej spoločnosti.* Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť. Bratislava : Vysoké školy ako motory rozvoja vedomostnej spoločnosti a Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť, 2015. [cit. 2018-20-08]. Dostupné na internete: https://www.centire.com/sites/default/files/vysoke_skoly_pracovny_trh_a_uplatnenie_absolventov.pdf
10. **GOLDSTEIN, S. E. – BOXER, P. – RUDOLPH, E. 2015.** Middle school transition stress: Links with academic performance, motivation, and school experiences. [online]. In *Contemporary School Psychology*. ISSN 2159-2020, 2015, roč. 19, č. 1, s. 21-29. [cit. 2017-20-08] Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/272240276_Middle_School_Transition_Stress_Links_with_Academic_Performance_Motivation_and_School_Experiences
11. **GURŇÁK, D. - LAUKO, V. - KRÍŽAN, F. 2011.** Aktuálne tendencie vývoja dochádzkových regiónov verejných vysokých škôl na Slovensku. In *Acta Geographica Universitatis Comenianae*. ISSN 1338-6034, 2011, roč. 55, č. 1, s. 39-66.
12. **HANGONI, T. 2010.** Súčasná uplatniteľnosť mládeže na trhu práce. [online] In *Mladý človek – budúcnosť cirkvi. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 12. apríla 2010 na Pravoslávnej bohosloveckej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove.* Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. [cit. 2018-20-08]. Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/PBF/Zozulak5/pdf_doc/08.pdf
13. **HANGONI, T. 2010.** Súčasná uplatniteľnosť mládeže na trhu práce. [online] In *Mladý človek – budúcnosť cirkvi. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 12. apríla 2010 na Pravoslávnej bohosloveckej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove,* 2010. [citované 2017-26-07]. Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/PBF/Zozulak5/pdf_doc/08.pdf
14. **HANUSHEK, E. A. 2017.** General education, vocational education, and labor-market outcomes over the lifecycle. [online]. In *Journal of Human Resources*. ISSN 0022-166X, 2017, roč. 52, č. 1, s. 48-87. [cit. 2018-03-09]. Dostupné na internete: <http://jhr.uwpress.org/content/52/1/48.short>
15. **HANZELOVÁ, E. – BELAN, P. 2009.** *Riešenie dlhodobej nezamestnanosti v krajinách EÚ s dôrazom na jej špecifiká a možnosti aplikácie dobrých skúseností v podmienkach SR.* [online]. Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2009. [cit. 2017-10-08]. Dostupné na internete: <http://www.sspr.gov.sk/texty/File/vy-skum/2009/Hanzelova/Hanzelova-Bellan.pdf>
16. **HETTES, M. 2014.** Nová definícia sociálnej práce. [online]. In *Prohuman. Sociálna práca.* 2014. [citované 2017-19-07]. Dostupné na internete: <http://www.prohuman.sk/socialna-praca/nova-definicja-socialnej-prace>
17. **HRONEC, Š. – VICIANOVÁ HRONCOVÁ, J. 2011.** *Vzdelanie a vzdelávanie ako nástroj zvyšovania flexibility na trhu práce. Education and training as a tool for improving labor market flexibility.* [online]. 2011. [cit. 2018-15-08] Dostupné na internete: http://www.ef.umb.sk/konferencie/dvfp/pdf/prispevky/Hronec_Vicianova_Hroncova.pdf

18. **JUREČKA, V. a kol. 2010.** *Mikroekonomie*. Praha : Grafa Publishing, a.s., 2010. 359 s. ISBN 978-80-2473-259-6.
19. **KALOUSKOVÁ, P. - VOJTĚCH, J. 2008.** *Potřeby zaměstnavatelů a připravenost absolventů škol – souhrnný pohled*. [online]. Praha : Národní ústav odborného vzdělávání, 2008. [citované 2017-06-03]. Dostupné na internete: <http://www.nuov.cz/potreby-zamestnavatele-a-pripravenost-absolventu-skol-2>
20. **KRAJCOVÁ, N. 2013.** Vysokoškolská príprava – cesta k vzdelanosti? In *Nová sociálna edukácia človeka II. Medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia, Prešov, 7. 11. 2013*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove. Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2013. ISBN 978-80-555-0894-8, s. 31-37.
21. **KUCEROVÁ, S. 2013.** *Kríza ako systémová chyba dnešnej civilizácie*. [online]. Bratislava, 2013. [citované 2017-06-03]. Dostupné na internete: www.ceskenarodnilisty.cz/clanky.
22. **LACA, S. – MICHEL, R. – LACA, P. 2011.** Nezamestnanosť mladých ľudí „absolventov“ ako súčasný sociálny problém spoločnosti. [online]. In *Prohuman – Vedecko-odborný recenzovaný internetový časopis - sociálna práca, psychológia, pedagogika, sociálna politika, ošetrovateľstvo*. Bratislava, 2011. [cit. 2018-16-08]. Dostupné na internete: <http://www.prohuman.sk/socialna-praca/nezamestnanost-mladych-ludi-absolventov-akosucasnny-socialny-problem-spolocnosti>
23. **LESÁKOVÁ, D. – DZIMKO, M. – FARKASOVÁ, V. 2012.** *Uplatnenie absolventov vysokých škôl na trhu práce*. [online]. Bratislava, 2012. [cit. 2018-20-08]. Dostupné na internete: http://web.saaic.sk/llp/sk/doc/rozne/survey_employability.pdf
24. **MAGERA, I. 2013.** *Uplatnenie sociálneho pracovníka v praxi*. [online]. 2013. [citované 2017-24-07]. Dostupné na internete: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/.../Magera.pdf>.
25. **MOK, K. H. – WU, A. M. 2016.** Higher education, changing labour market and social mobility in the era of massification in China. In *Journal of Education and Work*. ISSN 1363-9080, 2016, roč. 29, č. 1, s. 77-97.
26. **Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky, 2017.** *Zamestnávateľ*. [online]. 2017. [citované 2017-04-07]. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/sk/praca-zamestnanost/vztah-zamestnanca-zamestnavateľa/zakonnik-prace/zamestnavateľ/>
27. **Národná správa o politike mládeže v Slovenskej republike pre Radu Európy, 2005.** *Národná správa o politike mládeže v Slovenskej republike pre Radu Európy (Review of Youth Policy – Slovak National Report)*. [online]. 2005. [citované 2017-06-04]. Dostupné na internete: https://www.iuventa.sk/files/documents/1_eurodesk/import/Dokumenty%20pre%20stranku/narodna%20sprava.pdf
28. **OSTROVSKÝ, I. 2013.** *Vývoj vzdelanosti v SR 2008–2012 a jeho dopad na trh práce (dôvetok k Správe o stave školstva na Slovensku)*. Bratislava : UK, 2013. 55 s. ISBN 978-80-89472-17-8.
29. **Prognózy vývoja na trhu práce v SR I, 2016.** *Národný projekt Prognózy vývoja na trhu práce v SR*. [online]. Bratislava : Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2016. [cit. 2018-12-09]. Dostupné na internete: https://www.upsvr.gov.sk/statistiky/narodny-projekt-prognozy-vyvoja-na-trhu-prace-v-sr.html?page_id=456054&lang=sk
30. **Prognózy vývoja na trhu práce v SR II, 2018.** *Prognózy vývoja na trhu práce v SR II – Uplatnenie absolventov stredných a vysokých škôl podľa výšky hrubej mesačnej mzdy v roku 2017*. [online]. Bratislava : Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, 2018. [cit. 2018-12-09]. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/praca-zamestnanost/podpora-zamestnanosti/uplatnenie-absolventov-podla-vysky-mzdy.pdf>
31. **RAIS, I. – HRUŠOVSKÁ, J. 2005.** *Vývoj ukazovateľov slovenského vysokého školstva v rokoch 1990-2004 a výhľad do roku 2020*. [online]. Záverečná správa, UIPŠ, 2005. [citované 2017-05-30]. Dostupné na internete: http://web.uips.sk/download/vs/Vystup_Rais_Hrusovska_2005.pdf
32. **TASR, 2011.** *Nezamestnanosť absolventov vysokých škôl je takmer tretinová*. [online]. 2011. [citované 2017-05-30]. Dostupné na internete: http://www.pluska.sk/ekonomika/spolocensky-servis/nezamestnanost-absolventov-vysokych-skol-je-takmer-tretinova.html?forward=sk_mobil_clanok.jsp
33. **Trexima, 2017a.** Uplatnenie absolventov stredných a vysokých škôl podľa vykonávaného zamestnania v roku 2016. [online]. In *Trexima*, 2017. [cit. 2018-12-09]. Dostupné na internete: <https://www.trexima.sk/uplatnenie-absolventov-strednych-vysokych-skol-podla-vykonavaneho-zamestnania-v-roku-2016/>

34. **Trexima, 2017b.** Uplatnenie absolventov stredných a vysokých škôl podľa výkonu konkrétneho zamestnania, výšky mzdy a nezamestnanosti (vybrané výsledky). [online]. In *Trexima*. Bratislava : Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, 2017. [cit. 2018-12-09]. Dostupné na internete: https://www.upsvr.gov.sk/buxus/docs/statistic/NP_proгноzy/2018/Uplatnenie_absolventov_strednych_a_vysokych_skol_na_trhu_prace_v_roku_2016__vybrane_vysledky_.pdf
35. **Trexima, 2017c.** Kvantifikácia disparít na trhu práce z pohľadu profesií, odvetví a regiónov a z nich vyplývajúce odporúčania pre trh práce v SR a jej jednotlivých regiónoch v roku 2017. [online]. In *Trexima*. Bratislava : Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, 2017. [cit. 2018-08-09]. Dostupné na internete: https://www.upsvr.gov.sk/buxus/docs/statistic/NP_proгноzy/2018/Kvantifikacia.pdf
36. **Trexima, 2017d.** Strednodobá prognóza potrieb absolventov vzdelávacieho systému v horizonte 5 rokov v roku 2017 podľa odborov vzdelania a regiónov. [online]. In *Trexima*. Bratislava : Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, 2017. [cit. 2018-08-09]. Dostupné na internete: https://www.upsvr.gov.sk/buxus/docs/statistic/NP_proгноzy/2018/Strednodoba_proгноza_potrieb_absolventov_vzdelavacieho_systemu_v_horizonte_5_rokov_v_roku_2017_podla_odborov_vzdelania_a_regionov.pdf
37. **Trexima, 2017e.** Strednodobá prognóza potrieb trhu práce v horizonte 5 rokov v roku 2017 v jednotlivých zamestnaniach SK ISCO-08, regiónoch a odvetviach SK NACE. [online]. In *Trexima*. Bratislava : Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, 2017. [cit. 2018-08-09]. Dostupné na internete: https://www.upsvr.gov.sk/buxus/docs/statistic/NP_proгноzy/2018/Strednodoba_proгноza_potrieb_trhu_prace_v_horizonte_5_rokov_v_roku_2017_v_jednotlivych_zamestnaniach_SK_ISCO-08__regionoch_a_odvetviach_SK_NACE_Rev._2.pdf
38. **TRHLÍKOVÁ, J. - VOJTĚCH, J. - ÚLOVCOVÁ, H. 2012.** *Připravenost absolventů středních odborných škol na uplatnění v praxi. Srovnání situace absolventů středního odborného vzdělání s výučním listem, s maturitou I odborným výcvikem as maturitou tři roky od ukončení studia.* Praha : NÚOV, 2012. 99 s.
39. **TUNEGA, M. 2014.** *Absolventi vysokých škôl s dlhšou tradíciou si hľadajú prácu ľahšie.* [online]. Bratislava, 2014. [cit. 2018-16-08]. Dostupné na internete: <http://www.ineko.sk/clanky/absolventi-vysokych-skol-s-dlhsou-tradiciou-si-hladaju-pracu-lahsie>
40. **Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2010.** *Štatistiky a Nezamestnanosť - mesačné štatistiky za november 2010.* [online]. Bratislava : Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2010. [cit. 2018-18-08]. Dostupné na internete: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/2010.html?page_id=13283
41. **Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2017.** *Štatistiky a Nezamestnanosť - mesačné štatistiky za november 2017.* [online]. Bratislava : Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2017. [cit. 2018-18-08]. Dostupné na internete: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/kopia-2016.html?page_id=671750
42. **Vysoké školy ako motory rozvoja vedomostnej spoločnosti, 2015.** *Národný projekt - Vysoké školy ako motory rozvoja vedomostnej spoločnosti.* [online]. Bratislava, 2015. [citované 2017-03-05]. Dostupné na internete: <http://www.erasmus-plus.sk/NetWBL/prezentacie/Obdrzalek.pdf>
43. **ZVALOVÁ, M. – SRNÁNKOVÁ, L. – HRUŠOVSKÁ, J. 2007.** *Uplatnenie absolventov vysokých škôl v praxi I. etapa. Zamestnatelnosť a zamestnanosť absolventov vysokých škôl.* Bratislava : Ústav informácií a prognóz školstva. Oddelenie analýz a prognóz vysokých škôl, 2005. 55 s.
44. **XU, D. – TRIMBLE, M. 2016.** What about certificates? Evidence on the labor market returns to nondegree community college awards in two states. [online]. In *Educational Evaluation and Policy Analysis*. ISSN 0162-3737, 2016, roč. 38, č. 2, s. 272-292. [cit. 2018-05-09].

Vasil Gluchman

University of Presov
Presov, Slovakia

Martha Nussbaum's theory of emotions and human development

Summary

Authors explore Martha Nussbaum's theory of emotions and their meaning in human development and human flourishing. According to them, despite Nussbaum's little focus on the meaning and role of positive emotions in human development and human flourishing, her theory of emotions as one of the core capabilities is a very useful tool how to improve human life and to reach good life and well-being of human beings.

Key words: Martha C. Nussbaum, emotions, human development, human flourishing.

INTRODUCTION

Human development is one of the noble goals of almost whole human history and sustainable development is a very important aim especially of the last decades. There are many ideas, theories and approaches how to reach these goals of humans as well as sustainable development. We can mention the ancient theories of human flourishing from times of classical ancient Greek philosophers like Socrates, Plato, Aristotle, through the Middle Ages and St Aquinas's ideas, modern theories, for example of the 19th century, with Marx's total human development through fulfilling human needs or John Stuart Mill's ideas of art of living of human individuals and many others. The 20th century offered to us the two great social experiments; however, they were connected with totalitarian regimes and awful consequences for humankind following from their ideologies (fascism and "communism").

A turn of the 20th and 21st centuries offers to us on the one hand the new ideas how to go on with human development and on the other hand, how to keep a development to be a sustainable. One of the significant contemporary theories is Martha Craven Nussbaum's theory of human development based on the capabilities approach (Nussbaum, 1995, 1997, 2000, 2002, 2003, 2006a, 2006b, 2006c, 2007, 2009a, 2009b,

2011a, 2011b, 2012, 2013, 2016). Nussbaum, following Amartya Sen, defines capability as the opportunity to achieve plans and goals of a human being has reason to value in its human development. Nussbaum specifies what she sees as the most significant capabilities in a list of ten aims to be regarded as a set of suggestions on which governments and institutions can act, depending on their level of growth, culture and history. Whilst there should be limited ideas for each capability, these ideas are necessarily not clear as they will be context dependent (Hedge, & MacKenzie, 2012, p. 331). The aim of the article is to present a short outline of Nussbaum's capabilities approach and analyse the meaning of emotions in human development.

CAPABILITIES APPROACH AND THEORY OF EMOTIONS

Nussbaum's capabilities approach includes mental states which mean being able to have connections to things and people outside ourselves and in their means of human development; to like very much those who love and take care for us, to mourn at their absence; generally, to love, to mourn, to experience longing, gratefulness, and justified anger. Not having one's emotional development blighted by fear and anxiety. To support these capabilities means support various forms of human association that can be shown to be decisive in human development (Nussbaum, 2011a).

What concerns emotions in Nussbaum's theory, it possible to see them as a significant contributor to the method we think and learn about human development (and sustainable development) and also life's deepest secrecies, especially our personal vulnerability, our reliance on others, and about ways we can help out the flourishing of ourselves and other people (Plumb, 2014). According to Nussbaum, the emotions are, indeed, a form of knowledge through which we think about things that we take care about but that are beyond our control. With Stoic philosophy as her guide, Nussbaum opens a much wealthier view of the emotions and of their contribution to moral thinking as one of the most significant factors of human development (Plumb, 2014).

Nussbaum states her theory of the emotions as neo-Stoic. We have already laid the groundwork to realize what this might mean. The Stoic opinion of the emotions is that they are a form of knowledge, that is, a way of reasoning about things in our human development. Different from other forms of knowledge, the things that are the object of the emotions are things that concern to us, that we take care about or feel connected to. Given the changes of life and the ultimate finitude of objects of concern, however, they are also features of our lives that are eventually out of our control. If something happens somehow to either improve or jeopardise an object of concern, our emotions are how we think about it (Plumb, 2014). Nussbaum claims, emotions are *eudemonistic*, that is, they refer intrinsically to a human being's sense of human flourishing and human development however they also concern the sustainable development. Nussbaum wants to maintain that our *eudaimonia*, or flourishing happiness as a form of human development, depends upon our formulating a cluster of aims and goods to which we join value, which in turn are constituent elements of a conception of what it means for us to live good life, to reach well-being and human flourishing. For compassion to then occur, we must make the eudaimonistic decision that the other's well-being is involved in our personal conception of well-being, good life and human flourishing (Gallagher, 2009).

According to Paul Gallagher, there are some points worth noting here. First, as Nussbaum's Stoic interlocutor has underlined, the judgments made with regard to compassion and, in fact, all emotions are particularly subjective, incomplete, and regional, and not neutral, impartial, and general. Second, Nussbaum seems to have made a decided, but unstated, shift to Kant at this point. The set of goods or ends that Aristotle argues are constituent for *eudaimonia* to occur are not up for catch, are not goods that gain their goodness because we face-to-face value them. There is a best way of living for humans and their human development, nevertheless of our opinions on what that might be. He affirms that Nussbaum's *eudaimonia* is undergirded by a Kantian-inspired notion of autonomy often expressed in noble-minded recent political philosophy as government neutrality with regard to ends. Gallagher argues that autonomy thus understood means that you are free to choose what ends constitute your private conception of *eudaimonia* and human development, and that there are not ends given by nature (Gallagher, 2009).

In Nussbaum's estimation, the reality of the emotions is open-ended, and ever emerging than many would hope. Still, as a form of rational thought, emotions are far from being unreasonable or hopelessly not capable of contributing to the good life, well-being and human development (as well as sustainable development). The emotions take part in the real world, where real objects of concern flourish or feel pain. The evaluations of the emotions are subject to being more or less right or wrong, and the perceptions and beliefs that support them, and the judgements that they sustain are still cooperative to both *epistemic* and, particularly, *phronetic* reasoning of our human development involving human flourishing. The advantage of Nussbaum's neo-Stoic theory of emotions, it that, at the same time as it considers the complexity of the emotions, it retains a keen sense of their capacity to support to moral reasoning and human flourishing and development of the human beings (Plumb, 2014). Nussbaum's reason for exploring emotions also in animals is to point out how emotions are 'elements of our common animality with considerable adaptive significance: so their biological basis is likely to be common to all' (Nussbaum, 2003, p. 141).

According to Gallagher, an encounter with Nussbaum's rich and nuanced exploration provides a possibility to reflect upon one's own emotionality as a part of our human nature, on the things one take cares about in life, and about one's own sense of neediness and vulnerability in face of the finitude of things of the world. It provides one a chance to reason about the various alternatives one might use to deny or rage against one's own sense of vulnerability and, in doing so, be a negative force in the lives of other people as well as how to make them better (Gallagher, 2009). The two cardinal ways that Nussbaum sees this occurring are, first, through overcoming the emotion of disgust, because it is a barrier of our human development as well as due to a fact that an emotion divides us from others insofar as it pushes the other away as different and subordinate to us; and, second, by cultivating the mental capacity of imagination, which Nussbaum believes will make possible us to understand and feel the pain of those who undergo tragic events who are not in our recent empirical orbit, not just humans, but also animals (Gallagher, 2009).

The identification of emotion as part of moral thinking and human development holds potential to promote reflection of marginalised groups through the tying of fairness to equality: since compassion is conceptualised as a pain that is felt for others where there is a breach of capabilities and where there is inequality. Moreover, the

encouragement of emotional recognition with each and every other, by taking the other into one's concept of 'I', offers a way of negotiating the controversial elements of individual and collective-focussed approaches to organising difference in our effort how to overcome our limits in human development and human flourishing.

Deborah N. Brewis affirms that Nussbaum provides a substitute proposal, which suggests that pain and other bad emotions of human beings do not rational thought, but are an essential part of human thought and therefore human rationality as well as human nature. She strives to foreground emotion in the promotion of equality across communities, nations, and countries arguing that emotion plays a significant role in moral thinking, human flourishing, and human development: it anchors morality in equality while avoiding the danger of imposing a comprehensive manifestation of this equality onto divergent cultures. Emotions, as part of thought offer an evaluative dimension that relates to eudaimonia (Brewis, 2017). Emotional answer to an object, be it a situation or possible action, is understood to be informed by beliefs about that object that derive from 'one's most important goals and projects.

Nussbaum's idea of empathy is one of the brightest: empathy is "an imaginative reconstruction of another person's experience without any particular evaluation of that experience" (Nussbaum 2002, p. 302). According to her, the evaluation that a person is in anxiety, and a desire to do something about it, is a judgment of *compassion* rather than empathy. It is significant to note that she is not claiming that this is *all there is* to compassion, but that compassion, when it overcomes negative emotions such as disgust, envy, and shame, entails evaluation. She argues that sympathy is also close to the term compassion, though lacking its strength (Deane-Drummond, 2017, p. 261).

According to Celia Deane-Drummond, for Nussbaum, compassion has three elements that require reasoned decision. The first decision of compassion is one of measurement of *size*—it means what has happened to the human being or other creature is a serious event. The second decision is one of *nondesert*: the being did not deserve this to happen to it. The third decision is *eudaimonistic*, meaning this being is important in terms of my goals (Deane-Drummond, 2017). Nussbaum also names wonder: the ability to reason the worth of the other even apart from our own sense of flourishing and human development (Nussbaum 2002). For Nussbaum, empathy requires recognition of the *otherness*, rather than simply feeling as if it were its pain, which is emotional infection. Thus, empathy means both an awareness of another's pain and *yet* knowing that it is not mine (Nussbaum 2002). Empathy requires sure imagining of what the other being (not only human being) is feeling and is a prelude to compassion where those feelings are connected with bad feelings. Empathy, however, can result in a lack of compassion, as when enemies read the intentions of their rivals or enemies and manipulate them for their own purposes. Nussbaum also reasons that compassion may be without empathy however empathy is a good 'pilot for compassion (Nussbaum 2002).

According to Deane-Drummond, Nussbaum's analysis is extremely illuminating in clarifying the relationships between empathy and compassion, as well in her examination of the Greek ancient literature in order to define more specifically what compassion means for human development and human flourishing. However, her idea that empathy is merely a *pilot* for compassion seems little bit weak. So while

theoretically, in accordance with her definitions, it might be possible to show compassion without empathy, compassion is more significant and fuller as a virtue if it is *inclusive* of empathy rather than excluding it of human nature and human development. Modifying her definition, any account of compassion needs therefore to involve in a primary meaning a positive affirmation of the evaluation of compassion toward the other informed by love for the other as a part of human flourishing and human development, rather than, in the way that she sets up her argument, an answer to large negative events that have happened to another that were undeserved. Such answers can be included, but her idea of ordering toward “wonder” needs modifying to one of effective compassion guided by love (Deane-Drummond, 2017).

Nussbaum’s explaining compassion that focuses on the specific cognitive evaluations required in compassionate deeds fails to consider adequately the priority of a relations between love and compassion in human flourishing and human development, specifically, that part of compassion that is actively involved, rather than just in answer to another’s distress. While empathy exactly speaking means the ability to feel what the other feels, and therefore is potentially either passive in the ethical and moral sphere, compassion is more positive and aside from some uncommon exceptions requires the capacity of empathy for its using in human development and individual flourishing (Deane-Drummond, 2017).

Compassion is understood to be part of reasonable thinking and our human development as well as human flourishing: it refuses the idea, rooted in Stoicism, which is asserted in some contemporary ethical theories that emotions can and must be divided from thought as not to ‘mislead’ ethical and moral reasoning because it is an obstacle of human development. It is because we may see compassion for others as a very significant factor of human development, and that this plays a role in the way we can formulate morality, that emotion is regarded by Nussbaum as being central to the pursuit of social justice as well as human development and human flourishing. To this end, she acknowledges how compassion can be involved into education, political leadership, economic thought on welfare and human development, legal rationality and public institutions (Brewis, 2017). Emotional acceptance can thus offer a way of thinking the other in both the individual and the general; as what might be called a factor of human development and human flourishing.

Compassion responds to the pain it can see with its eyes, and its natural expression is the embrace of care. Compassion exists in the realm of experience, the immediate experience of suffering flesh and blood, and while infused with a cognitive dimension, compassion remains primarily an emotion, albeit a particularly strong emotion. Its only way to extend beyond the pain encountered in the immediate here and now is through the aid of the imagination because it is one of Nussbaum’s goals in human development and human flourishing (Gallagher, 2009). The occasion of compassion is then of necessity a personal affair, contingent upon the degree of suffering human beings as well as animals that the observer looks for to be present in the other. But the other side of this is that one can subjectively look what by most criteria would be thought serious suffering as instead trivial of humans or animals (Gallagher, 2009).

If compassion is in large part the ability to picture ourselves in the position of the other particularly in human development, the mental faculty of imagination appears to be at its core and it is not only in relations to humans but also to animals.

Nussbaum's primary idea for how the imagination would assist the eudaimonistic evaluation in expanding its horizon to support the equality and dignity of all human beings and animals attained by the Stoics at the expense of emotion is especially through education.

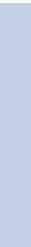
CONCLUSION

However, some of authors argue that Nussbaum' pays a little interest to positive emotions and her capabilities approach list reflects a Benthamite opinion of positive emotions that is out-dated in light of current psychological research. Positive emotions not only make people feel good; they also broaden and build, and allow human development and also human flourishing. They hope that the research on the positive values of positivity will move Nussbaum to the acceptance of positivity as a valued capability (Jayawickreme, and Pawelski, 2013). Really, we think that despite a critique of Marta Nussbaum's little focus on the meaning and role of positive emotions in human development and human flourishing, her theory of emotions as one of the core capabilities is a very useful tool how to improve human life and to reach good life and well-being of human beings.

REFERENCES:

1. Brewis, D.N. (2017), "Social Justice 'Lite'? Using Emotion for Moral Reasoning in Diversity Practice". *Gender, Work and Organization*, Vol. 24 No. 5, pp. 519-532.
2. Deane-Drummond, C. (2017), "Empathy and the Evolution of Compassion: From Deep History to Infused Virtue", *Zygon*, Vol. 52 No. 1, pp. 258-278.
3. Gallagher, P. (2009), "The Grounding of Forgiveness: Martha Nussbaum on Compassion and Mercy", *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 68, No. 1, pp. 231-252.
4. Hedge, N., and MacKenzie, A. (2012), "Putting Nussbaum's Capability Approach to work: re-visiting inclusion", *Cambridge Journal of Education*, Vol. 42 No. 3, pp. 327-344.
5. Jayawickreme, E., and Pawelski, J.O. (2013), "Positivity and the capabilities approach", *Philosophical Psychology*, Vol. 26 No. 3, pp. 383-400.
6. Nussbaum, M.C. (1995), "Human Capabilities, Female Human Beings", in Nussbaum, M.C. and Glover, J. (Eds.), *Women, Culture, and Development: A Study of Human Capabilities*, Clarendon Press, Oxford, pp. 61-104.
7. Nussbaum, M.C. (1997), *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*, Harvard University Press, Cambridge, MA and London.
8. Nussbaum, M.C. (2000), *Women and Human Development: The Capabilities Approach*, Cambridge University Press, Cambridge.
9. Nussbaum, M.C. (2002), "Education for Citizenship in an Era of Global Connection," *Studies in Philosophy and Education*, Vol. 21 No. 4-5, pp. 289-303.
10. Nussbaum, M.C. (2003), *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*, Cambridge University Press, Cambridge.
11. Nussbaum, M.C. (2006a), "Education and Democratic Citizenship: Capabilities and Quality Education", *Journal of Human Development*, Vol. 7 No. 3, pp. 385-395.
12. Nussbaum, M.C. (2006b), *Hiding from Humanity: Disgust, Shame, and the Law*, 2nd ed., Princeton University Press, Princeton, NJ and Oxford.
13. Nussbaum, M.C. (2006c), "Radical Evil in the Lockean State: The Neglect of the Political Emotions", *Journal of Moral Philosophy*, Vol. 3 No. 2, pp. 159-178.
14. Nussbaum, M.C. (2007), *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA and London.
15. Nussbaum, M.C. (2009), "The Capabilities of People with Cognitive Disabilities", *Metaphilosophy*, Vol. 40 No. 3-4, pp. 331-351. Nussbaum, M.C. (2009), *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, 3rd ed., Princeton University Press, Princeton, NJ and Oxford.

16. Nussbaum, M.C. (2011), *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA and London.
17. Nussbaum, M.C. (2011), *Not for Profit: Why Democracy needs the Humanities*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
18. Nussbaum, M.C. (2012), *The New Religious Intolerance: Overcoming the Politics of Fear in an Anxious Age*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA and London.
19. Nussbaum, M.C. (2013), *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA and London.
20. Nussbaum, M.C. (2016), *Anger and Forgiveness: Resentment, Generosity, Justice*, Oxford University Press, New York.
21. Plumb, D. (2014), "Emotions and human concern: Adult education and the philosophical thought of Martha Nussbaum", *Studies in the Education of Adults*, Vol. 46 No. 2, pp. 145-162.

Eva Demjanová

Inštitut etiky a bioetiky,
Prešovská univerzita, Prešov, Slovakia

Hodnota dôvery v etickom leadershipe

Summary

This article is primarily focused on the value of trust in ethical leadership. The paper is a presentation of the value of trust according to ethical theory. Trust is very often declared in the concept of ethical leadership, but there is lack of ethical analyses of this value. I point at out the value of trust in the context of ethical communication. The communication is understood as the very complex phenomenon of ethical leadership.

Key words: trust, communication, ethical leadership.

Medzi mnohé otázky a problémy, ktorými je dôležité sa zaoberať v etickom leadershipe¹ patrí hodnota dôvery. V literatúre o etickom leadershipe je dôvera často zdôrazňovaná, ale nie dostatočne analyzovaná z etického uhla pohľadu. Dôvera vo vysokej miere rezonuje vo sfére etického leadershipu organizácií ako jedna zo základných požiadaviek pre jeho fungovanie. Vo všeobecnosti je zrejmé, že apel na dôveru pre etický leadership akýchkoľvek oblastí je silný. Na druhej strane však možno zaznamenať nedostatok etickej reflexie a analýzy tohto pojmu z etického hľadiska. Súhlasím s názorom, ktorý prezentuje Kelly Monahan. Podľa autora nedostatok dôvery môže byť tienistou stránkou leadershipu. Tieto tiene zahŕňajú negatívny vplyv moci, privilégií a tak nasledovníci lídra strácajú dôveru v integritu lídra [Monahan, 2012: 57]. V tomto zmysle možno súhlasiť, že nedostatok dôvery spôsobuje prekážky a nedostatky v napĺňaní etického leadershipu. Dôvera predznačuje, či vzťahy medzi lídrom a jeho nasledovníkmi budú fungovať eticky, alebo naopak.

¹ Existujú rôzne názory a definície etického leadershipu. Jedným z nich je to, že má pozitívny vplyv na blaho jednotlivcov, ktorí pracujú s etickým lídrom, a širšie aj na blaho celej organizácie a spoločnosti tak na národnej, ako aj na globálnej úrovni. Remišová a Lašáková nazývajú etickým vedením ľudí iba také vedenie ľudí v rámci manažérskych funkcií, ktoré je súčasne založené na uznaní ľudskej dôstojnosti, rešpektovaní ľudských práv, spravodlivosti, zodpovednosti, úžitku pre všetkých, absencii škodenia iným [Remišová, Lašáková, 2013: 287]. Etické vedenie je v podstate etický leadership a tento pojem v práci preferujem a používam.

DÔVERA, ETIKA SOCIÁLNYCH DÔSLEDKOV A KOMUNIKÁCIA

V tejto časti chcem prezentovať vymedzenie hodnoty dôvery v komunikácii z pohľadu etiky sociálnych dôsledkov a o akých krokoch možno uvažovať pri jej získaní. Etika sociálnych dôsledkov² je aktuálna etická teória³. Jej význam spočíva v tom, že nie je maximalistickou etikou, nakoľko sa neusiluje o maximálne množstvo pozitívnych sociálnych dôsledkov, ale pozitívne sociálne dôsledky majú prevažovať nad negatívnymi [Gluchman, 1995: 82]. Pri charakteristike znakov etiky sociálnych dôsledkov je nevyhnutné situovať túto etickú teóriu do foriem neutilitaristického konzekvencializmu⁴. Základné východiskové hodnoty etiky sociálnych dôsledkov tvoria humánnosť, ľudská dôstojnosť a morálne právo na život rozvíjané a uskutočňované v súvzťažnosti s pozitívnymi sociálnymi dôsledkami vyjadrujúcimi jasnú konzekvencialistickú hodnotovú orientáciu tejto koncepcie. *Sekundárne* hodnoty v rámci etiky sociálnych dôsledkov sú spravodlivosť, zodpovednosť, morálna povinnosť a tolerancia. Ich úloha a význam v rámci tejto štruktúry je daná ich schopnosťou prispievať k dosahovaniu a uskutočňovaniu morálneho dobra [Gluchman, 1999: 112]. Uskutočnenie základných hodnôt má prioritu pred hodnotami druhého radu [Gluchman, 1999: 113]. V článku uvažujem najmä v intenciách hodnoty humánnosti a ľudskej dôstojnosti.

Podľa Gluchmana základom úspešnosti všetkých úrovni riadenia je otvorená komunikácia medzi nadriadenými a podriadenými. Záujem o ňu by mal vychádzať z oboch strán. Do istej miery level komunikácie závisí od vzájomnej dôvery a tá by mala fungovať obojstranne. Gluchman uvažuje o dvoch základných fázach budovania dôvery. Prvá sa nazýva overovacia fáza. Do tejto fázy vstupujeme s istou dávkou dôvery, ale aj neistoty z dôvodu, že nepoznáme druhú stranu komunikácie. Avšak

- 2 Etiku sociálnych dôsledkov a priebeh jej vývoja je možné nachádzať v prácach Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť [1994], Etika konzekvencializmu [1995], Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty [1996], Etika sociálnych dôsledkov v kontextoch jej kritiky [1999], Človek a morálka [2005] Etika a reflexie morálky [2008], Hodnoty v etike sociálnych dôsledkov [2011], Profesionálna etika ako etika práce a etika vzťahov [2014], ale aj v iných dostupných publikáciách.
- 3 Aktuálnosť a vhodnosť aplikácie etiky sociálnych dôsledkov potvrdzujú napríklad tieto publikácie. Adela Lešková Blahová sa tejto etickej teórii venovala v oblasti biomedicíny [Lešková Blahová, 2010], Marta Gluchmanová v učiteľskej profesii [Gluchmanová, Gluchman, 2008], Ján Kalajtziš v hospodárskej etike [Kalajtziš, 2012], Katarína Komenská sa venovala zase etike vzťahu k zvieratám na základe etiky sociálnych dôsledkov Lešková Blahová [Komenská 2012a, Komenská 2012b, Komenská, 2014] Júlia Klembárová túto teóriu aplikovala v rámci etických a morálnych aspektov mentálneho postihnutia [Klembárová, 2015]. Lukáš Svaňa otázky násillia, vojny a terorizmu [2016], Paulina Dubiel-Zielińska v článku Ethics of Social Consequences and ethics of Development as Theories Belonging to Stream of Ethics of Act [2013], Konsekwencjalistyczny i niekonsekwencjalistyczny wydzwiek kodeksu etyki pracownika naukowego w swietle „etiki sociálnych dôsledkov“ [2014] a v mnohých svojich textoch skúma a rozvíja etiku sociálnych dôsledkov.
- 4 Je to odvodené už od Henryho Sigwicka a Georga Edwarda Moora. Rozmach neutilitaristického konzekvencializmu nastal však až v osemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia ako výsledok silnejšieho uvedomenia neschopnosti tradičného utilitarizmu riešiť mnohé problémy v utilitaristickej etike, čo v značnej miere súvisí aj s kritikou, ktorej bol utilitarizmus znouy podrobený najmä v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Čo je jedným z dôležitých špecifik neutilitaristického konzekvencializmu? Vasil Gluchman, ktorý je autorom koncepcie Etiky sociálnych dôsledkov v minulosti uviedol, že neutilitaristický konzekvencializmus v rozličných podobách je pokusom o riešenie mnohých tradičných otázok v konzekvencializme, ale aktuálnejším spôsobom. Týka sa to napríklad chápania princípu dôsledkov, postavenia hodnôt v tomto etickom systéme, ich diverzifikáciu, chápanie mravného subjektu atď. Kladnou črtou v rámci etiky sociálnych dôsledkov je jej pokúšanie sa o hľadanie relatívne nových prístupov k problematike etiky, morálky a mravnosti. Táto etická teória prezentuje jednu z možných alternatív diferentného pohľadu na mravné problémy jednotlivca a spoločnosti, a to v rámci neutilitaristického konzekvencializmu [Gluchman, 1995: 82].

Gluchman vhodne upozorňuje na to, že by sme sa mali vyhnúť apriórnej nedôvere, ktorá znemožňuje vybudovať funkčný vzťah. V druhej fáze sa buď počiatočná dôvera rozšíri alebo naopak. Od úrovne komunikácie a dôvery sa následne odvíja aj miera prenesenej zodpovednosti. Nie je možné otvorene komunikovať, dôverovať a zverovať zodpovednosť niekomu, kto to v mnohých prípadoch správania a konania zneužil [Gluchman, 2014: 233]. Načrtnuté fázy podstatne a veľmi jasne vystihujú vzťahy medzi lídrom a podriadenými, ktoré sa usilujú o dôveru. Ide však nepochybne o zložitý proces a myslím si, že si to vyžaduje náročné úsilie nielen lídrov, ale oboch strán.

S predchádzajúcim názorom sa zhoduje aj Carlos M. Moreno, ktorý taktiež zaujímavo v rámci etického leadershipu⁵ predkladá predstavu komunikácie založenej na dôvere. Snažím sa tu teda pomocou autora konkrétnejšie formulovať, aká by mala byť komunikácia v etickom leadershipe. Podľa Morena [2010] komunikácia medzi ľuďmi je založená na dôvere. Manažment, teda lídri v mojom ponímaní vedenia by mali vytvárať atmosféru dôvery v organizáciách. Ale otázka, ktorú kladie Moreno je, ako môžeme dôverovať ľuďom bez integrity? Na tomto mieste sa natíska teda ďalší aspekt komunikácie, ktorým je integrita. Integrita je najdôležitejšia vlastnosť komunikatívneho a etického manažéra. Ľudia sa môžu uvoľniť, ak vedia, že majú dočinenia s čestným človekom. Základom osobnej komunikácie je podľa daného názoru komunikovať s integritou; komunikovať priamo, teda otvorene, komunikovanie so správnym človekom alebo ľuďmi, komunikovanie v správnom čase, komunikovanie na správnom mieste. V kontexte integrity je pozornosť sústredená opäť na dôveryhodnosť, ktorá je základom etickej komunikácie, s čím súhlasím. Avšak rozhodujúca je integrita. Spolu s autorom si kladiem otázku, prečo je to tak? Autor tvrdí, že princíp etického správania lídra by mal znižovať medzeru medzi tým, čo hovorí a čo robí. Moreno sa opiera o filozofický názor, podľa ktorého vznikne jednota medzi bytím a konaním, takže malo by ísť o celistvú osobnosť. Alebo inak povedané, ak bytie je úprimné, tak presvedčí konaním. Najprv človek existuje, až potom koná⁶. Ak manažér získal dôveru svojho tímu svojím konaním, tak získal veľa. Ukázal tým, že je niekým, komu sa dá dôverovať. Integrita, ktorá je prejavom súladu medzi bytím a konaním, je základom etickej komunikácie. O otvorenej komunikácii je zase povedané, že líder by mal byť veľmi opatrný v tom, ako podáva istú informáciu. Ak je obsah informácie zložitý, toto môže byť rozhodujúce v znižovaní možného negatívneho efektu na druhú osobu [Moreno, 2010]. Tu možno uvažovať o hodnote humánnosti⁷ a ľudskej dôstojnosti⁸

5 Autor sa zameriava prevažne na organizácie a firmy, ale nebráni to tomu, aby sme o tom uvažovali aj v rámci iných sfér, napríklad vysokých škôl.

6 V tomto znení myšlienky nachádzam paralely s uvažovaním, ktoré predkladá Jean Paul Sartre vo svojej prednáške „Existencializmus je humanizmus“ [1946]. Týmto mám najmä na mysli, že niektoré myšlienky podnecujú existenciálne chápanie predložených myšlienok o integrite lídra a myslím si, že to nie je na škodu, naopak môže to byť aj inšpiratívne.

7 Dostali sme sa k vymedzeniu dvoch rovín humánnosti. Humánnosť z pohľadu etiky sociálnych dôsledkov je chápaná v rovine prírodno-biologickej vlastnosti s morálnym rozmerom a v rovine morálnej vlastnosti. Je špecificky ľudským produktom a výsledkom kultúrneho, respektíve morálneho vývoja človeka [Gluchman, 2008: 86]. Pri chápaní humánnosti podľa etiky sociálnych dôsledkov je nevyhnutné uviesť, že humánnosť v nej existuje v aktívnej a pasívnej podobe uskutočňovania. Mravný subjekt sa pri aktívnej podobe humánnosti priamo podieľa svojím konaním na činnosti v prospech cudzích alebo neznámych ľudí. Pasívna podoba uskutočňovania humánnosti vyjadruje súcit, spolicítíme s cudzími, neznámymi ľuďmi. V takom prípade tu hrajú rolu morálne city. Gluchman teda tvrdí, že pasívna podoba humánnosti je zvyčajne predpokladom uskutočňovania aktívnej podoby humánnosti vo forme poskytovania pomoci druhým. S týmto sa spája aj súcit, ktorý vedie ku konaniu v prospech iných, aj keď aktívna pomoc je cennejšia.

8 Hodnota ľudskej dôstojnosti v etike sociálnych dôsledkov je reflektovaná na základe konania a správania mravného subjektu a toho, aké dôsledky vyplývajú z jeho konania. V danom prípade možno hovoriť o druhej rovine chápania dôstojnosti. Ide o morálne vnímanie tejto hodnoty, preto je dôležitá závislosť ľudskej dôstojnosti na morálnom konaní človeka,

z pohľadu etiky sociálnych dôsledkov. Opatrnosť lídra by mala spočívať v tom, že informáciu podá podriadenému s vedomím dôsledkov. Je dôležité a nevyhnutné, aby k akejkoľvek negatívnej informácii líder pristupoval v komunikácii humánne. Mám na mysli aspoň minimálny prejav humánnosti v podobe empatie. Týmto sa pomáha naplňať dôvera do budúcnosti aj v očiach iných zamestnancov, nemožno dôverovať lídrovi, ktorý arogantne komunikuje, čím popiera a nerešpektuje hodnotu humánnosti voči podriadeným. Líder by mal úctu nielen vyžadovať, ale aj vysielat rešpekt a ochotu diskutovať o zložitých morálnych problémoch. Tými problémami môžu byť napríklad diskriminácia (napríklad z dôvodu veku, pohlavia), sexuálne obťažovanie, psychický teror. Ľudská dôstojnosť lídra stúpa vtedy, ak on ľudskú dôstojnosť nielen rešpektuje, ale aj pomáha zvyšovať diskusiou a konkrétnymi krokmi k riešeniu týchto morálnych problémov. Pri odkladaní, zabúdaní, či určitej ľahostajnosti, kvôli mnohým pracovným povinnostiam sa tieto morálne hodnoty nenapĺňajú, tak ako ich prezentuje etika sociálnych dôsledkov. Je dôležité o nich uvažovať v mnohých odtieňoch, dynamicky, aktuálne, tak ako sa to vyžaduje od mravných subjektov z pohľadu etiky sociálnych dôsledkov. Hodnoty by nemali ostávať len v deklaratívnej podobe. Dôvera tak nebude naplnená, nakoľko je podmienená zložitými procesmi jej získavania z pozície etiky sociálnych dôsledkov.

V súhlase s autorom je potrebné dodať, že mal pravdepodobne na mysli manažérov, respektíve lídrov, ktorý komunikujú s rešpektom a úctou a kladu dôraz na humánnu komunikáciu. Ide najskôr o lídrov, ktorí vedia, že morálne hodnoty sú integrálnou súčasťou v etickom leadershipe. Ďalší z piatich bodov akcentuje komunikovanie so správnym človekom alebo správnymi ľuďmi. Tu sa nachádzajú otázky typu: S kým máme hovoriť? Kto je správny človek? Komu zodpovedá naplánovaná stratégia? Komunikácia sa čoraz viac stáva strategickým faktorom. V osobnej komunikácii (komunikácii dvoch ľudí) je základom, že manažér má mať schopnosť komunikovať. A toto je samozrejme jedna z vecí, ktorú nemôže delegovať. Autor ďalej poukazuje na to, že manažér musí byť schopný komunikovať osobne a etický manažér musí vziať na seba zodpovednosť v osobnej komunikácii. Je nielen potrebné, ale nevyhnutné vybrať aj najvhodnejší moment podať nejaké informácie. Nasledujúcim, čo treba vziať do úvahy je komunikovať na správnom mieste, nakoľko výber miesta, kde budú podané informácie, ovplyvní to, ako príjemca príjme informáciu a zvlášť je potrebné to zohľadňovať v krízových situáciách [Moreno, 2010].

Ak uvažujem o dôvere, existuje obdobný názor z oblasti leadershipu, ktorý vychádza z empirických výskumov. Názor vychádza z toho, že všetci lídri musia excelovať v osobnej spôsobilosti. Ak sami nie sú dôveryhodní a spoľahliví, nemôžu žiadať od iných, aby ich nasledovali. Hoci jednotlivci môžu mať rozličné štýly (introvertný verzus extrovertný, intuitívny verzus empirický atď.), na každom lídrovi musí byť vidno, že má osobnostné predpoklady, aby dokázal aktivovať nasledovníkov [Ulrich, Smallwood, Sweetman, 2009]. Opäť teda nachádzam dôveryhodnosť, je teda evidentné, že nielen teoreticky, ale aj prakticky je to to, čo funguje.

na základe ktorého si zasluhuje úctu a rešpekt od ostatných ľudí. Gluchman, ktorý je autorom tejto koncepcie, je presvedčený o tom, že je len na prospech úsilia o zlepšenie úrovne morálky spoločnosti a mravnosti jednotlivca, ak dáme do súvislosti konanie a správanie mravného subjektu s ľudskou dôstojnosťou a rešpektom k svojej osobe [Gluchman, 2008a: 109].

V uvažovaní o ľudskej dôstojnosti a etickom leadershipe v kontexte etiky sociálnych dôsledkov je nevyhnutné zdôrazniť, že dôstojnosť človeka je premenlivou konštantou, ktorá je priamo úmerná konaniu jednotlivca, nie je založená len na samotnom fakte ľudskej existencie (bytia), aj keď je z nej primárne odvodená [Gluchman, 2005a: 148, 152; Gluchman, 2005b: 79, 82].

Podobný názor vychádza tiež z toho, že dôvera je základom v etickom leadershipe. Dôvera znamená oboje. Je základom, ale aj výsledkom etického leadershipu. Podľa jedného z názorov o dôvere v leadershipe môžeme hovoriť o *troch dimenziách dôvery*, ktoré vedú k etickému leadershipu. Tie dimenzie sú *dôveryhodnosť, rešpekt a férovosť*.

V leadershipe existuje istý model dôvery, podľa ktorého každá zo spomínaných dimenzií má tri komponenty. *Komponentmi dôveryhodnosti* lídra sú: *transparentnosť*, ktorá zahŕňa otvorenú a prístupnú komunikáciu. *Kompetencia* znamená schopnosť adekvátne viesť ľudské a materiálne zdroje. *Integrita* zahŕňa konzistentnosť v aplikácii správnych hodnôt k správne mu cieľu. *Komponentmi rešpektu* sú *profesijný rozvoj* a oceňovanie roly a *hodnoty každého zamestnanca, spolupráca* so zamestnancami v dôležitých rozhodnutiach, *záujem* o zamestnancov ako o ľudí, ktorí nežijú len v práci. Komponenty férovosti sú: *rovnosť* v zmysle odmeňovania a oceňovania, *neustrannosť* v povyšovaní, *spravodlivosť* voči tým, ktorým bolo ukrivdené [Branscome, 2008]. Tieto takzvané dimenzie a ich spomínané komponenty sú síce zaujímavé a potrebné, avšak nie dostačujúce. Nemožno len na dôveryhodnosti, rešpekte a férovosti postaviť dôveru v etickom leadershipe. V uvedenom názore bolo však prítomné aj oceňovanie hodnoty každého zamestnanca, to by znamenalo rešpekt k ľudskej dôstojnosti zo strany lídra k zamestnancom. Rovnako v tomto vyjadrení možno nájsť aj hodnotu humánnosti. Záujem o druhých, ktorý bol uvedený možno transformovať z pohľadu etiky sociálnych dôsledkov do pasívnej podoby humánnosti. Aj keď v etike sociálnych dôsledkov bola humánnosť doteraz spájaná so súcitom, určite nič nebráni tomu, aby sme v etickom leadershipe uvažovali o záujme o podriadených ako o podobe hodnoty humánnosti. Humánnosť ma mnoho podôb, etika sociálnych dôsledkov však hlbšie analyzuje humánnosť, a tým podnecuje k zamysleniu sa nad jej atribútmi.

Pri analýze problematiky dôvery v etickom leadershipe, sa nachádzajú štyri komponenty etického leadershipu, ktoré by sa mohli potenciálne aplikovať do prostredia organizácii. Tieto komponenty sú *cieľ, znalosť, autorita a dôvera*.

Cieľ znamená, že etický líder skúma, uvažuje a koná zásadovo v súlade s cieľmi organizácie. To poskytuje sústredenie a konzistentnosť pre organizačné rozhodnutia a činnosti. Znalosť znamená, že etický líder vie, ako sa pýtať, ako hodnotiť a konať obozretne. Autorita znamená, že etický líder má právomoc klásť otázky, robiť rozhodnutia a konať, ale taktiež uznáva, že všetci zúčastnení a dotknutí musia mať právo prispievať k spoločným cieľom. V tejto súvislosti sa tak vylučuje akákoľvek falošná autorita, či slepá poslušnosť voči danému lídrovi. Posledný komponent je dôvera. Znamená, že etický líder je príjemcom dôvery v celej organizácii. Bez dôvery, znalosti a cieľa sa ľudia boja uplatňovať svoje práva [Johnson, 2005: 2]. Evidentne z uvedeného vyplýva, že jednotlivé zložky nemajú hlbší význam, ak k nim nie je priradená dôvera. Odlišný názor z oblasti leadershipu vyjadruje, že zamestnanec bude dôverovať lídrovi, ktorý je dôveryhodný a ak líder predstavuje črty dôveryhodnosti, ako sú čestnosť, vládnoosť, štedrosť a prijatie [Engelbrecht-Heine- Mahembe, 2014]. Dôvera v druhú stranu reflektuje očakávanie, že druhá strana bude konať priaznivo. Človek nemôže kontrolovať alebo donútiť druhú stranu naplniť tieto *očakávania*, takže dôvera znamená byť prístupný a riskovať, že druhá strana nemusí naplniť jeho očakávania.

Dôvera zahŕňa aj určitý level spoľahnutia sa na ďalšiu stranu, takže výsledky jednotlivca sú ovplyvnené činmi druhého [Whitener-Brodthorn- Korsgaard-Werner, 1998].

Jedno zo zaujímavých skúmaní v oblasti dôvery v leadershipe sa zaoberá tým, že dôvera je nesporne *recipročná* – musíte ju dať, aby ste ju mohli dostať, a tým sa krok po kroku po čase vybuduje. Spoločnou chybou niektorých lídrov je, že si myslia, že ich pozícia, rola alebo titul im ju prinesú automaticky. Nič z toho by sa však nemohlo stať. Jediný spôsob, ako si dôveru získať, je možné svojim konaním. To v plnej miere korešponduje s etikou sociálnych dôsledkov. Teda jedine aktivita lídra a realizácia hodnôt môže priniesť pozitívne sociálne dôsledky. Dôležité, na čo autori upozorňujú je však, že práve lídri musia byť prví, ktorí pristúpia k tomu, aby prejavili dôveru [Reina, 2008].

Ukazuje sa, že v etickom leadershipe teoretici upozorňujú na to, že lídri by mali byť iniciátormi dôvery. Z môjho pohľadu s tým súhlasím. Dôvod je ten, že práve lídri sú tí, ktorí disponujú jasnou víziou a cieľmi, ktoré sú pre organizáciu kľúčové. Ak majú vízie a ciele určené, tak je dôležité, aby sa nimi ostatní identifikovali. V prípade, že líder je sám tým, ktorý vo svojich víziách stavia na hodnote ľudskej dôstojnosti, humánosti, morálneho práva, zodpovednosti, spravodlivosti a tolerancie, tak ostatní by mali mať ochotu ho nasledovať. A tým by mala začať vznikať dôvera, ktorá však je dynamickou hodnotou. Stupeň toho, nakoľko sú lídri ponímaní ako dôveryhodní, ovplyvňuje to, ako im ich nasledovníci dôverujú. Etický leadership je spojený s dôverou kvôli tomu, že predstavuje správanie vychádzajúce z hodnôt. Chcem zdôrazniť, že dôvera už nie je uvádzaná sama o sebe, ale predchádzajú jej hodnoty. Etický líder je otvorený komunikácii a zapája iných do rozhodovania [Engelbrecht, Heine, Mahembe, 2014]. Dôvera môže napríklad prameniť z toho, že líder pri morálnom probléme aktívne pristúpi k jeho riešeniu. Ak došlo k ohováraní niektorého zo zamestnancov je potrebné to vyriešiť. To sa môže začať tým, že emailovou komunikáciou informuje všetkých podriadených o vzniknutej situácii a navrhne všetkým stretnutie, ktoré má nesporne oveľa väčší prínos ako virtuálne. Autenticita komunikácie sa pri virtuálnom riešení morálneho problému vytráca a mravné subjekty sa dostávajú do pozície neviditeľných individualít, kde ich vnímame skrz napísaných slov, ktoré nemusia byť adekvátne pochopené za každých okolností, či sú pozitívne, či negatívne. Jednou z dôležitých podmienok realizácie aktívnej podoby humánosti je osobný kontakt mravných subjektov. Myslím si, že iba v ňom sa humánosť ako hodnota môže realizovať. Je však jednoduchšie sa nehumánne prejavíť vo virtuálnom priestore v podobe osočovania, či útokov a nepochybne je zložitejšie sa voči takémuto konaniu ohradiť. Realizáciou osobného kontaktu a záujmu lídra o tieto etické problémy sa zvyšuje dôvera v existenciu etického leadershipu.

Pozitívne konštatovanie v súčasnosti je, že lídri si v plnej miere uvedomujú hodnotu dôvery. Dôvera plodí dôveru. Lídri si teda získavajú dôveru praktizovaním takých vecí, ako sú dodržiavanie slova, dôsledné správanie aj v časoch zmien, investovanie do svojich ľudí tým, že im poskytujú spätnú väzbu a príležitosti naučiť sa nové veci. Zároveň to robia tým, že spoznávajú schopnosti podriadených tak, že ich zapájajú do svojich rozhodnutí, aj do vážnych, a aj udržiavaním otvorenej komunikácie [Reina, 2008]. S dôveryhodnými lídrami možno bezpečne hovoriť, zdieľať problémy, alebo prípadné obavy a starosti. V dôsledku toho ľudia môžu pracovať nad očakávaniami, cítia viac slobody vyjadrovať kreatívne názory. Podriadení majú viac odvahy riskovať, priznať si chyby a poučiť sa z nich. Dôveryhodní lídri sú dobre informovaní a vedia o práci svojich podriadených, pretože tí im o tom hovoria a neexistujú tam žiadne tajnosti [Reina, 2008].

Ako jednu z možností, alebo podôb dôvery uvádzam transakčnú dôveru. Transakčná dôvera obsahuje zmluvnú dôveru, sprístupnenú alebo komunikačnú dôveru a dôveru kompetencie. Transakčná dôvera znamená vzájomnú výmenu, je teda recipročná, ako som už uviedla, a vytvára sa postupne. Musíme ju dať, aby sme ju dostali späť. Z týchto troch je z môjho pohľadu dôležité zdôrazniť komunikačnú dôveru, a to najmä vzhľadom na to, že komunikácia sa javí ako nevyhnutná, ak reflektujeme otázku dôvery. Dôvera ovplyvňuje komunikáciu a komunikácia ovplyvňuje dôveru, čiže obe sú úzko prepojené. Keď lídri ochotne a dôsledne zdieľajú informácie s podriadenými a zapájajú ich do chodu organizácie, tak to ovplyvňuje nielen dôveru medzi nimi, ale aj produktivnosť a ziskovosť. Ľudia majú vedieť, čo sa deje, ak pracujú efektívne a majú mať radosť z toho, čo robia. Patrí tu šesť pilierov toho, ako budovať komunikačnú dôveru. Je potrebné *zdieľať informácie, hovoriť pravdu, priznať si chyby, dávať a prijímať konštruktívnu kritiku, dodržiavať diskretnosť, hovoriť s dobrým úmyslom* [Reina, 2008].

Lídri môžu mať presvedčivé vízie, skalopevnú stratégiu, výborné komunikačné schopnosti, inovatívny pohľad a kvalifikovaný tím, ale ak im ľudia nedôverujú, nikdy nedosiahnu výsledky, ktoré chcú. Dôvera je ako les, trvá dlho kým narastie, ale môže zhorieť veľmi rýchlo, iba s jednou malou neopatrnosťou [Horsager, 2012: 10].

ZÁVER

Hodnota dôvery v etickom leadershipe môže byť analyzovaná z pozície etiky sociálnych dôsledkov, ktorá svojím bola axiologickým profilom spĺňa predpoklady na to, aby vstúpila do analýz o tom, ako by mala byť realizovaná. Otázka hodnoty dôvery však nedokáže existovať bez reflexie iných hodnôt a bez kontextu komunikácie. Dôležité hodnoty k získaniu a naplneniu hodnoty dôvery poskytuje práve etika sociálnych dôsledkov. Zamerala som sa najmä na hodnotu humánosti a ľudskej dôstojnosti v komunikácii. Napĺňanie pozitívnych sociálnych dôsledkov predstavuje zložitú cestu a cesta k dôvere ako k pozitívnemu sociálnemu dôsledku je teda nesporné hrbolátá, ale nie nemožná pri realizácii hodnôt etiky sociálnych dôsledkov. Metodologický prístup etiky sociálnych dôsledkov sa v rozmedzí reflektovanej problematiky môže tým, že ju modifikuje, aj sám profilovať.

LITERATÚRA

1. ENGELBECHT, A.S, HEINE, G., MAHEMBE, B., 2014. The influence of ethical leadership on trust and work engagement: An exploratory study. In: SA Journal of Industrial Psychology. Vol. 40, No. 1. P. 9.
2. DUBIEL-ZIELINSKA, P., 2014. Konsekwencjalistyczny i niekonsekwencjalistyczny wydźwięk kodeksu etyki pracownika naukowego w świetle „etyki społecznych następstw”. In: Perspektywy profesjonalnej etyki. Prešov : Filozofická fakulta PU v Prešove, 2014, s. 197.
3. GLUCHMAN, V., 1994. Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť. Prešov: UNIVERSUM.
4. GLUCHMAN, V., 1995. Etika konzekvencializmu. Prešov: ManaCon.
5. GLUCHMAN, V., 1996b. Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty. Prešov: PVT.
6. GLUCHMAN, V., 1998. Typologizácia morálky a mravných subjektov v etike sociálnych dôsledkov. In: Filozofia, roč. 53, č. 8.
7. GLUCHMAN, V., 1999c. Vývoj a postavenie humánosti v etike sociálnych dôsledkov. In: V. Gluchman ed. Reflexie o humánosti a etike. Prešov: LIM.
8. GLUCHMAN, V., 1999d. Etika sociálnych dôsledkov v kontextoch jej kritiky. Prešov: LIM.

9. GLUCHMAN, V., 2005a. Človek a morálka. Prešov: LIM.
10. GLUCHMAN, V., 2014. Profesijná etika ako etika práce a etika vzťahov. Prešov: FFPU.
11. HORSAGER, D. 2012. The Trust Edge. How top leaders gain faster results, deeper relationships and a stronger bottom line. New York: Free Press.
12. JOHNSON, K.W., 2005. The role of Leadership in Organizational Integrity, and five modes of Ethical Leadership. In: Ethical leadership [online] [cit 30.11.2015] Dostupné z: www.epic-online.net/Components%20of%20Ethical...
13. KALAJTZIDIS, J., 2012. Etika sociálnych dôsledkov a hospodárska etika. Brno: Tribun.
14. KLEMBÁROVÁ, J., 2015. Etické a morálne aspekty mentálneho postihnutia. Prešov: FFPU.
15. KOMENSKÁ, K., 2014. Etika vzťahu k zvieratám (cez optiku etiky sociálnych dôsledkov). Prešov: FFPU.
16. LEŠKOVÁ BLAHOVÁ, A., 2010. Bioetika v kontextoch etiky sociálnych dôsledkov (aplikácia zvolenej paradigmy na vybrané bioetické problémy). Prešov: FFPU.
17. MONAHAN, K., 2012. A Review of Literature Concerning Ethical leadership in organizations. In: Emerging leadership journeys [online] [cit 30.11.2016] Dostupné z: http://www.regent.edu/acad/global/publications/elj/vol5iss1/ELJ_Vol5No1_Monahan_pp56-66.pdf.
18. MORENO, C., 2010. An approach to ethical communication from the point of view of management responsibilities. In: Journal of applied ethics. s. 97-108.
19. REINA, D.S., REINA, M., 2008. Trust & Betrayal in the Workplace: Building Effective Relationships in Your Organization. California: Berrett – Koehler.
20. REMISOVÁ, A., LAŠÁKOVÁ, A. 2013: K pojmom vedenie ľudí a etické vedenie ľudí. [online] [cit. 15. júna 2016]. In: proceedings. Dostupné z: http://www.cutn.sk/Library/proceedings/mch_2013/editovane_prispevky/32.%20Remi%C5%A1ov%C3%A1_La%C5%A1kov%C3%A1.p
21. WHITENER, E., M., KOSGARD, M., A., BRODT, M., A., 1998. Managers as initiators of trust. An Exchange relationship framework. In: The academy of management review, vol. 23, no. 3., p. 513-530.

Andrzej Pieczywok

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Poland

Środowiskowa przestrzeń kreowania bezpieczeństwa człowieka – wyzwania i zagrożenia / *The environmental space of creating the man safety – the challenge and threat*

Summary

The article relates to problems connected with the environmental space of building and blowing the man safety. His content is placed on the basis of challenges and the threats of the man safety. The matters were moved in the article relating the nomenclature of the notion educational space, the threats of this space, and also the planes of her reference. The test of the reference of the education was undertaken for the safety to family-school space, the institution of the work, the communicate and also non-governmental organizations.

Key words: environment, the space of the education, the safety, challenge, threat.

WPROWADZENIE

Jednym z zadań, jakie człowiek stawia spontanicznie, jest poznanie i zrozumienie, jak należy łączyć ze sobą różne zjawiska, by stworzyć przestrzeń, w której żyje, jego terytorium. Pragnie pozostawić swoje własne piętno na tej przestrzeni, by kształtować lub wpływać na zjawiska, które mają udział w tworzeniu przestrzeni. Edukacja dla bezpieczeństwa jest obecna w różnych przestrzeniach i syntetyzuje różne rodzaje wiedzy, które przyczyniają się do jej rozwoju. Może być rodzajem medytacji nad narzędziami, jakich używamy do przeobrażania przestrzeni. To prowadzi do przywłaszczania przestrzeni.

Przywłaszczenie jest z konieczności procesem długotrwałym, dzięki któremu dokonuje się ponowna integracja tego, co zostało podzielone czy zniszczone przez rozwój systemu ekonomicznego bądź przez źle kontrolowaną technologię przestrzeni.

Kiedy zostaną przezwyciężone nieporozumienia na temat przestrzeni i zostaje ona umieszczona w dynamice społecznej, można pokazać w sposób bardziej konkretny, że stawką realną nie jest przestrzeń sama w sobie, ale pewna relacja, która ustala bardzo ściśle więzy między grupą ludzi, ich normami, kulturą i miejscem, w jakim żyją, czy w jakim żyć pragną.

Większość obserwatorów zgadza się, że istnieje „pragnienie przynależenia do miejsca” i że to pragnienie stanowi podstawę przywłaszczenia. Dla każdej grupy społecznej czy każdej wspólnoty jej stosunek do ziemi staje się niewyczerpalnym źródłem mitów, kodów i wzorców zachowań. W każdej grupie są mniej lub bardziej ustalone struktury, które wyznaczają określoną pozycję każdego ze swoich członków w przestrzeni, przypisują im sposoby działania i wymagają od nich pewnych postaw. Oczywiście, te sposoby działania i te postawy nie są statyczne; podlegają ewolucji. Ale zawsze wyrażają koncepcję świata, stosunek do innych (ewolucja zachowania w budynkach religijnych chrześcijaństwa jest uderzającym przykładem). To zachowanie może być swobodne lub sztywne, rozproszone lub skupione, wspólnotowe lub zindywidualizowane.

To pragnienie przynależenia do miejsca, które jest także pragnieniem bycia, staje się silniejsze lub słabsze, zależnie od przeszkód, jakie napotyka. Jest drażniące u tych, którzy czują się pozbawieni swojej ziemi; niemal nie istnieje u nomadów; brutalnie ujawnia się u zdobywców. W istocie jest zawsze problemem i zdaje się pozostawać problemem najważniejszym w wieku XXI, kiedy przestrzeń jest coraz wyraźniej uznawana za coś rzadkiego, wycofanego, usztywnionego w ramach powiązań politycznych.

Wydaje się, że widoczny jest brak zasadniczego czynnika kontroli politycznej, który może poddać tożsamość społeczną formalnemu podziałowi przestrzeni. Inne elementy, jak na przykład sztuka i ekonomia, mają także swój udział w kształtowaniu tej tożsamości. Istnieje wielka liczba ról społecznych dla każdego.

Z. Bauman wskazuje na ewolucję pojęcia „przestrzeni¹. W społeczeństwach pierwotnych granicę przestrzeni stanowiły bariery fizyczne – góry, rzeki czy morza. Ówczesni członkowie wspólnot wyznaczali przestrzeń za pomocą ludzkiego ciała – stąd pojęcia takie jak „stanąć twarzą w twarz” czy „na odległość ręki”. Epoka industrialna „uporządkowała” przestrzeń – statki i sieci dróg czy kolei sprawiły, że bariery fizyczne przestały być przeszkodą. Jednak w dalszym ciągu pokonanie setek kilometrów wiązało się z większym bądź mniejszym nakładem czasu. Nowe media w zasadzie całkowicie zmieniły pojęcie przestrzeni - to już nie przestrzeń fizyczna, a cyberprzestrzeń, w której komunikacja z kimś z drugiego końca świata może zajść w czasie rzeczywistym. Tak pojmowana przestrzeń wymyka się tradycyjnie ujmowanym koncepcjom miejsca i czasu².

¹ Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, tłum. E. Klekot, Warszawa 2000, s. 23-25.

² K. Osip, *Virtual reality czy real virtuality? Internet jako przestrzeń uczenia się wspólnotowości*, [w:] red. W. Żłobicki, *Współczesna przestrzeń edukacyjna. Geneza, przemiany, nowe znaczenia*, Kraków 2013, 430.

TERMINOLOGICZNE KONTEKSTY PRECYZOWANIA POJĘCIA PRZESTRZEŃ EDUKACYJNA

Rozważania na temat przestrzeni edukacyjnej, należałoby rozpocząć od zdefiniowania znaczenia tego pojęcia zamieszczonego w Słowniku języka polskiego³. W słowniku tym znajdujemy cztery definicje pojęcia przestrzeń. Pierwsza z nich mówi, że jest to „trójwymiarowa rozciągłość, nieokreślona i nieograniczona, w której zachodzą wszystkie zjawiska fizyczne”. Ten rodzaj przestrzeni w kontekście edukacji dla bezpieczeństwa pozwala na rozumienie jej jako pola „dziania się” edukacyjnego, spłotu najróżniejszych sytuacji dydaktycznych i wychowawczych, okazji do uczenia się i nauczania, niczym nieograniczone działania ucznia i wokół ucznia, pozwalające mu na gromadzenie doświadczeń, negocjowanie znaczeń i na budowanie własnej wiedzy z zakresu bezpieczeństwa.

Druga definicja akcentuje inny element przestrzeni, to „część takiej rozciągłości objęta jakimiś granicami; obszar; także miejsce zajmowane przez dany przedmiot materialny”⁴. W odniesieniu do edukacji dla bezpieczeństwa, takie rozumienie przestrzeni pozwala na jej ograniczenie, np. do klasy - jako pomieszczenia, szkoły, rodziny - jako instytucji, czy najbliższego, lokalnego środowiska – grupy rówieśniczej. W tej przestrzeni jest miejsce na przedmioty materialne, obiekty bezpośrednio bądź pośrednio służące uczeniu się: pomoce naukowe, podręczniki, zagospodarowanie klasy, sprzęty, wszystko to, co ułatwia uczenie się i kształtowanie bezpiecznych postaw. Te granice mogą być również postrzegane jako program kształcenia (wychowania), zestaw treści przewidzianych programem nauczania, czy treści zawarte w podręcznikach (konkretnych tekstach).

Kolejna definicja przestrzeni, traktuje ją jako „odległość, odstęp między czymś a czymś; dystans”⁵. Chcąc zastosować tę definicję na gruncie edukacji dla bezpieczeństwa tę „od – do” mogą wyznaczać cele kształcenia, cele kierunkowe, długodystansowe, wskazujące kierunek pracy z uczniami w ramach edukacji dotyczącej ratownictwa medycznego. Cele ujednolicone, mocno sformalizowane, ale o bardzo ogólnym charakterze znajdujemy w „Podstawie Programowej” oraz w konkretnych programach kształcenia. Takie rozumienie przestrzeni może również dotyczyć oczekiwań, jakie stawiane są uczniom przez szkołę i rodziców. Zarówno rodzice wysyłają dziecko do szkoły z określonymi wyobrażeniami, co do osiągnięć swoich pociech, jak i szkoła formułuje takie oczekiwania w formie zakładanych efektów i osiągnięć ucznia. R. Łukasiewicz⁶ ten rodzaj przestrzeni określa wielką przestrzenią między byciem a stawianiem się.

Ostatnia definicja ujmująca przestrzeń jako „rozległy, pusty obszar, rozległa pusta powierzchnia”⁷ daje największe możliwości interpretacyjne na gruncie szeroko rozumianej edukacji dla bezpieczeństwa. Można ją rozumieć jako obszar do „zagospodarowania”. Wykorzystaniu może podlegać potencjał, jakim dysponuje każdy uczeń, dostrzeżenie zdolności uczniów, wyróżniających ich umiejętności i właściwe ich rozwijanie. Zapał, ambicja czy motywacja wewnętrzna, to również cechy, które powinny

3 *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1988, s. 1009.

4 *Wielowymiarowość przestrzeni życia współczesnego dziecka*, red. J. Izdebska, J. Szymanowska, Białystok 2009.

5 *Ibidem*.

6 R.M. Łukasiewicz, *Edukacja z wyobraźnią. Czyli jak podróżować bez map*, Wrocław 1994.

7 *Słownik języka polskiego*, op. cit.

być brane pod uwagę w tej kategorii przestrzeni edukacyjnej – wszystko to, czym dysponuje uczeń i wszystko to, czym dysponuje nauczyciel, żeby nie uronić niczego, co służyłoby rozwojowi ucznia. Przestrzeń tą można rozpatrywać także na gruncie relacji rodzic – dziecko, instytucja-obywatel, czy też media – obywatel.

Ciekawy dyskurs na temat przestrzeni można znaleźć w dorobku naukowym B. Dymary⁸. Autorka przywołując teorię Rollo Maya, w której to egzystencjalni analitycy odróżniają trzy *modlitwy świata*, które charakteryzują egzystencję każdego człowieka (świat wokół nas, świat naszych bliźnich, własny świat), wyłoniła trzy przestrzenie świata człowieka. Są to: bycie w świecie przedmiotów, ludzi, bycie wokół i bycie z samym sobą.

Nieco inne podejście do przestrzeni edukacyjnej przedstawił A. Nalaskowski⁹, eksponując w prezentowanych przestrzeniach aspekt społeczny życia szkolnego. Podzielił tę przestrzeń na trzy grupy:

- przestrzeń publiczną (w niej dostosowujemy się do reguł tam panujących – np. klasa szkolna);
- przestrzeń prywatną (w której tylko najbliżsi mogą się z nami zaprzyjaźnić – np. hol szkolny);
- przestrzeń intymną (do tej przestrzeni dopuszczamy konkretne osoby).

T. Gołaszewski prezentował stanowisko odnośnie przestrzeni społecznej człowieka¹⁰. Wyróżnił trzy rodzaje przestrzeni. Pierwszą, ze względu na sytuację jednostki w zbiorowości – przestrzeń indywidualną, kolejną ze względu na zachowanie w szkole, jako instytucji i przestrzeń międzyludzką, wyodrębnioną ze względu na działania społeczne – kontakty osobiste.

S. Juszczyk rozumie przestrzeń edukacyjną jako „obszar, w którym we wzajemnych oddziaływaniach jednostka przyswaja trwałe elementy wiedzy, sposoby działania, myślenia, kształtuje swoje postawy i poglądy”¹¹.

Z kolei w jednej z najważniejszych prac poświęconych tematyce przestrzeni edukacyjnej I. Surina definiuje ją jako „względnie racjonalną jednolitą konstrukcję uporządkowania życia społecznego, działalności społecznej opartej na subiektywno-obiektywnej percepcji rzeczywistości społecznej, u podstaw której znajduje się system szkolnictwa i działalność edukacyjna, której głównym celem jest kształtowanie osobowości”¹².

Znany współczesny amerykański geograf pochodzenia chińskiego, autor indywidualistycznej koncepcji miejsca i przestrzeni - Yi-Fu Tuan w swojej książce *Przestrzeń i miejsce* stwierdza, że człowiek zawsze znajduje się w jakiejś przestrzeni, co jest wyrazem jego fizycznego i mentalnego bytowania. Podkreśla, że przestrzeń „stanowi ramę ogólną, w której centrum jest poruszająca się, rozumna istota”¹³. W tej „ogólnej

8 B. Dymara, *Przestrzenie szkoły i przestrzenie życia, czyli trzy światy dziecka*, [w:] *Dziecko w świecie szkoły*, red. B. Dymara, Kraków 1998.

9 A. Nalaskowski za: M. Grzela, <http://www.kpcen-torun.edu.pl> [27.05.2017].

10 T. Gołaszewski, *Szkoła jako system społeczny*, Warszawa 1978.

11 S. Juszczyk i inni, *Dydaktyka informatyki i technologii informacyjnej*, Toruń 2006, s. 16.

12 I. Surina, *Rozważania o przestrzeni edukacyjnej - od teorii do praktyki edukacyjnej*, [w:] *Przestrzeń edukacyjna wobec wyzwań i oczekiwań społecznych*, red. I. Surina, Kraków 2010, s. 14.

13 Y-F. Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987, s. 23.

ramie” jest zatem miejsce na wszelkie formy aktywności związane z procesem edukacji dla bezpieczeństwa.

Analizując powyższe pojmowanie przestrzeni przez różnych osób można zauważyć, że najszerzej pojmowaną przestrzeń zdefiniowała E. Gruszczyk-Kolczyńska, wpisująca się w dość prężnie rozwijający się nurt dotyczący przestrzeni edukacyjnej współczesnej Europy. Określiła, że „przestrzeń edukacyjna jest misternie utkana z tego wszystkiego, co składa się na wychowanie i kształcenie obywateli w integrującej się Europie, a więc i w Polsce. Wyznaczają ją: dorobek nauk pedagogicznych, realizowana koncepcja systemu oświatowego, motywy oraz rzeczywiste możliwości dorosłych odnośnie wychowania i kształcenia dzieci, status społeczny i kwalifikacje nauczycieli oraz warunki, w jakich wychowują i uczą przedszkolaków, uczniów i studentów itd. Jest to konstrukcja niebywale delikatna i wystarczy kilka złych decyzji, a już zarysowują się pęknięcia rozrywające przestrzeń edukacyjną”¹⁴.

Podsumowując ten aspekt prezentowanych treści należy stwierdzić, że przywołane podejścia do rozumienia przestrzeni nie wyczerpują wszystkich możliwości i absolutnie nie stanowią kompletnego ich rejestru. Warto wspomnieć o przestrzeni jako funkcji umysłu, a więc przestrzeni osobowej człowieka, przestrzeni aksjologicznej, biokulturowej, przestrzeni antropologicznej, czasoprzestrzeni, przestrzeni duchowej czy proksemice, jako przestrzeni – wytworze kultury.

Wydaje się, że kwestią najistotniejszą dla edukacji rozwijającej i kształtującej bezpieczne postawy człowieka jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: jak wykorzystać przestrzeń dla stymulowania rozwoju osobowości i zdolności człowieka? Czy i na ile można ją projektować? Jak ją spożytkować i oswoić dla uczenia się i konstruowania wiedzy z zakresu bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego? Chcąc osadzić niniejsze rozważania na gruncie edukacji dla bezpieczeństwa, dodatkowo zawiązując do edukacji środowiskowej i uporządkować pod kątem podjętej problematyki, autor przedstawił środowiskową przestrzeń kreowania bezpieczeństwa człowieka (dziecka, ucznia, dorosłego) w kontekście wyzwań i zagrożeń wykorzystując przy tym środowisko rodzinne, szkoły, klasy szkolnej, zakładu pracy, środków masowego przekazu, organizacji pozarządowych.

WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA PRZESTRZENI EDUKACJI CZŁOWIEKA

Jednym z ważniejszych zagrożeń w przestrzeni edukacji człowieka jest częste pomijanie wartości zarówno indywidualnych, społecznych, jak i tych ogólnoludzkich. Od kilku co najmniej dekad obszarem zapalnym, narosłym na nieustannych, niespotykane szybkich przemianach obyczajów w zakresie szeroko rozumianej kultury, zmieniających podejście wobec bezpieczeństwa człowieka, wydaje się drażliwa niespójność deklarowanych wartości, stanowiących aksjologiczną podstawę wychowania dla bezpieczeństwa z praktyką edukacyjną oraz złożonym obrazem rzeczywistości, w której żyją ludzie. Ważnym zadaniem staje się więc przekaz wartości. A w tym procesie szczególną rolę odgrywa edukacja dla bezpieczeństwa.

¹⁴ E.Gruszczyk-Kolczyńska, [w:] www.e-mentor.edu.pl/artukul.php?numer=25&id=559-60k [27.05.2017].

Wartości zawdzięczają wzrost zainteresowania tworzeniu się w naszym kraju społeczeństwa informacyjnego, które nazywane jest także społeczeństwem wiedzy, bowiem nie tylko wytwarza, przechowuje, przetwarza, przesyła i wykorzystuje informacje, ale swoje istnienie opiera na wiedzy naukowej. Świat wartości w życiu ludzi XXI wieku pozwala na realny rozwój jednostek i społeczeństw w duchu głębokiego szacunku do siebie wzajemnie.

Funkcje jakie odgrywają wartości w procesie indywidualnego i społecznego rozwoju człowieka to:

1. Regulowanie zaspokajania potrzeb. Potrzeby określają to, co jest ważne dla życia i prawidłowego funkcjonowania jednostki. Wartości natomiast określają potrzeby i wyznaczają sposób ich zaspokajania. Ponadto, wartości umożliwiają jednostce podejmowanie decyzji, które potrzeby i w jakiej kolejności mają być zaspokajane.
2. Wpływanie na wybór odległych celów i sposobów ich realizacji, czyli na plany życiowe jednostki.
3. Wpływanie na samoocenę jednostki, na przykład ocenę swojego wyglądu, zdolności, relacji między ludźmi. Wartości wpływają na ocenę wyników własnych działań a w efekcie na zadowolenie lub niezadowolenie z uzyskiwanych osiągnięć.

Aksjologiczna przestrzeń edukacji człowieka nie jest pozbawiona licznych zagrożeń. Na liście owych podstawowych problemów, istotnych dla przyszłych losów ludzkości już istniejących i dotąd nierozwiązanych, należy umieścić problem przestrzegania praw człowieka. Dzięki prawom człowieka możliwa staje się pełniejsza ochrona jednostki przed innymi ludźmi oraz przed władzą - samowolą państwa, urzędów, policji¹⁵. W najbardziej oczywistym i bezpośrednim oraz drastycznym związku z łamaniem praw człowieka pozostaje współcześnie problem wojny. Paradoks wojny potęguje się współcześnie przez to, że niesie on nie tylko zniszczenia i cierpienia jednostkom i określonym zbiorowościom, ale może doprowadzić przez uruchomienie środków stanowiących wytwór ludzkiego rozumu i rozwiniętych technologii - do samozagłady gatunku ludzkiego. Ścisłe powiązaniem z wojną zagrożeniem dla współczesnego człowieka jest terroryzm. Współczesny terroryzm ma charakter globalny, jak powietrze przenika granice kontynentów i państw. Objawia się on w zamachach na życie, zdrowie i mienie ludzi, mając na celu wymuszenie od czynników decyzyjnych, rządów, osób sprawujących władzę korzyści politycznych, bądź ekonomicznych. Terroryzm jest czynnikiem zakłócającym spokój społeczny, przyczynia się do spadku poczucia bezpieczeństwa, zastraszania jednostek i całych społeczeństw utrudniając im właściwe funkcjonowanie i dezorganizując ich życie. Tuż za problemem wojny i terroryzmu, ze względu na globalne rozmiary i skale zagrożenia, należy umieścić problem przyrodniczego środowiska człowieka. Jego skażenie i dewastacja może doprowadzić do zagłady ludzkiej cywilizacji przy udziale czynników naturalnych, ale za sprawą bezpośrednio człowieka. W bezpośrednim związku z poprzednim, chociaż dotyczącym wyłącznie człowieka, jest problem wartości życia i jego ochrona. Fundamentem poszanowania życia jest powszechnie przyjęta i artykułowana norma „nie

¹⁵ Por. L. Dubel, J. Kostrubiec, G. Ławnikowicz, Z. Markwart, *Elementy nauki o państwie i polityce*, Warszawa 2011, s. 15-22.

zabijaj”. Jednak jej interpretacja uwikłana jest w spory i konfrontacje filozoficzno-światopoglądowe (np.: kwestie regulacji narodzin, zwłaszcza aborcji, kary śmierci, prawa do samobójstwa, eutanazji, klonowania). Dzisiaj nie mają już tej ostrości, co jeszcze przed kilkunastoma laty kwestie transplantacji organów ludzkich. Nadal dyskutowana jest kwestia „życia in vitro”, czy badań prenatalnych. W pełni sporne są kwestie eksperymentów genetyczno-medycznych, a na ostrości nabiera kwestia klonowania człowieka. Niepokojącym zjawiskiem jest zdobywająca sobie prawo bytu eutanazja będąca sposobem umierania szczególnie pozbawionym godności. Brak pracy stanowi wielkie wyzwanie tak dla jednostek, jak i całości społeczeństwa. Negatywnymi zjawiskami związanymi z bezrobociem stają się izolacja społeczna, spadek poczucia własnej wartości, załamanie się wiary w szansę realizacji osobistych aspiracji, upadek autorytetu w rodzinie, nuda i desperacja, poczucie osamotnienia i braku wsparcia prowadzące do zachowań patologicznych: alkoholizmu, kradzieży, konflikty wewnątrzrodzinne mogące w skrajnych przypadkach zakończyć się jej rozpadem. Do globalnych zagrożeń należy także zagrożenie związane z niesprawiedliwym rozdziałem dóbr, jakimi ludzkość dysponuje i może dysponować. Dysproporcje warunków życia to odwieczny problem, obecnie jednak nabierający ostrości w wyniku zachodzących w świecie procesów gospodarczych oraz demograficznych. Kolejnym problemem współczesnego świata, jest problem demokracji. Współcześnie zagrożeniem dla demokracji bywa jej wypłukanie z wartości. Często sprowadza się ona jedynie do kosztownej techniki sprawowania władzy politycznej. Zresztą, co budzi uzasadniony niepokój dzisiaj realny wpływ społeczeństw obywatelskich na rządy demokratyczne stale maleje. Ton rozwojowi demokracji nadają obecnie aktorzy globalnego życia ekonomicznego i liczą się przede wszystkim ich wartości a właściwie interesy. Nie wnikając w tym momencie w przyczyny przestępczości wskazać należy, że szczególnie dotkliwymi, przynoszącymi najwięcej spustoszeń w społeczeństwie są ciężkie zbrodnie zabójstwa, rozboje, gwałty. Szczególnie niebezpieczna jest również przestępczość zorganizowana o charakterze mafijnym powiązana często z działalnością polityczną, administracyjną oraz gospodarczą (korupcja, przemyt, przestępczość celna, bankowa, podatkowa i wiele innych). Wyjątkowo niepokojąca i drastyczna jest przestępczość młodocianych i dzieci. Ma ona zasięg światowy i związana jest z nieumiejętnością zdiagnozowania zagrożeń i podjęcia działań zapobiegających demoralizacji, działań profilaktycznych i naprawczych. Wielkim nieporozumieniem jest uznawanie za naturalne i normalne takich zjawisk jak: prostytucja czy homoseksualizm. Problem polega nie na tolerancji takich zachowań, ale na maksymalistycznym zrównywaniu w prawach społecznych osób ostentacyjnie obnoszących się posiadaniem takich skłonności. Niebezpieczeństwem grożącym człowiekowi we współczesnym świecie są także liczne choroby. Do najgroźniejszych, szybko i masowo się rozprzestrzeniających, nieuleczalnych i śmiertelnych należą: AIDS, nowotwory, choroby wieńcowe. Ich występowanie związane jest często z upowszechnianiem nieodpowiednich zachowań i nawyków człowieka-rozluźnieniem obyczajów w sferze seksualnej, nieprawidłowym trybem życia (tłuste jedzenie, brak ruchu, pośpiech i stres), brakiem higieny, profilaktyki zdrowotnej, nędzą materialną, niedoborem fachowej wiedzy i programów kształcenia.

RODZINNO-SZKOLNA PRZESTRZEŃ BUDOWANIA BEZPIECZNEGO AZYLU WYCHOWANKA

Człowiek żyje w określonym środowisku. Jest od niego zależny i równocześnie je kształtuje. Rodzina i szkoła to środowiska, w których niewątpliwie w największym stopniu dokonuje się rozwój każdego człowieka. Aby dostarczyć możliwie najwięcej sposobności i doświadczeń niezbędnych do optymalnego rozwoju jednostki, przedstawiciele tych środowisk powinni z sobą współdziałać. Liczne opisy różnorodnych aspektów pozytywnych skutków współpracy rodziców i nauczycieli odnajdujemy w wielu pracach. Badania naukowe wskazują też na korelację między poziomem współpracy szkoły i domu, nauczycieli i rodziców a jakością edukacji¹⁶. Dotyczy to osiągnięć dydaktycznych uczniów, efektów działalności wychowawczej szkoły oraz aktywności pozalekcyjnej dzieci. Pomyślnie przebiegające relacje szkoły i domu sprzyjają kształtowaniu bezpiecznych postaw, lepszymu klimatowi w szkole oraz lepszej pracy nauczycieli, dają możliwość uczenia się od siebie nawzajem, a także zapewniają poczucie wsparcia i bezpieczeństwa zarówno rodzicowi, jak i nauczycielowi.

„Rodzina stanowiła «od zawsze» naturalne środowisko, w którym człowiek się rodzi, wychowuje i umiera. Jednocześnie stanowi instytucję społeczną, gdzie uczy się struktury i funkcji społecznych, absorbuje wzory osobowe i kulturowe – podlega procesom socjalizacyjnym. Niezależnie czy pojmowana jest w kategoriach wspólnoty, grupy, czy instytucji – funkcjonuje dla zaspokojenia potrzeb swych członków, jak również społeczności, w której przychodzi jej żyć”¹⁷. Podmioty publiczne zobowiązane są do wspierania rodziny¹⁸.

Środowisko rodzinne, zdaniem Z. Skornego¹⁹, wywiera znaczny, choć często niezamierzony, wpływ na rozwój dziecka, zarówno umysłowy, społeczny, moralny, jak również kształtowanie się osobowości i internalizację określonych wartości oraz norm postępowania. Wiąże się to z faktem, iż rodzina tworzy niezbędny dla dalszego harmonijnego współistnienia w świecie teren próbnych doświadczeń społecznych dziecka, stanowiąc jednocześnie bezpieczny mikroświat – odpowiedni dla jego niepełnej i niedostatecznie wykształconej umiejętności współżycia z innymi²⁰. Pierwsze doświadczenia dziecka, które mają miejsce w rodzinie, wpływają na dokonywane w przyszłości wybory w złożonych i trudnych sytuacjach, w jakich uczestniczy człowiek dorosły²¹.

Ważnym środowiskiem kształtującym osobowość dziecka jest szkoła²². W pierwotnym zamyśle, sięgającym starożytności, szkoła miała być środowiskiem spokoju,

16 M. J. Kawecki, *Głos rodziców się liczy*, „Edukacja i Dialog” 1998, Nr 10, s. 27.

17 M. Duda, *Wprowadzenie*, [w:] *Rodzina wobec zagrożeń*, red. M. Duda, Kraków 2008, s. 5.

18 Zob. M. Karpiuk, *Miejsce samorządu terytorialnego w przestrzeni bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2014, s. 86-94. Rodziny, które borykają się z trudnościami niepozwalającymi im na godną egzystencję są zdane bardzo często na pomoc państwa, które w związku z zaistnieniem takiej sytuacji ma obowiązek świadczyć na ich rzecz. Instytucje publiczne, w tym samorząd terytorialny, nie mogą się wyzbyć obowiązku wsparcia potrzebujących, również świadczenia usług pomocowych, M. Karpiuk, *Pomoc społeczna jako instytucja umożliwiająca rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych i jej miejsce w sferze bezpieczeństwa socjalnego*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2017, nr 1, s. 41.

19 Por. Z. Skorny, *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*, Warszawa 1976, s. 37.

20 Ibidem.

21 Por. Z. Skórzyńska, *Psychologia dla rodziców*, Warszawa 1990, s. 112-113.

22 Analizę szkoły jako środowiska wychowawczego można znaleźć u wielu psychologów i pedagogów, którzy przeprowadzają ją z różnych punktów widzenia, np. prace Z. Zaborskiego, *Stosunki społeczne w klasie szkolnej*, Warszawa 1964 i *Podstawy wychowania zespołowego*, Warszawa 1967; *Sztuka nauczania. Szkoła*, red. K. Konarzewskiego, Warszawa 1991.

radości i nauki (gr. *schole* - wolny czas, odpoczynek). Jednak w ciągu dziejów różnie kształtowały się losy tej instytucji i zmieniał się jej charakter²³.

M.A. Milkie i C.H. Warner²⁴ scharakteryzowały sześć aspektów środowiska klasy szkolnej (w tym cech fizycznej i społecznej przestrzeni), które oddziałują na wzajemne relacje uczniów i nauczycieli. Po pierwsze, materialne zasoby środowiska szkolnego mogą oddziaływać na uczniów w dwojaki sposób. Otóż środowisko zaniedbane, ubogie w środki dydaktyczne i urządzenia może obniżać zdolności poznawcze uczniów oraz ograniczać pozytywne interakcje, a w ten sposób hamować proces kształtowania zaufania społecznego. Autorki podkreślają, że negatywny wizerunek szkoły jest pozytywnie skorelowany z niższą motywacją uczniów do nauki, niskim stopniem ich kreatywności i liczbą niekorzystnych zachowań. Ponadto symbolicznie dewaluje wartość dzieci uczących się w danej szkole i wartość samej szkoły jako środowiska edukacyjnego rozwoju w oczach opinii społecznej. Nie sprzyja to podnoszeniu poziomu zaufania społecznego do systemu edukacji jako narzędzia i siły zmiany społecznej.

Brak zaufania powoduje, że ludzie przestają wierzyć w sens działania zespołowego, stają się aspołeczni. F. Fukuyama dzieli społeczeństwa na: zaufania społecznego i braku tego zaufania²⁵. Przez zaufanie rozumie mechanizm oparty na założeniu, że innych członków danej społeczności cechuje uczciwe, kooperatywne zachowanie oparte na wspólnie wyznawanych normach. „Dokładna obserwacja życia gospodarczego dowodzi, że dobrobyt danego kraju i jego zdolność do rywalizacji są uwarunkowane jedną dominującą cechą kulturową: poziomem zaufania w danym społeczeństwie”. Dla F. Fukuyamy zaufanie jest zjawiskiem samym w sobie pozytywnym, o korzystnych korelacjach z efektywnością gospodarczą, ponieważ zwiększa ludzką skłonność do ryzyka i produktywnej społecznej wymiany. Ludzie działają w świecie w znacznym stopniu stworzonym przez innych ludzi. Nie możemy z góry przewidzieć, jakie decyzje podejmą. „Ryzyko to rośnie, w miarę jak potencjalni partnerzy stają się coraz bardziej liczni, zróżnicowani, odlegli w przestrzeni, mniej widoczni, słowem, kiedy nasze środowisko społeczne rozszerza się, komplikuje, staje się mniej przejrzyste i w mniejszym stopniu podlega naszej kontroli”²⁶.

Oprócz materialnych zasobów środowiska szkolnego zdaniem cytowanych autorek²⁷, drugim czynnikiem oddziałującym na relacje uczeń-nauczyciel jest problem deprecjonowania wartości i znaczenia nauczycieli, który rodzi u nich niekorzystny stan psychiczny i stosunek do zawodu, który może odbijać się na relacjach z uczniami, powodując spadek ich motywacji i gotowości do uczenia się.

Po trzecie, rosnąca biurokratyzacja szkoły przyczynia się do generowania zadań formalnych, których wypełnianie odciąga nauczycieli od codziennej pracy pedagogicznej z uczniami i wchodzenia z nimi w bliskie relacje. Po czwarte, brak wpływu nauczycieli na ciągle zmieniające się wymagania formalne (nowe standardy kształcenia, zmiany podstawy programowej itp.) rodzi frustrację wpływającą na klimat pracy z uczniami, w którym zaczynają dominować formalne stosunki i formy komunikacji

23 Por. I. Jundziłł, *Dziecko-ofiara przemocy*, Warszawa 1993, s. 95.

24 M.A. Milkie, C.H. Warner, *Classroom learning environments and the mental health of first grade children*, „Journal of Health and Social Behavior” 2011, Nr 52, s. 6-7.

25 F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa 1997, s. 17.

26 P. Sztompka, *Socjologia*, Kraków 2006, s. 310.

27 M.A. Milkie, C.H. Warner, *op. cit.*, s. 6-7.

interpersonalnej. Po piąte, brak odpowiednich kompetencji nauczyciela (np. w zakresie dyscyplinowania czy motywowania uczniów) może obniżać wartość środowiska nauczania przez wprowadzanie atmosfery stresu zmniejszającego dobre samopoczucie uczniów i nauczycieli, a także generować deficyt zaufania społecznego uczniów i ich rodziców. Po szóste, w klasach z dużą liczbą dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych i z nauczycielem wykazującym niedostatki w zakresie odpowiednich kompetencji może nastąpić spadek akademickości, co zapewne obniża autonomię dzieci, ich motywację do nauki i ogólnie zdrowie psychiczne²⁸.

W analizie przestrzeni społecznej klasy szkolnej, która to przestrzeń może generować emocjonalnie niekorzystne środowisko edukacyjne, należy uwzględnić także inne przyczyny. Poza warunkami typowo szkolnymi niekorzystną atmosferę dla psychofizycznego funkcjonowania uczniów mogą powodować ich indywidualne problemy, konflikty międzyrówieśnicze, rywalizacja itp. Należy jednak mocno podkreślić, że brak pomocy ze strony grona pedagogicznego i osób z najbliższej rodziny, przyjaciół, rówieśników, adekwatnej do potrzeb uczniów i do zmniejszonej w jakimś zakresie skuteczności ofert edukacyjnych, może znacząco zaburzać proces kształtowania zaufania społecznego. Z drugiej jednak strony, odpowiednio skonstruowane otoczenie fizyczne i społeczne w szkole może stymulować tworzenie więzi społecznych opartych na wzajemnym zaufaniu, a tym samym przyczynić się do podwyższenia dobrostanu psychofizycznego uczniów²⁹.

Mimo rozlicznych wątpliwości teoretycznych dotyczących inteligencji emocjonalnej wydaje się, że współczesna szkoła powinna tworzyć przestrzeń dla rozwoju kompetencji emocjonalnych. Niezależnie, czy omawiane zdolności nazywamy inteligencją, czy umiejętnościami, czy właśnie kompetencjami, szkoła oprócz rodziny jest kolejną przestrzenią, w której uczniowie doskonalą swoje umiejętności emocjonalno-społeczne rozwijając predyspozycje wrodzone, wiedzę i doświadczenie z domu rodzinnego.

W szkole emocje mogą być „wykorzystane” nie tylko jako forma motywacji, zainteresowania uczniów bądź, niestety, ich kontrolowania, dyscyplinowania, ale przede wszystkim jako czynnik wspierający uczenie się, nabywanie doświadczeń intelektualnych, społecznych, emocjonalnych i moralnych.

Idea refleksyjności nowoczesności ma zasadnicze znaczenie dla kształtowania jednostkowej tożsamości. Kształtowanie tożsamości jednostki odbywa się już nie tylko pod wpływem bezpośrednich i zindywidualizowanych doświadczeń, ale poprzez całą masę doświadczeń zapośredniczonych, np. przez środki masowego przekazu. Niejednokrotnie bardzo odległe informacje mogą wpłynąć na strukturę wewnętrzną tożsamości jednostki. W takich warunkach kształtowanie, czy też raczej projektowanie tożsamości w ramach projektu refleksyjności, nabiera jeszcze większego znaczenia. Jednostka jest niejako zobligowana do włączania i uzupełniania oraz selekcjonowania informacji, które stanowią spójną całość³⁰.

Tożsamość nie jest dana, ale zadana: „tożsamość jednostki nie jest czymś po prostu jej danym jako wynik ciągłości jej działania, ale czymś, co musi być rutynowo

²⁸ Ibidem.

²⁹ R. Michalak, *Doświadczenia adaptacyjne czwartoklasistów a kształtowanie zaufania społecznego*, [w:] red. W. Żłobicki, *Transgresje w edukacji*, Kraków 2014, s. 63.

³⁰ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa 2001, s. 47.

wytwarzane i podtrzymywane przez refleksyjnie działającą jednostkę³¹. W praktyce wszelkie rutynowe działania jednostki podlegają refleksji i ocenie, nawet takie, które dotyczą codziennych życiowych wyborów i potocznych zachowań, dlatego Giddens stwierdza: „rutynowe działania jednostki podlegają refleksji i mogą ulegać zmianom z uwagi na zmienność indywidualnej tożsamości. Składają się na nie drobne decyzje, które codziennie podejmuje jednostka: w co się ubrać, co zjeść, jak zachować się w pracy, z kim spotkać się wieczorem. Wszystkie te wybory (...) są nie tylko decyzjami, co robić, ale kim być³²”.

Budowanie tożsamości w obecnych warunkach jest nieporównywalnie trudniejsze niż w czasach przeszłych. Człowiek dawnych społeczeństw miał silne oparcie w tradycji. Jego świat dawał mu schronienie w kulturze, a zawarte w nim odpowiedzi na egzystencjalne pytania ofiarowały poczucie względnego bezpieczeństwa. Natomiast nowoczesny podmiot – jak pisze Ch. Delsol – uznał się za demiurga. Współczesna jednostka, odrzucając dotychczasowe pewniki, utraciła jednocześnie dotychczasowe schronienie i stanęła twarzą w twarz ze sprzecznościami egzystencji. Wierzy jednocześnie, że jest „(...) źródłem wszystkich odpowiedzi i pytań, że sama wybiera swoje odniesienia. Sądzi, że nie potrzebuje już żadnego świata kulturowego, a raczej jej świat kulturowy sprowadza się do jej zachowań, poglądów, definicji, które wynajduje, kiedy są jej potrzebne, i które odrzuca, kiedy myśli, że ich czas już przeminął. Współczesna jednostka, która nie może nic o sobie powiedzieć, jest kontekstem bez tekstu. Ulega wielkiej młodzieńczej pokusie, aby żyć samą tylko wolnością, czystą formą bez treści³³”.

Zatem uczestnicy procesu dydaktycznego będący podmiotem posiadają zdolność do:

1. pobierania, przetwarzania i generowania informacji;
2. wchłaniania wpływów otoczenia i ich transformacji;
3. tworzenia nowych elementów nie będących prostą reprodukcją spostrzeżeń;
4. systematyzowania wiedzy, informacji dotyczących własnego rozwoju, wartości i ocen oraz programów działania, nawyków i umiejętności.

Podmiotowość nauczyciela można rozumieć w znaczeniu subiektywnym i obiektywnym. Podmiotowość rozumiana subiektywnie to przeświadczenie jego, iż jest on podmiotem relacji ze światem przedmiotowym, poczucie, iż świadomie opierając się na własnych wartościach jest się twórcą zdarzeń i stanów lub autorem znaczeń. Podmiotowość nauczyciela rozumiana bardziej obiektywnie wskazuje obok faktu świadomości przeżyć, ważność jego aktywności, dzięki której uniezależnia się on od otoczenia uczelni i jest zdolny do jego kontroli. Akcentuje się tu swobodę wyboru celów działania, rolę wartości, co zbliża rozumienie podmiotowości do takich pojęć jak autonomia uczestników procesu kształcenia.

Brak podmiotowości to nie tylko i wyłącznie przedmiotowe traktowanie przez nauczyciela słuchaczy. Źródła wpływające na brak podmiotowego traktowania osób uczących się tkwią także w innych czynnikach. Można do nich zaliczyć następujące ograniczenia:

31 Ibidem, s. 74.

32 Ibidem, s. 113.

33 Ch. Delsol, *Esej o człowieku późnej nowoczesności*, Kraków 2003, s. 73, 93.

1. warunki społeczno-ekonomiczne i kulturalne środowiska;
2. tradycyjne podejście do wychowania: brak dialogu, stare metody wychowawcze, brak realizowania wartości moralnych;
3. warunki związane z organizacją instytucji oświatowych: biurokratyzacja, narzucanie programów;
4. czynniki związane z człowiekiem: dążenie do dóbr materialnych i dominacji, walka o władzę, brak wykształcenia, wiary i zaufania do siebie;
5. warunki pracy w placówce edukacyjnej: duże grupy ćwiczeniowe, brak pomocy naukowych;
6. czynniki związane z nauczycielem: niski poziom kompetencji poznawczych i komunikacyjnych, brak aktywności, konsekwencji podejmowanych działań;
7. czynniki związane z osobą uczącą się: frustracja, nadpobudliwość, brak perspektyw życiowych, zaniedbanie, posiadane zdolności, bezradność itp.

Niewątpliwie kluczowe znaczenie w tym zakresie ma transformacja społeczno-ustrojowa społeczeństwa, która jest nieustannym wielopłaszczyznowym procesem, zmieniającym swój zakres, treść i siłę oddziaływania. Obejmuje ona wszystkie sfery życia człowieka, w tym także sferę edukacji i kultury. Przeobrażenia te powodują, że powstają nowe warstwy i kategorie społeczne ludzi. W konsekwencji następuje znaczne zróżnicowanie materialne poszczególnych osób i grup społecznych. Narastają przy tym zróżnicowania kulturowe, zróżnicowania stylów życia i mentalności rodzin. Społeczeństwo polskie różnicuje się w coraz większym stopniu i to według silnie ze sobą sprzężonych wymiarów, takich jak: miejsce zamieszkania (miasta /małe miasteczka/ wieś), wykształcenie, zamożność, generacje. Widoczne są zróżnicowania – w szczególności etniczne i światopoglądowe, którym towarzyszy swoboda zrzeszania się, możliwości autentycznego uczestnictwa w życiu społecznym, politycznym i kulturalnym, wykazywania własnej inicjatywy.

ZAKŁAD PRACY JAKO MIEJSCE PRZESTRZEGANIA I DOSKONALENIA BEZPIECZEŃSTWA PRACOWNIKA

We współczesnym świecie ciężko jest znaleźć środowisko pracy, które jest wolne od negatywnych czynników rzutujących na zdrowie i samopoczucie człowieka. Myśląc o zagrożeniach w miejscu pracy, najczęściej przychodzi na myśl obraz przedstawiający skutki narażenia na takie czynniki jak: wypadki przy pracy (uszkodzenia ciała, upadki z wysokości, poparzenia, zatrucia gazami lub porażenia prądem), choroby zawodowe (pylica u górników, przewlekłe choroby narządu głosu u nauczycielek, ubytek słuchu) lub inne problemy (zmęczenie, pogorszenie wzroku, rozpad związku lub nadwaga). Przyczyny tych zagrożeń leżą w środowisku pracy i otoczeniu w którym przebywa człowiek np. maszyny w ruchu, praca na rusztowaniu, środki chemiczne, praca siedząca lub wymagająca kontakt z klientem.

Dla lepszego zrozumienia miejsca i roli zakładu pracy w przestrzeni kreacji bezpieczeństwa pracownika warto wskazać na dwa zasadnicze kwestie, a mianowicie kulturę organizacyjną i kulturę bezpieczeństwa. Pierwsza z nich wywiera bardzo silny wpływ na zachowanie pracowników, warunkuje ich właściwości takie jak nastawienie

na wyniki i zadania, innowacyjność, podejmowanie ryzyka, nastawienie na zespół lub ludzi. Kultura organizacyjna „tworzy swoją specyficzną kulturę, której elementami wyróżniającymi ją spośród innych kultur są symbole, mity, rytuały, wartości i normy. Elementy te wytwarzają specyficzną atmosferę, kształtującą stosunki między pracownikami, między pracownikami a kierownictwem oraz między pracownikami a klientami, uczą reagowania na zachodzące zmiany, jak również pozwalają odróżnić członków jednych grup od drugich.”³⁴

Prawdopodobieństwo wystąpienia wypadków lub chorób zawodowych jest spowodowane przez nieodpowiedzialną politykę bezpieczeństwa (złe realizowanie i brak kontroli) kierownictwa oraz lekceważenie zarządzania bezpieczeństwem. Najczęstszymi błędami są:

- nieuwzględnianie w strategii bezpieczeństwa i higieny pracy, czynników związanych z zagrożeniami w środowisku pracy i bezpośrednio wynikających z działań pracowników, a także z warunków w których wykonywana jest praca;
- nieprzestrzeganie przepisów i norm oraz powszechna akceptacja i tolerancja ryzyka, przyzwolenie dla ryzykownych praktyk, nieświadomość i brak właściwej identyfikacji zagrożeń.³⁵

Drugim rodzajem kultury mającą znaczący wpływ na przestrzeganie i doskonalenie bezpieczeństwa pracownika jest kultura bezpieczeństwa. Jej poziom w organizacji jest ustalany na podstawie posiadania umiejętności podejmowania decyzji, kształtowania postaw, działań oraz zastosowania procesów technologicznych, psychologicznych i organizacyjnych, które w sposób zdecydowany i skuteczny zagwarantują ochronę zdrowia i życia pracowników. Obserwując organizacje z niską kulturą bezpieczeństwa, zauważa się brak chęci, a nawet potrzeby do włożenia jakiegokolwiek wysiłku na rzecz ochrony życia i zdrowia. Przedłożone ponad tą wartość są: chęć zarobienia większej ilości pieniędzy, zaoszczędzenie czasu pracy i ułatwienie wykonania zadania pomijając wymagane procedury. Spowodowane jest to przeświadczeniem pracownika, że osiągnie dzięki temu wymierną korzyść (pomijając procedury, szybciej wykonane zostanie zadanie, nie przy każdej ryzykownym działaniu (decyzji) występuje wypadek przy pracy, a dzięki podjęciu ryzyka zaoszczędza czas i zasoby siły). Przy notorycznym stosowaniu takich metod wśród pracowników, częściej dochodzi do wypadków i udowadnia że dotychczasowe środki przymusu w sferze bezpieczeństwa pracy są nieadekwatne i nieskuteczne. Często oprócz finansowych środków zachęty, perswazji czy apeli, trzeba komunikować pracownikom konsekwencje jakie niosą za sobą wypadki przy pracy w rozumieniu szeroko pojętych strat.³⁶

Jednak kultura bezpieczeństwa pracy nie jest rezultatem tylko postaw poszczególnych jednostek, ważna jest synergia każdego elementu w organizacji dla kształtowania procesu kultury bezpieczeństwa. Wymieniane są najczęściej takie warunki kształtujące kulturę bezpieczeństwa:

- otwarta i szczerą komunikacją;
- zaangażowanie kierownictwa;

³⁴ B. Kozusznik, *Zachowania człowieka w organizacji*, Warszawa 2011, s. 256.

³⁵ M. Stankiewicz, M. Sznajder, *Kultura bezpieczeństwa i higieny pracy w organizacji*, [w:] *Kształtowanie kultury bezpieczeństwa i higieny pracy w organizacji*, red. J. Ejdays, Białystok 2010, s. 34.

³⁶ Ibidem, s. 35.

- szkolenia pracowników w dziedzinie BHP;
- partycypacja pracowników;
- wzmacnianie oraz motywowanie do zachowań bezpiecznych;
- ściślejsza współpraca między pracownikami;
- analiza wypadków.³⁷

Podsumowując należy podkreślić, że kulturę bezpieczeństwa tworzą takie czynniki, jak: szczerza i otwarta komunikacja, zaangażowanie kierownictwa, motywowanie i wzmacnianie zachowań bezpiecznych, edukacja z zakresu bhp w postaci szkoleń, analiza wypadków oraz współpraca i partycypacja pracowników. Do wypadków w miejscu pracy najczęściej dochodzi w przedsiębiorstwach z niskim poziomem kultury bezpieczeństwa, gdzie toleruje się zachowania niebezpieczne oraz ryzyko wystąpienia wypadków. Ważne jest kształtowanie postaw pracowników od początku ich pracy w organizacji i analiza dotychczasowych wypadków. Współczesne organizacje tworzą polityki bezpieczeństwa i higieny pracy, w których zasady bhp są ujęte jako najważniejsze. Kierownictwo powinno troszczyć się o przestrzeganie zasad bhp i samo ich przestrzegać.

ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU W KREOWANIU MYŚLENIA O BEZPIECZEŃSTWIE CZŁOWIEKA

Środki masowego przekazu stały się dziś znaczącą przestrzenią i zarazem instytucją wychowawczą, oddziałującą na dzieci i młodzież znacznie silniej niż wzory i modele przekazywane w tradycyjny sposób – poprzez rodziców, w szkołach. Ciekawa i atrakcyjna forma przekazu treści za pomocą środków masowego przekazu powoduje, że proces przyjmowania wiadomości jest przyjemny, dokonuje się często okazjonalnie i mimowolnie. Ale z drugiej strony media mogą wtargnąć w naszą przestrzeń osobistą wywołując jednocześnie negatywne reakcje emocjonalne, mogą zagrażać, wpływać na pamięć i zmieniać pojęcia tego, co naturalne.

Środki masowego przekazu nie tylko nas informują, ale także kierują naszym doświadczeniem. Ustalają dla nas kryteria wiarygodności i autentyczności. Środki informacji masowej przeniknęły do naszego doświadczenia i wiedzy o rzeczywistości zewnętrznej, narzuciły nam nowe wzory osobowe i nowe aspiracje. Mass media mówią człowiekowi, kim jest, dostarczając mu identyfikacji. Mówią mu także, kim chce zostać, dostarczając mu określonych aspiracji. Instruują go, jak ma to osiągnąć, podsuwają mu gotowe wzory i techniki postępowania. Pouczają go nawet, jak ma sobie wyobrazić, że to wszystko osiągnął – tym samym dają mu sposób ucieczki od rzeczywistości. Środki masowe dostarczają mnóstwo informacji o tym, co dzieje się w szerokim świecie³⁸. Mimo tych różnych uwarunkowań, jak i różnic w poglądach na skuteczność działania mediów nie można im odmówić istotnego, by nie powiedzieć powszechnego, wpływu na postawy i zachowania społeczne oraz kreowanie rzeczywistości. Ta właściwość mediów stanowi o ich ważnej roli, jaką – właściwie użyte – mogą odegrać w procesie edukacji dla bezpieczeństwa.

³⁷ Ibidem, s. 24.

³⁸ R. Stępień, *Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1999, s. 131.

Media pełnią kilka istotnych funkcji publicznych. Po pierwsze, są źródłem informacji na temat problematyki publicznej, społecznej, dotyczącej bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego. Po drugie, są źródłem komunikacji społecznej. Widać to szczególnie po Internecie, który daje olbrzymie możliwości komunikacyjne różnorodnym grupom społecznym. Trzecią funkcją mediów jest ich charakter edukacyjny. Media ułatwiają edukację nieformalną i formalną. Telewizja, radio i gazety są dla wielu obywateli często głównym źródłem wiedzy. Internet, dzięki swoim zasobom i globalnemu zasięgowi daje niewyobrażalne możliwości kształcenia, w tym ustawicznego, a nowoczesne technologie pozwalają na prowadzenie kształcenia na odległość. Media pełnią także ważną funkcję opiniotwórczą. Mają wpływ na kształtowanie postaw społecznych i ocenę pewnych zjawisk, dlatego bardzo ważne jest, aby poprzez media docierała do społeczeństwa rzetelna, sprawdzona informacja. Media są wreszcie nośnikiem jawności życia społecznego oraz publicznej debaty, dyskursu na temat modelu bezpieczeństwa w Polsce i prowadzonej polityki w tym zakresie, jej rozwiązań i instrumentów. Są także instrumentem public relations władzy i innych wpływowych instytucji i organizacji, np. partii politycznych, związków zawodowych i grup interesów.

Środki masowego komunikowania pełnią coraz większą rolę w procesie edukacji dla bezpieczeństwa, najsilniej oddziałując na dzieci i młodzież, a więc na środowiska związane z procesem kształcenia. „Młody człowiek nie jest przygotowany do samodzielnej interpretacji informacji, które do niego docierają z mediów, z uwagi na niekształtowany jeszcze społecznie umysł. W równym stopniu przyjmuje on informacje, które są do niego kierowane lub do ludzi dorosłych o ukształtowanej osobowości. Dlatego też dzieci zapamiętują i powtarzają hasła reklamowe, zwroty grzecznościowe i wulgarne, których społecznego znaczenia nie są w stanie zrozumieć i zinterpretować w swoim stadium rozwoju. Nabierając z czasem doświadczenia zaczynają odnosić się krytycznie w stosunku do informacji, która do nich jest skierowana”³⁹.

Media dają ogromne możliwości dla budowania świadomości obronnej w społeczeństwie, muszą jednak zostać do tego celu właściwie wykorzystane. Najważniejszym zadaniem jest realizacja przedsięwzięć, które sprawiają, że przekaz jest skuteczny. O skutecznej komunikacji mówi się „wówczas, gdy informacja jest z powodzeniem przekazana od jednego uczestnika do drugiego”⁴⁰. Podstawowymi elementami, warunkującymi skuteczność przekazu, są: kontekst komunikacyjny, nadawca informacji, przekaz, kanał komunikacyjny i odbiorca⁴¹.

Uzależnienia od cyberprzestrzeni to dziś powszechny problem. Porównywany do alkoholizmu czy narkomanii. Dziś bardzo wiele młodych osób ma problem z uzależnieniem od komputera, telewizora czy telefonu komórkowego. Oszukując siebie nie widzą problemu, który ich otacza. Młodzież szkolna nie zdaje sobie sprawy, jakie płyną z tego zagrożenia. Niekontrolowane użytkowanie mediów powoduje często zmiany w funkcjonowaniu ich organizmu i osobowości.

Najnowsze technologie wirtualnej rzeczywistości mogą wpływać na odrealnianie człowieka i wprowadzanie go w cyberświat (technoświat) odległy od rzeczywistości

39 A. Serdyński, *Osobiste kompetencje medialne gwarantem skutecznej ochrony przed zagrożeniami wynikającymi z użytkowania Internetu*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – wybrane perspektywy*, red. D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak, Lublin–Poznań 2004, s. 116.

40 T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa–Kraków 2001, s. 44.

41 Zob. W. Głodowski, *Oddziaływanie środków masowego komunikowania*, Warszawa 1994, s. 41–54.

empirycznej, fizycznej i sprawdzalnej. L. Zacher sądzi, że „coraz ważniejszy staje się język instrukcji. W sieci kształtuje się sieciowa terminologia i specyficzny język (zróżnicowany już w zależności od grup wiekowych, dziedzin, tematów itp.), podobnie jeśli idzie o komunikację SMS-ową i MMS-ową”⁴².

Dla analizy przemian edukacji dla bezpieczeństwa istotne wydaje się zwrócenie uwagi na pogłębianie się rozdziału międzygeneracyjnego w kwestii dostępu, znajomości i wykorzystywania otoczenia cyfrowego. Stąd rozróżnianie generacji „tubylców cyfrowych” i „imigrantów cyfrowych”⁴³. Badania neurologiczne pokazują, że tzw. tubylcy cyfrowi (digital natives), którzy są od najmłodszych lat otoczeni «cyfrowym środowiskiem» nie tylko inaczej funkcjonują w świecie, ale ich mózgi funkcjonują inaczej aniżeli ludzie starszych (choćby internautów, ale «przyuczonych», czyli tzw. imigrantów cyfrowych). Przewiduje się nawet, iż funkcjonowanie sieci neuronowych mózgu cyfrowych tubylców ulegnie ewolucji zmieniającej nie tylko procesy podejmowania decyzji, wnioskowania, ale i ich obwody w mózgu oraz płaty czołowe.

WPŁYW ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH NA KSZTAŁTOWANIE POCZUCIA BEZPIECZEŃSTWA OBYWATELI

Organizacje pozarządowe stanowią istotny rodzaj przestrzeni edukacyjnej człowieka. Działają na rzecz obywateli, reprezentują ich interesy, bronią różnorodnych wartości wyznawanych przez poszczególnych członków społeczeństwa i dostarczają wielu świadczeń pomagających im w codziennym życiu. Organizacje te działają także na rzecz kształtowania poczucia bezpieczeństwa ludzi.

Zdaniem S. Golinowskiej, organizacje pozarządowe pełnią funkcje⁴⁴:

1. polityczno-społeczne,
2. wsparcia materialnego dla realizacji celów socjalnych,
3. świadczenia usług społecznych.

Jak zauważa autorka rozróżniając różnorodne funkcje wśród organizacji pozarządowych warto wziąć pod uwagę czynniki, które te funkcje determinują i wpływają na specyfikę organizacji i ich rozwój, np. pełniąc funkcje polityczno-społeczne organizacje pozarządowe ewoluują w kierunku struktur politycznych lub quasi-politycznych. Funkcja wsparcia materialnego jest skorelowana z faktem, że Polacy często wykazują ofiarność (przekazanie środków finansowych na jakiś cel społeczny), ale już znacznie mniej chęci przejawiają w aktywnym uczestnictwie w działalności społecznej. Z kolei funkcja świadczenia usług społecznych jest ściśle powiązana z kulturą kontraktowania i procedurami przekazywania środków finansowych i kompetencji podmiotom non-profit⁴⁵.

⁴² L.W. Zacher, *Odrealnienie człowieka i jego świata. Wstępne refleksje i uwagi*, [w:] *Człowiek a światy wirtualne*, red. A. Kiepas, M. Sułkowska, M. Wołek, Katowice 2009, s. 38-39.

⁴³ L.W. Zacher, *Biowładza i biopoityka (refleksje, przykłady, predykcje)*, [w:] *Wiedza - władza. Studia nad władzą*, t. 2, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Lublin 2009, s. 103.

⁴⁴ S. Golinowska, *Funkcje oczekiwane i realizowane organizacji pozarządowych*, [w:] red. S. Golinowska, M. Boni, *Nowe dylematy polityki społecznej*, Warszawa 2006, s. 372-377. W przedmiocie organizacji pozarządowych zob. także: M. Czuryk, K. Dunaj, M. Karpiuk, K. Prokop, *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Olszyn 2016, s. 291-304.

⁴⁵ Ibidem.

W kontekście powyższego rola organizacji pozarządowych jako przestrzeń kreowania bezpieczeństwa człowieka sprowadza się do⁴⁶:

- samoorganizacji bezpieczeństwa, zwłaszcza na szczeblach lokalnym i regionalnym,
- wspierania sił zbrojnych, a także podmiotów rządowych i samorządowych w czasie pokoju, kryzysu i wojny,
- przygotowywania analiz i opracowań na temat systemu obronnego państwa,
- konsultowania projektów rozwiązań prawnych i organizacyjnych podejmowanych w dziedzinie bezpieczeństwa i obronności,
- prowadzenia działalności edukacyjnej i uświadamiającej rangę problematyki bezpieczeństwa wśród elit państwowych, w mediach i w społeczeństwie,
- kontrolowania podejmowanych przez organy wojskowe i cywilne przedsięwzięć i inicjatyw na rzecz bezpieczeństwa,
- nagłaśniania i blokowania działań niezgodnych z prawem i wolą społeczeństwa w obszarze bezpieczeństwa,
- koordynowania działań i wyznaczania kierunków dalszej aktywności w dziedzinie bezpieczeństwa oraz ochrony i obrony narodowej,
- angażowania wszystkich obywateli do realizacji powszechnego obowiązku obrony ojczyzny przez stosowanie różnych form realizacji tego obowiązku,
- monitorowania potrzeb społecznych w zakresie bezpieczeństwa oraz przekazywania informacji o nich odpowiednim organom wojskowym i cywilnym.

W czasie pokoju organizacje pozarządowe mają możliwość przygotowania społeczeństwa do realizacji powszechnego obowiązku obrony. Działalność edukacyjna może polegać na psychofizycznym przygotowywaniu młodzieży do służby zawodowej oraz wspomaganiu jej w nabywaniu określonych sprawności wojskowych, a także podtrzymywaniu nabytych umiejętności. Organizacje pozarządowe mają też szerokie możliwości w zakresie tworzenia społecznego konsensusu na rzecz sił zbrojnych, potrzebnego szczególnie w czasie pokoju, kiedy wojsko realizuje misje nieorężne.

Analizując działalność organizacji pozarządowych pod względem pól (obszarów) działania, można stwierdzić, że do najczęstszych kategorii pozostających w sferze zainteresowania i działania trzeciego sektora należą: oświata (edukacja, wychowanie); sport, rekreacja i turystyka; ochrona zdrowia, rehabilitacja, pomoc niepełnosprawnym; sztuka, kultura, ochrona zabytków; rozwój lokalny i regionalny; pomoc społeczna, działalność charytatywna; współpraca międzynarodowa, integracja europejska; ekologia i ochrona środowiska. W niektórych dziedzinach życia społecznego, takich jak: pomoc społeczna, zwalczanie patologii, opieka nad chorymi i niesprawnymi, organizacje pozarządowe stały się liderami wśród podmiotów, które działają w tych obszarach⁴⁷.

⁴⁶ Ibidem, s. 376.

⁴⁷ A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo społeczne*, „Zeszyty Naukowe AON” 2002, Nr 3/4, s. 266.

PODSUMOWANIE

Funkcjonalizacja przestrzeni jest kluczowym momentem naszej historii, która rozpoczęła się z wielką falą urbanizacji na początku XX wieku i kładzie kres dawnemu modelowi kulturalnemu, w którym mieszały się ze sobą różne rodzaje aktywności, podobnie jak, w mniejszym stopniu, mieszały się w przestrzeni różne kategorie społeczne.

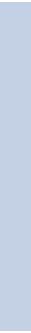
Człowiek jest istotą przestrzenną, a przestrzeń jest właściwością i warunkiem jego istnienia i działania. Każdy żyje w przestrzeni, każdy przedmiot znajduje w niej swoje miejsce. Pierwszą dyspozycją rozwiniętą społecznie wraz z językiem jest poznanie i doświadczanie przestrzeni. Wiedza o przestrzeni jest zdobywana dzięki procesom tak dawnym i tak zinternalizowanym, że wydają się „naturalne”. Przez całe wieki mało się tym zajmowano. Społeczeństwa o strukturze stabilnej także tym się nie zajmują; zgadzają się na tę ogromną wiedzę o przestrzeni, jaką osiągnęły w ciągu wieków, zresztą bez zbyt dokładnej analizy tego zagadnienia.

Przestrzeń jest rzeczywistością problematyczną. Jej status zmienia się gwałtownie. Z jednej strony jest wytworem. Ale podczas gdy w przeszłości tworzenie przestrzeni było posłuszne bardzo dokładnym regułom i określane zbiorowo, dziś stało się działalnością autonomiczną, nie powiązaną z ludnością, a często jej narzucaną. Tworzenie przestrzeni staje się działalnością czysto ekonomiczną lub czysto administracyjną. Przestrzeń edukacyjna bardzo często jest przestrzenią stosunków społecznych, to przestrzeń mieszkania, pracy, szkoły i wypoczynku. Ale w tym wyliczeniu przestrzeni i wyróżnianiu ich od siebie sami możemy stać się ofiarami podziału przestrzeni. Przypisując różne funkcje przestrzeni (mieszkanie, praca, uczenie się, wypoczynek) dokonujemy podziału, podczas gdy jednocześnie przestrzeń może być jednolitą, co najmniej dla celu analizy.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bauman Z., *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, tłum. E. Klekot, Warszawa 2000.
2. Czuryk M., Dunaj K., Karpiuk M., Prokop K., *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Olszyn 2016.
3. Delsol Ch., *Esej o człowieku późnej nowoczesności*, Kraków 2003.
4. Dubel L., Kostrubiec J., Ławnikowicz G., Markwart Z., *Elementy nauki o państwie i polityce*, Warszawa 2011.
5. Duda M., *Wprowadzenie*, [w:] *Rodzina wobec zagrożeń*, red. M. Duda, Kraków 2008.
6. Dymara B., *Przestrzeń szkoły i przestrzeń życia, czyli trzy światy dziecka*, [w:] *Dziecko w świecie szkoły*, red. B. Dymara, Kraków 1998.
7. Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa 1997.
8. Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa 2001.
9. Głodowski W., *Oddziaływanie środków masowego komunikowania*, Warszawa 1994.
10. Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa–Kraków 2001.
11. Golinowska S., *Funkcje oczekiwane i realizowane organizacji pozarządowych*, [w:] red. S. Golinowska, M. Boni, *Nowe dylematy polityki społecznej*, Warszawa 2006.
12. Gołaszewski T., *Szkoła jako system społeczny*, Warszawa 1978.
13. Gruszczyk-Kolczyńska E., [w:] www.e-mentor.edu.pl/artukul.php?numer=25&id=559-60k.
14. Jundziłł I., *Dziecko-ofiara przemocy*, Warszawa 1993.
15. Juszczak S., *Dydaktyka informatyki i technologii informacyjnej*, Toruń 2006.

16. Karpiuk M., *Miejsce samorządu terytorialnego w przestrzeni bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2014.
17. Karpiuk M., *Pomoc społeczna jako instytucja umożliwiająca rodzinom przewyciężanie trudnych sytuacji życiowych i jej miejsce w sferze bezpieczeństwa socjalnego*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2017, nr 1.
18. Kawecki M.J., *Głos rodziców się liczy*, „Edukacja i Dialog” 1998, Nr 10.
19. Kożusznik B., *Zachowania człowieka w organizacji*, Warszawa 2011.
20. Łukaszewicz R.M., *Edukacja z wyobraźnią. Czyli jak podróżować bez map*, Wrocław 1994.
21. Michalak R., *Doświadczenia adaptacyjne czwartoklasistów a kształtowania zaufania społecznego*, [w:] red. W. Żłobicki, *Transgresje w edukacji*, Kraków 2014.
22. Milkie M.A., Warner C.H., *Classroom learning environments and the mental health of first grade children*, „Journal of Health and Social Behavior” 2011, Nr 52.
23. Nalaskowski A. za: M. Grzela, <http://www.kpcen-torun.edu.pl>.
24. Osip K., *Virtual reality czy real virtuality? Internet jako przestrzeń uczenia się wspólnotowości*, [w:] red. W. Żłobicki, *Współczesna przestrzeń edukacyjna. Geneza, przemiany, nowe znaczenia*, Kraków 2013.
25. Serdyński A., *Osobiste kompetencje medialne gwarantem skutecznej ochrony przed zagrożeniami wynikającymi z użytkowania Internetu*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – wybrane perspektywy*, red. D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduńiak, Lublin–Poznań 2004.
26. Skorny Z., *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*, Warszawa 1976.
27. Skórzyńska Z., *Psychologia dla rodziców*, Warszawa 1990.
28. Skrabacz A., *Bezpieczeństwo społeczne*, „Zeszyty Naukowe AON” 2002, Nr 3/4.
29. *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1988.
30. Stankiewicz M., Sznajder M., *Kultura bezpieczeństwa i higieny pracy w organizacji*, [w:] *Kształtowanie kultury bezpieczeństwa i higieny pracy w organizacji*, (red.) J. Ejdyś, Białystok 2010.
31. Stępień R., *Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1999.
32. Surina I., *Rozważania o przestrzeni edukacyjnej - od teorii do praktyki edukacyjnej*, [w:] *Przestrzeń edukacyjna wobec wyzwań i oczekiwań społecznych*, red. I. Surina, Kraków 2010.
33. Sztompka P., *Socjologia*, Kraków 2006.
34. *Sztuka nauczania. Szkoła*, red. K. Konarzewskiego, Warszawa 1991.
35. Tuan Y.F., *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987.
36. *Wielowymiarowość przestrzeni życia współczesnego dziecka*, red. J. Izdebska, J. Szymanowska, Białystok 2009.
37. Zacher L.W., *Biowładza i biopoityka (refleksje, przykłady, predykcje)*, [w:] *Wiedza – władza. Studia nad władzą, t. 2*, red. J. Szymczyk, M. Żemło, A. Jabłoński, Lublin 2009.
38. Zacher L.W., *Odrealnienie człowieka i jego świata. Wstępne refleksje i uwagi*, [w:] *Człowiek a światy wirtualne*, red. A. Kiepas, M. Sułkowska, M. Wołek, Katowice 2009.

Waldemar Bednaruk

Katedra Historii Ustroju i Prawa

Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL

Roszczenia polskich obywateli wobec niemieckich zakładów ubezpieczeniowych w okresie 20-lecia międzywojennego / *Claims of Polish citizens against German insurance companies during the interwar period*

Summary

After Poland regained independence, many Polish citizens were deprived of insurance protection from the plants, which for many years paid premiums for the purchased policies. In the new reality, many insurers ceased their activities on the territory of the Polish state, abandoning their clients without due compensation for the costs incurred. The Polish government tried to persuade the authorities of states in which these insurance companies had their headquarters to settle accounts with Polish citizens and pay them compensation for broken contracts. These were difficult negotiations, and among the countries that are least willing to make settlements, the German state should be mentioned first.

Key words: Insurance, Polish-German negotiations, Second Polish Republic, economy in 1918-1939.

WPROWADZENIE

11 listopada 1918 roku, a więc niemal dokładnie 100 lat temu, Polska po 126 latach niewoli proklamowała upragnioną przez miliony Polaków niepodległość. Powstało państwo złożone z zupełnie różnych od siebie pod względem rozwoju gospodarczego terytoriów, na których obowiązywały radykalnie odmienne systemy prawne. Państwo, które musiało przez wiele lat walczyć jeszcze o ostateczny przebieg swoich granic, znienawidzone przez sąsiadów, wykorzystujących przez poprzednie stulecie ludność i zasoby tych terenów do umacniania swojej pozycji w świecie. Państwo już od początku zrujnowane i wydrenowane

do ostateczności przez świadomą i celową politykę państw zaborczych, które tocząc na tym terenie działania zbrojne nie tylko zniszczyły infrastrukturę, wsie i miasta, ale i rozkradły majątek w sposób dotychczas bezprzykładny.

Wycofujący się w 1915 roku ze znacznej części ziem polskich Rosjanie wywieźli w głąb swojego kraju całe fabryki wraz z załogami i wyposażeniem, tabor kolejowy i wszelkie środki transportu, czego zaś nie mogli wywieźć zniszczyli, by wróg nie mógł zasilić swojego potencjału zbrojeniowego. Wywieźli również niemal wszystkie oszczędności obywateli tych ziem, ich fundusze emerytalne i gromadzone przez dekady składki ubezpieczeniowe. Szacuje się, iż w ciągu kilku dni stan oszczędności mieszkańców tych terenów skurczył się do 10% w porównaniu z okresem przedwojennym. Samych tylko środków zgromadzonych na kontach zakładów ubezpieczeniowych wywieziono około 20 milionów rubli w złocie¹, co stanowiło ogromny majątek, którego obywatele polscy nigdy nie odzyskali².

Stopień grabieży ze strony Niemiec i Austro – Węgier był nie mniejszy, gdyż oprócz posiadanych od ponad stu lat terenów polskich, poddawanych stale eksploatacji, udało im się zdobyć w wyniku działań wojennych znaczną część ziem polskich dotychczas należących do Rosji, które były traktowane jako łup wojenny i w konsekwencji rabowane o wiele bezwzględniej niż pozostałe. Tutaj też mieliśmy do czynienia ze zjawiskiem drenowania lokalnego rynku ubezpieczeń przez firmy prowadzące działalność asekuracyjną na ogromną skalę, ściągające przez lata składki ubezpieczeniowe, które w znacznej mierze zostały wywiezione wraz z innymi oszczędnościami na tereny państw zaborczych³.

Z tych dwóch zaborców największe zyski z eksploatacji ziem i mieszkańców uznawanych za polskie czerpały Niemcy, które zbudowały na obszarach przez siebie zarządzanych o wiele doskonalszy system fiskalny, zaś w dziedzinie ubezpieczeń kraj ten należał na początku XX wieku, obok Stanów Zjednoczonych i Anglii, do pierwszej trójki pod względem rozwoju rynku ubezpieczeń. O bezwzględnej skuteczności ich działań może świadczyć między innymi fakt, iż w ciągu kilku miesięcy 1915 roku, tuż po zajęciu terenów polskich, z których wycofali się Rosjanie wprowadzili na okupowane terytorium 43 niemieckie towarzystwa ubezpieczeniowe i całkowicie zdominowali miejscowy rynek, wypierając konkurencję⁴.

Szacowanie strat poniesionych przez obywateli polskich w wyniku samej tylko działalności zakładów ubezpieczeniowych nie jest łatwe i przez wiele lat wywoływało spory na linii rząd polski – rząd niemiecki. Dla zobrazowania skali możliwego zjawiska podam tylko, iż przed wojną ubezpieczyciele niemieccy tylko z 4 najważniejszych działów ubezpieczeń ściągali ponad milion marek składek rocznie i ta stale rosnąca

1 Por. M. Szczeńsiak, *Zarys dziejów ubezpieczeń na ziemiach polskich*, Warszawa 2003, s. 180, patrz też K. Wyszniacki, *Polska Dyrekcja Ubezpieczeń Wzajemnych w historycznym rozwoju. Przyczynek do dziejów ubezpieczeń publicznych w Polsce*, Warszawa 1926, s. 50, który oblicza straty z tego tytułu na mniejszą kwotę około 13,5 mln rubli.

2 Co prawda Rosjanie zobowiązali się w podpisanym w marcu 1921 roku Traktacie Ryskim do zwrotu Polsce sumy 100 mln marek, ale nigdy nie wywiązali się z tej obietnicy, szerzej patrz H. Gliwic, *Przemysł i handel*, [w:] *Polska w czasie wielkiej wojny*, red. M. Handelsman, Warszawa 1936, T. III, *Historia ekonomiczna*, s. 79 in., oraz J. Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego 1914 – 1918*, Warszawa 1985, s. 103 in.

3 Szerzej W. Kozłowski, *Niemieckie ubezpieczenia w Polsce z czasów okupacyjnych*, *Przeгляд Ubezpieczeniowy* 2/1923, s. 13.

4 I. Biskupski, *O ubezpieczeniach*, Warszawa 1925, s. 39 in., oraz M. Szczeńsiak, *Zarys dziejów ubezpieczeń ...*, s. 186.

suma nie przestała się zwiększać w czasie wojny⁵. Kwestią sporną pozostało ile z tej kwoty wpłacali przez lata obywatele powstałego w 1918 roku państwa polskiego, ale jak szacowano wówczas była to wielkość znacznie przekraczająca zobowiązania rosyjskie.

REGULACJE TRAKTATOWE DOTYCZĄCE UBEZPIECZEŃ

Obradujący po zakończeniu działań wojennych przedstawiciele państw biorących udział w konflikcie doskonale zdawali sobie sprawę z ogromu sum znajdujących się wówczas w systemie ubezpieczeń. Dlatego też nakazano państwom przegranym, by skrupulatnie rozliczyły się z zebranych tytułem składek ubezpieczeniowych pieniędzy i w przypadku braku możliwości kontynuowania asekuracji zwróciły klientom ich należności. W wyniku podpisanych porozumień Niemców zobowiązano do wypłaty pokrzywdzonym w wyniku działań wojennych krajom części rezerw zakładów ubezpieczeniowych. Oprócz tego polecono niezwłocznie zwrócić w gotówce i w naturze wszelkie należności, sumy i przedmioty zajęte lub zabrane na okupowanych terytoriach⁶.

W traktacie przewidziano możliwość żądania od Niemiec wynagrodzenia za wszelkie szkody poniesione przez osoby cywilne w wyniku działań wojennych lub ich następstw, a także wszelkich wymuszonych przez władze niemieckie świadczeń. Powołano specjalną komisję o składzie międzynarodowym, która miała rozpatrywać wnoszone skargi, tak by zwroty zagrabionego mienia i wypłaty następowały sprawnie i uczciwie⁷. Władze niemieckie zostały zobowiązane zwrócić wszystkie przejęte archiwa oraz dostarczyć na każde wezwanie wszelkie dokumenty i wyliczenia, na podstawie których można będzie ustalić stan faktyczny, bądź prawny, ułatwiając tym samym wyjaśnienie jakichkolwiek wątpliwości w relacjach z podmiotami państw sprzymierzonych i stowarzyszonych.

W specjalnym aneksie do traktatu, poświęconym zagadnieniu roszczeń z tytułu umów asekuracyjnych, przewidziano możliwość rozwiązania umów z towarzystwem niemieckim, które w wyniku tego powinno niezwłocznie przelać część posiadanych środków na rząd państwa, którego obywatel posiadał polisę w przedmiotowym zakładzie⁸.

FIASKO PODEJMOWANYCH PRÓB POROZUMIENIA Z RZĄDEM NIEMIECKIM

W interesie niemieckiego rządu, jak też firm należących do jego obywateli nie leżało skrupulatne i niezwłoczne wypełnianie nałożonych w traktacie zobowiązań. To w ich ręku znajdowały się zagrabione dobra i zamierzali korzystać z nich najdłużej

5 W. Strzelecki, Państwo a ubezpieczenia, Warszawa 1919, s. 14-15, gdzie tabele obrazujące obroty rynku ubezpieczeń w poszczególnych krajach świata.

6 Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz. U. z 1920 r., nr 35, poz. 200, art. 77, 238 i 239.

7 Tamże, Aneks II, 1.

8 Analizy zobowiązań traktatowych dokonuje Władysław Kozłowski, por. tenże, Ubezpieczenia prywatne w rokowaniach polsko – niemieckich, Przegląd Ubezpieczeniowy 3/1922, s. 1 in.

jak to tylko było możliwe. Tam gdzie niemieckie władze nie miały możliwości stosowania działań obstrukcyjnych, czyli w odniesieniu do interesów mocarstw dyktujących warunki, tam stosunkowo szybko zaspokajano roszczenia⁹. Natomiast w przypadku państw słabszych, nie posiadających tak skutecznych narzędzi nacisku, do których zaliczała się też Polska, wszelkie decyzje odwlekano maksymalnie w czasie.

Przedłużanie w nieskończoność negocjacji, albo odmowa ich prowadzenia pod byle pretekstem, ignorowanie uzasadnionych polskich żądań, w tym także okazania rachunków firm ubezpieczeniowych, to była codzienność we wzajemnych stosunkach. Niemcy mieli w tych relacjach wszystkie atuty, a Polacy nie posiadali instrumentów, by ich zmusić do spełnienia zobowiązań traktatowych¹⁰. Niemieccy przedsiębiorcy przetrzymywali pieniądze obcych obywateli, obracali nimi i bogacili się, korzystając też z tego, że inflacja działa na ich korzyść, część uprawnionych umiera, inni zaś rezygnują z ubiegania się o swoje należności. Polskim władzom zależało na czasie, by ich obywatele jak najszybciej odzyskali swoje składki, a niemieckim na przeciąganiu rozliczeń jak najdłużej¹¹.

W tej sytuacji strona polska stała na straconej pozycji, którą pogłębiało jeszcze ubóstwo i niewiedza polskich obywateli z dużym oporem występujących w obronie swoich praw. Przykłady tego typu postaw można było zaobserwować przed wskazanym w traktacie pokojowym specjalnym Trybunałem Rozjemczym polsko – niemieckim, który przez wiele lat po wojnie rozpatrywał sprawy krzywd spowodowanych w trakcie działań wojennych. Tymczasem obywatele polscy, nie mając pieniędzy, nie tylko na koszty przygotowania i popierania swoich roszczeń, ale nawet na stosunkowo niewielką opłatę sądową rezygnowali z ubiegania się o swoje słuszne należności. I kiedy w przypadku innych tego typu trybunałów powstających w całej Europie zostały one zasypane sprawami przeciwko Niemcom w Polsce, na terytorium najbardziej zniszczonym w wyniku działań wojennych, skarg było bardzo mało. Doszło w pewnym momencie do kuriozalnej wręcz sytuacji, iż więcej spraw wpływało ze strony podmiotów niemieckich przeciwko Polsce, niż odwrotnie¹².

Aby nie dopuścić do zaprzepaszczenia wskazanych w traktacie pokojowym terminów składania skarg rząd polski podjął szeroko zakrojoną akcję wspierającą swoich obywateli. Zobowiązano terenowe ośrodki władzy do rozpoczęcia działań informacyjnych, rozesłano gotowe druki skarg, wraz z instrukcją wypełniania, oraz wzorem upoważnienia dla pełnomocnika rządu do występowania przed Trybunałem w imieniu pokrzywdzonych. W przypadku najbiedniejszych przejęto nawet na skarb

9 Nawet w przypadku obywateli państw, które nie były mocarstwami, ale posiadały silną pozycję na arenie międzynarodowej, jak Szwajcaria, rząd niemiecki okazał dużą skłonność do uregulowania wszelkich pretensji z tytułu zawartych polis, por. W. Kozłowski, *Niemieckie Towarzystwa Ubezpieczeń na życie w Szwajcarii*. Komunikat oficjalny, *Przegląd Ubezpieczeniowy* 4/1922, s. 12 oraz tenże, *Układ szwajcarsko – niemiecki w sprawie ubezpieczeń niemieckich w Szwajcarii*, *Przegląd Ubezpieczeniowy* 1/1923, s. 27.

10 Por. W. Kozłowski, *Należytości od Towarzystw ubezpieczeniowych niemieckich*, *Przegląd Ubezpieczeniowy*, 9/1923, s. 10.

11 Szerzej na ten temat patrz T. Sangowski, *Rozwój ubezpieczeń gospodarczych na ziemiach polskich w latach 1803 – 1945*, [w:] *185 lat ubezpieczeń gospodarczych w Polsce*, red. T. Sangowski, Warszawa 1988, s. 19 in.

12 Starostwo Powiatowe w Łodzi do Magistratu miasta Zgierza, pismo z dnia 12 sierpnia 1924 roku w sprawie obywateli polskich poszkodowanych przy pracy dla byłych władz lub obywateli niemieckich, druk Archiwum Państwowego w Łodzi, zespół Akta miasta Zgierza, sygn. 1117, k. 24, w którym informuje się, iż 1 października 1924 roku mija termin składania skarg przed mieszany Trybunał Rozjemczy polsko – niemiecki powołany na mocy traktatu pokojowego do rozpatrywania krzywd spowodowanych działaniami w czasie wojny.

państwa opłatę w wysokości 1 zł za wniesienie skargi, byle by tylko skłonić uprawnionych do działania. Jednak odzew był mniejszy od oczekiwań¹³.

Jednocześnie polskie władze próbowały ustalić faktyczną wysokość sum przetrzymywanych bezprawnie przez niemieckie instytucje¹⁴. Kiedy na poziomie rządowym nie udało się osiągnąć zamierzonego celu Minister Skarbu wydał rozporządzenie, na mocy którego zagraniczne zakłady ubezpieczeń, chcące kontynuować swoją działalność na polskim rynku miały wystąpić o koncesję. Warunkiem jej udzielenia było zaś, między innymi dostarczenie rozliczeń z działalności za kilka minionych lat¹⁵. Jednak i tą drogą nie udało się osiągnąć zamierzonego celu.

Wiele zagranicznych zakładów wołało zlikwidować swoje oddziały w Polsce niż ujawnić stan swoich finansów za poprzednie lata i narazić się na ewentualne roszczenia odszkodowawcze. Władzom tych towarzystw przyszło to tym łatwiej, iż doprowadzeni do skrajnej nędzy w wyniku działań wojennych i polityki państw zaborczych obywatele polscy nie byli atrakcyjni jako klienci z punktu widzenia ubezpieczyciela. I to między innymi z tego powodu liczba zagranicznych zakładów ubezpieczeniowych drastycznie spadła w pierwszych latach niepodległości i utrzymywała się na dość niskim poziomie przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego¹⁶.

NEGOCJACJE I POROZUMIENIE

Ogromne trudności z ustaleniem faktycznych danych dotyczących rynku ubezpieczeń, których strona niemiecka nie chciała dostarczyć, w połączeniu z równie niechętną polityką władz zakładów ubezpieczeniowych¹⁷, postawiły przed polskim rządem niezwykle trudne wyzwanie. Z jednej strony chciał on walczyć o słuszne interesy swoich obywateli, z drugiej zaś nie mógł całkowicie zamknąć rynku na wpływ zagranicznego kapitału, który z braku krajowych zasobów był niezbędny dla prawidłowego rozwoju gospodarki.

13 Tamże, k. 31 – 45, gdzie wykaz osób poszkodowanych przy pracy dla władz i obywateli niemieckich z powiatu łódzkiego.

14 Por. W. Kozłowski, *Ubezpieczenia prywatne ...*, s. 2 szacuje polskie pretensje wobec niemieckich zakładów tylko w dziale ubezpieczeń na życie i tylko na terenie byłego zaboru pruskiego na 600 milionów marek niemieckich, a przecież zakłady niemieckie działały też na pozostałych ziemiach polskich, szczególnie intensywnie w czasie trwania I wojny światowej.

15 Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 31 grudnia 1918 roku o zagranicznych towarzystwach ubezpieczeniowych. *Monitor Polski* z 1918 roku, nr 241 i Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 29 kwietnia 1919 roku w przedmiocie działalności zagranicznych Zakładów Ubezpieczeniowych na obszarach Państwa Polskiego, należących poprzednio do krajów, wchodzących w skład byłej Monarchii Austro – Węgierskiej, *Monitor Polski* z 1919 roku, nr 96.

16 Ilość zagranicznych zakładów ubezpieczeniowych spadła z 70 w pierwszych dniach niepodległości do 26 w 1923 roku i w kolejnych latach obniżała się aż do 9 w 1931 roku i tylko 6 w 1938 por. *Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń* za rok 1926, Warszawa 1927, s. VII, *Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń* za rok 1931, Warszawa 1932, s. III i *Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń* za rok 1938, Warszawa 1939, s. III.

17 Nieco światła na powody tej rozpaczliwej obrony niemieckich ubezpieczycieli wobec polskich roszczeń, które jednak nie mogą być usprawiedliwieniem ich nieuczciwych praktyk, rzuca wyliczenie dokonane w 1922 roku, z którego jasno wynikało, iż niemieckim zakładom groziła ruina z powodu słabości marki niemieckiej i związanej z tym niemożliwości wypłaty należności z polis w wysoko szacowanych walutach obcych ubezpieczonym z Europy zachodniej i północnej, por. W. Kozłowski, *Zobowiązania walutowe niemieckich Tow. Ubezpieczeń na życie*, *Przegląd Ubezpieczeniowy*, 2/1922, s. 15.

Dylemat ten rozstrzygano szukając rozwiązań połowicznych. Z jednej strony dopuszczono obcych inwestorów, również niemieckich, szczególnie do udziału w spółkach akcyjnych z siedzibą w Polsce, w których swój kapitał lokowano bez takich ograniczeń, jakie stosowano w przypadku firm zagranicznych. I to do tego stopnia, iż w latach trzydziestych spółki akcyjne w branży ubezpieczeniowej, praktycznie poza jedną, w całości przeszły w ręce obcego kapitału¹⁸. Po drugie starając się zapewnić poszkodowanym w wypadkach losowych ochronę i wypłacić odszkodowanie nawet za okres, kiedy byli oni ubezpieczeni w obcym towarzystwie, które wywiozło swoje zasoby z kraju. Ciężar ten przejęły na siebie zakłady publiczne, by w ten sposób przynajmniej częściowo wesprzeć pokrzywdzonych¹⁹.

Jednocześnie polskie władze niestrudzenie próbowały w tych trudnych warunkach utrzymywać kontakty z niemieckim rządem i zabiegać o interesy swoich obywateli²⁰. Nie było to łatwe, gdyż to Polacy byli stroną słabszą i domagającą się respektowania swoich praw. Niemcy zaś pozwalali sobie we wzajemnych relacjach na wiele, byle tylko ich zniechęcić do podtrzymywania swoich roszczeń. Mimo tego zabiegów nie przerywano²¹. Informował o nich i o braku widocznych rezultatów jeszcze w 1926 roku w swoich Rocznikach Państwowy Urząd Kontroli Ubezpieczeń, który wspierał rząd swoją fachową pomocą, delegując pracowników do uczestnictwa w pracach zespołów rządowych²².

Uregulowano już kwestie sporne z praktycznie wszystkimi państwami²³, zanim strona niemiecka wykazała gotowość zaspokojenia słuszych roszczeń wschodniego sąsiada - po dziesięciu latach od powstania niepodległego państwa polskiego. Można podejrzewać, iż zmiana strategii wynikała raczej z chłodnej kalkulacji zysków i strat, niż z poczucia obowiązku. Otóż w drugiej połowie lat dwudziestych Niemcy naciskali na Polskę w sprawie dopuszczenia do działalności niemieckich zakładów ubezpieczeniowych na terenie Górnego Śląska z uwzględnieniem szczególnych preferencji²⁴.

18 Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1938, Warszawa 1939, s. III.

19 Patrz Magistrat miasta Zgierza do Polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych oddział w Łodzi informuje 25 lutego 1925 roku, iż dotychczas nie otrzymał odszkodowania za pogorzel z dnia 29 kwietnia 1911 roku szkoły powszechnej im. Berka – Joselewicza w Zgierzu, Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół Akta miasta Zgierza, sygn. 1120, k. 20 oraz Wyciąg z protokołu II posiedzenia Rady Miasta Zgierza z 9 lutego 1925 roku, tamże, sygn. 1120, k. 22, w którym Rada Miasta upoważnia miejskiego inkasenta p. Andrzeja Milskiego do odbioru z Polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych sumy 113, 36 zł. należnej magistratowi z tytułu odszkodowania za pogorzel z dnia 29 czerwca 1911 roku szkoły powszechnej i tamże, k. 23, Pokwitowanie Kasy Miejskiej w Zgierzu odbioru sumy 113,36 zł przyjętej od Polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych tytułem odszkodowania za pogorzel. A także Wezwanie Powiatowego Inspektora Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych oddział w Łodzi do Magistratu miasta Zgierza z 30 czerwca 1920 roku w sprawie odbioru przekazu pieniężnego dla straży pożarnej za wyjazd do pożarów w dniach 11 maja 1916, 14 lutego 1917 i 16 kwietnia 1917 roku, tamże, sygn. 1413, k. 43

20 Roszczenia finansowe ZUW w Poznaniu wobec Rzeszy Niemieckiej, AAN, zespół Ambasada RP w Berlinie, sygn. 1197, k. 208 in. oraz tamże, Rozliczenia z tytułu likwidacji niemieckich towarzystw ubezpieczeniowych, k. 210 in.

21 Patrz W. Kozłowski, Polsko – Niemieckie rokowania ubezpieczeniowe, Przegląd Ubezpieczeniowy, 1/1924 – 1925, s. 19.

22 Por. Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1926, Warszawa 1927, s. IX, gdzie zapisano „Kilkakrotnie prowadzone rokowania w sprawach likwidacji zobowiązań zakładów niemieckich nie dały dotychczas pozytywnego wyniku.”

23 Patrz Umowa kompensacyjna między Polską a Austrią w sprawie rozdziału dóbr materialnych po b. państwie austro – węgierskim, tekst Archiwum Akt Nowych, zespół Pełnomocnik Głównego Urzędu Likwidacyjnego w Wiedniu, sygn. 80, k. 2 in. oraz Dokumenty w sprawie roszczeń obywateli polskich wobec rosyjskich Towarzystw Ubezpieczeń, Archiwum Akt Nowych, zespół Komitet Likwidacyjny do spraw b. Rosyjskich Osób Prawnych, sygn. 2/37, k. 1 in., sygn. 81, k. 5 in.

24 Rokowania polsko – niemieckie w sprawach ubezpieczeń, AAN, zespół Ambasada RP w Berlinie, sygn. 1198, k. 1 in. oraz sygn. 1206, k. 4 in.

Rząd polski nie ugiął się w tej kwestii, wskazując iż mogą oni rozpocząć prowadzenie interesów na tych samych zasadach, na jakich robiły to inne podmioty obce, a po kolejnej serii żądań zaproponował poddanie sporu pod rozagę komisji arbitrażowej. Tam się okazało, iż Niemcy nie mają szans na sukces, więc poprosili o bezpośrednie rokowania z pominięciem arbitrażu, dając do zrozumienia, iż będą teraz bardziej skłonni do rozmów w kwestii odszkodowań²⁵.

W rezultacie podjętych na nowo rozmów²⁶, w zamian za dopuszczenie na teren Górnego Śląska na specjalnych warunkach trzech niemieckich zakładów ubezpieczeniowych, 5 lipca 1928 roku podpisano w Berlinie polsko – niemiecki układ waloryzacyjny, regulujący między innymi sprawę wywiezionych zasobów niemieckich firm asekuracyjnych²⁷. Zapisano w nim trochę na wyrost, iż roszczenia ubezpieczeniowe polskich obywateli do niemieckich ubezpieczycieli mają być traktowane w zasadzie na równi z roszczeniami obywateli niemieckich. Tylko, że to nie rząd niemiecki miał wypłacać zaległe należności, a jego polski odpowiednik.

Zakłady niemieckie zostały zobowiązane do przekazania polskim władzom zryczałtowanej kwoty zaledwie 900 tys. marek niemieckich i 426 tys. złotych, a także dość enigmatycznie określonego odpowiedniego udziału w depozycie rezerw złożonych w Wiedniu o nieokreślonej wysokości. I to z tych środków polski rząd miał zaspokoić wszelkie roszczenia. Ustalono wkrótce, iż roszczeń takich zarejestrowano 27 701, co dawało średnio na jedno roszczenie kwotę 32,5 marki niemieckiej i 15,37 złotego²⁸. To zaś przy kursie marki w 1928 roku na poziomie 2,12 złotego dawało łączną sumę 85,27 zł, czyli mniej niż wówczas wynosiła średnia miesięczna pensja robotnika.

Mimo dość symbolicznej sumy zadeklarowanej przez Niemców i przyjętej przez Polskę w stosunku do rzeczywistych strat poniesionych w wyniku rabunkowej polityki zachodniego sąsiada i tak trzeba było czekać kilka kolejnych lat na realizację porozumienia. W związku z wybuchem wielkiego kryzysu gospodarczego Niemcy mogli się tłumaczyć z kolejnego opóźnienia problemami finansowymi. Dlatego też strona polska poinformowała o wpływie 900 tys. marek na rządowe konto dopiero na początku 1932 roku, czyli 4 lata po podpisaniu porozumienia²⁹. Natomiast o pozostałych pieniądzach, należnych z tytułu podpisanego porozumienia nie wspomniano. W rezultacie na jedną polisę przypadło średnio około 70 złotych, czyli niewiele więcej niż wynosiło wówczas tygodniowe wynagrodzenie w przemyśle.

Ze swojej strony zaś Polska honorowo i uczciwie wypłaciła niemieckim zakładom odszkodowania za majątek pozostawiony na ziemiach polskich w wysokości o wiele

25 Szerzej patrz Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1929, Warszawa 1930, s. VII.

26 Informował o tym z entuzjazmem Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1928, Warszawa 1929, s. VIII, gdzie odnotowano „Sprawa pretensyj obywateli polskich do niemieckich zakładów ubezpieczeń posunęła się znacznie naprzód i jest nadzieja, że rokowania, które toczą się w tym przedmiocie od grudnia 1927 roku doprowadzą sprawę tę do końca.”

27 Polsko Niemiecki układ waloryzacyjny, podpisany w Berlinie dnia 5 lipca 1928 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 3 lutego 1931 r.), Dz. U. z 1931 r. nr 19, poz. 106 oraz Oświadczenie Rządowe z dnia 16 lutego 1931 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych polsko – niemieckiego układu waloryzacyjnego, podpisanego wraz z protokołami końcowymi w Berlinie dnia 5 lipca 1928 r., Dz. U. z 1931, nr 19, poz. 107, a także Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 15 kwietnia 1931 r. w sprawie uregulowania roszczeń obywateli polskich do niemieckich zakładów ubezpieczeń na życie wymienionych w art. 21 polsko – niemieckiego układu waloryzacyjnego z dnia 5 lipca 1928 r., Dz. U. z 1931 r. nr 33, poz. 235.

28 Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1929, Warszawa 1930, s. VII.

29 Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1932, Warszawa 1933, s. V.

wyższej niż kwoty przekazane w wyniku podpisanego porozumienia³⁰. Czego zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego nie musiała robić i czego wiele państw nie zrobiło, przejmując majątek ponemiecki i z niego zaspokajając wszelkie, choćby najdrobniejsze roszczenia z tytułu poniesionych w czasie wojny strat.

PODSUMOWANIE

W wyniku rabunkowej polityki Niemiec, zarówno w okresie zaborów, jak też w czasie trwania I wojny światowej obywatele polscy ponieśli ogromne szkody finansowe. Tylko jedną z pozycji na liście tych strat stanowiły gromadzone przez wiele lat składki ubezpieczeniowe klientów niemieckich zakładów. Pomimo narzuconych w traktatach pokojowych zobowiązań przez wiele lat Niemcy skutecznie unikali ich realizacji. Polskim obywatelom nie udało się odzyskać utraconych pieniędzy aż do 1932 roku, a i wówczas wypłacone odszkodowania nie pokryły poniesionych w minionych latach kosztów. Wysokość przekazanych Polsce sum należy traktować raczej w wymiarze symbolicznym, niż rzeczywistym w stosunku do poniesionych strat.

BIBLIOGRAFIA:

Źródła archiwalne:

1. Archiwum Akt Nowych:
 - zespół Ambasada RP w Berlinie, sygn. 1197, 1198, 1206.
 - zespół Komitet Likwidacyjny do spraw b. Rosyjskich Osób Prawnych, sygn. 2/37, 81.
 - zespół Pełnomocnik Głównego Urzędu Likwidacyjnego w Wiedniu, sygn. 80.
2. Archiwum Państwowe w Łodzi:
 - zespół Akta miasta Zgierza, sygn. 1117, 1120, 1413.

Źródła publikowane:

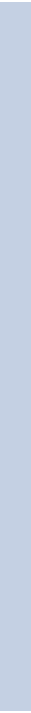
3. Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz. U. z 1920 r., nr 35, poz. 200.
4. Polsko Niemiecki układ waloryzacyjny, podpisany w Berlinie dnia 5 lipca 1928 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 3 lutego 1931 r.) Dz. U. z 1931 r. nr 19, poz. 106.
5. Układ Polsko – Niemiecki w sprawie uregulowania stosunków prawnych Niemieckiego Zakładu Listów Zastawnych w Poznaniu podpisany w Berlinie dn. 14 grudnia 1928 roku, Dz. U. z 1931, nr 19, poz. 110.
6. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 15 kwietnia 1931 r. w sprawie uregulowania roszczeń obywateli polskich do niemieckich zakładów ubezpieczeń na życie wymienionych w art. 21 polsko – niemieckiego układu waloryzacyjnego z dnia 5 lipca 1928 r., Dz. U. z 1931 r. nr 33, poz. 235.
7. Oświadczenie Rządowe z dnia 16 lutego 1931 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych polsko – niemieckiego układu waloryzacyjnego, podpisanego wraz z protokołami końcowymi w Berlinie dnia 5 lipca 1928 r., Dz. U. z 1931, nr 19, poz. 107.
8. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 31 grudnia 1918 roku o zagranicznych towarzystwach ubezpieczeniowych. Monitor Polski z 1918 roku, nr 241.

³⁰ Por. Układ Polsko – Niemiecki w sprawie uregulowania stosunków prawnych Niemieckiego Zakładu Listów Zastawnych w Poznaniu podpisany w Berlinie dn. 14 grudnia 1928 roku, Dz. U. z 1931, nr 19, poz. 110, w którym strona polska zobowiązuje się do wypłaty tylko z tego tytułu 960 tys. zł.

9. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 29 kwietnia 1919 roku w przedmiocie działalności zagranicznych Zakładów Ubezpieczeniowych na obszarach Państwa Polskiego, należących poprzednio do krajów, wchodzących w skład byłej Monarchji Austro – Węgierskiej, Monitor Polski z 1919 roku, nr 96.

Literatura:

10. Biskupski I., O ubezpieczeniach, Warszawa 1925.
11. Kozłowski W., Należytości od Towarzystw ubezpieczeniowych niemieckich, Przegląd Ubezpieczeniowy, 9/1923, s. 10 – 11.
12. Kozłowski W., Niemieckie Towarzystwa Ubezpieczeń na życie w Szwajcarii. Komunikat oficjalny, Przegląd Ubezpieczeniowy 4/1922, s. 12 – 13.
13. Kozłowski W., Niemieckie ubezpieczenia w Polsce z czasów okupacyjnych, Przegląd Ubezpieczeniowy 2/1923, s. 13 – 14.
14. Kozłowski W., Polsko – Niemieckie rokowania ubezpieczeniowe, Przegląd Ubezpieczeniowy, 1/1924 – 1925, s. 19 - 20.
15. Kozłowski W., Układ szwajcarsko – niemiecki w sprawie ubezpieczeń niemieckich w Szwajcarii, Przegląd Ubezpieczeniowy 1/1923, s. 27 – 29.
16. Kozłowski W., Ubezpieczenia prywatne w rokowaniach polsko – niemieckich, Przegląd Ubezpieczeniowy, 3/1922, s. 1 – 7.
17. Kozłowski W., Zobowiązania walutowe niemieckich Tow. Ubezpieczeń na życie, Przegląd Ubezpieczeniowy, 2/1922, s. 15 – 15.
18. Pajewski J., Odbudowa państwa polskiego 1914 – 1918, Warszawa 1985.
19. Polska w czasie wielkiej wojny, red. M. Handelsman, Warszawa 1936.
20. Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1926, Warszawa 1927.
21. Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1928, Warszawa 1929 Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1929, Warszawa 1930.
22. Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1931, Warszawa 1932.
23. Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1932, Warszawa 1933.
24. Rocznik Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń za rok 1938, Warszawa 1939.
25. Strzelecki W., Państwo a ubezpieczenia, Warszawa 1919.
26. Szczęśniak M., Zarys dziejów ubezpieczeń na ziemiach polskich, Warszawa 2003.
27. Wyszynski K., Polska Dyrekcja Ubezpieczeń Wzajemnych w historycznym rozwoju. Przyczynek do dziejów ubezpieczeń publicznych w Polsce, Warszawa 1926.
28. 185 lat ubezpieczeń gospodarczych w Polsce, red. T. Sangowski, Warszawa 1988.

Anna Hesse-Gawęda

Jagiellonian University
Kraków, POLAND

The Role of Formative Assessment in Day-To-Day Work of School Heads

Summary

This article was written to show the importance of formative assessment in the management of educational institutions. School heads' actions are based on the five strategies developed by Black P. and William D. (1998) that concern acquiring feedback, taking modified actions in the light of assessment results, carrying out self-assessment, increasing motivation and self-esteem and active involvement in one's own process of learning.

They determine the criteria of the school's success by organizing discussions and giving feedback on whether and how the school is developing. This article was written on the basis of the results of quantitative research conducted among the heads of primary and secondary schools located in Poland. Many scholars point out that it is essential to withdraw from the form of assessment presented with numbers.

The research problem was to conduct an analysis of how heads of primary and high schools apply theoretical knowledge and take practical actions in their use of formative assessment in their day-to-day work and in the relations that occur between the school head and teachers. The questionnaire of the survey was constructed particularly for the purposes of this study, considering the five components of formative assessment suggested by Black P. and William D. (1998).

The school heads give feedback that allows teachers to make noticeable progress, create an environment among teachers that enables them to use one another as an educational resource and assist teachers in becoming the authors of their own development, which translates into the quality of teaching students. The author emphasises the important role of formative assessment applied by school heads. This form of assessment helps educate teachers, who, as a social group, learn throughout the entire period of their active work.

Key words: formative assessment, educational leadership, school.

INTRODUCTION

Throughout many years, the state's requirements towards schools developed systemically have put particular emphasis on the essence of learning and teaching which should be interactive. What has become a significant issue influencing the coherence of the processes that occur in school is assessment method. External support for teachers in their performance of such difficult tasks requires a substantial amount of knowledge from the school head. The awareness that teachers have to be able to deal with complicated day-to-day situations, which oftentimes are connected to social pressure, fashions in educational leaders composedness and the ability to give feedback. The transferred information has a formative influence on the enhancement of the quality of processes occurring in classrooms and helps teachers critically assess and develop their individual practices (Black, Wiliam, 1998a). Learning and teaching are then processes which occur between what the school head, teachers and students do in the educational process that involves both educational institutions themselves and their interactions with the local environment and other subjects.

Feedback accompanies people ever since their birth. It is defined as an activity in which statements concerning the quality of achievements are expressed (Black, Wiliam, 1998). Often, it is perceived as a constant support for education allowing for its development on every level, next to accreditation and assessment (Crossouard, Pryor, 2012). Depending on the way in which it is understood and used (Nolen, 2011), it may differently influence the formation of the processes of learning and teaching occurring in the society. For technical reason, providing feedback, which often functions as assessment, is a very difficult task to perform, as it requires a precise combination of skills, knowledge and attitudes of the assessed (Black, Wiliam, 1998a).

While supporting the processes of teaching and learning, assessment should not come as a result of consultations without the consideration of individual development, and emphasis should not be put on testing, reporting and standardizing or giving points. Such actions may lead to the classification of those who learn and inhibit their individual development. In order to prevent the potential excessive use of summary assessment, it is worth noticing the deeply rooted practice of controlling in the aspect of modern education. Such actions result in positioning individuals in a particular light of the truth regime, introducing a less idealistic perception of education. It is important to make a shift in the cognitive direction, which increases the value of the theory of learning and teaching. Students become the creators of their own processes of education, thanks to which they understand the quality of the tasks that they perform. However, giving feedback is not arbitrary. It may be connected to the search for transparency between requirements and assessments, which are created by the state's qualification frameworks based on summary results (Crossouard, Pryor, 2012). It does not alter the fact that clearly defined goals and guidelines as to what should be improved and how it should be done help in identifying and realizing the process of complete learning though. Education becomes then inviting, meaningful and appreciated by those who learn. An appropriate understanding of the processes of assessment, motivation and involvement and combining them minimizes the gap between the existing and desired quality, while the border between these may be liquid within social systems (Nolen, 2011).

FORMATIVE ASSESSMENT IN PRACTICE

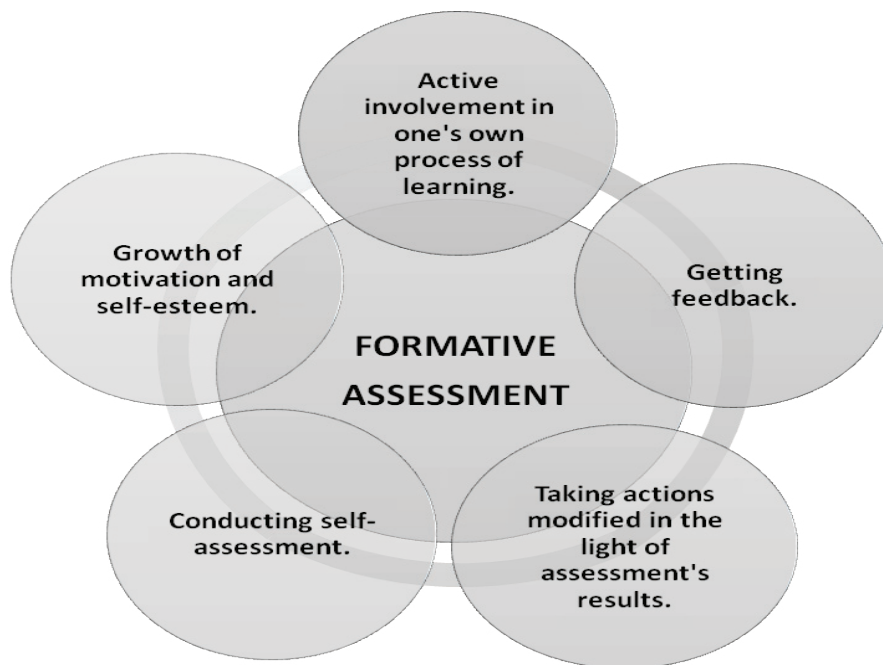
The key difficulty in the process of assessment is ensuring the assessed person's sense of autonomy. This state is supposed to motivate to gain more information and skills. The action of the one who assesses should fashion in a professional way the responsibility of the assessed for their own learning and errors should be perceived as an opportunity to develop and not as a failure (Vickerman, 2009). Alas, in most countries, it is summary assessment that prevails and it serves to measure the increase of knowledge and skills of a learning individual for the purposes of ranking creation and selection. The obligation to fill in and assess tests makes teachers teach 'for tests' and students are forced to achieve as good results as possible at the cost of other educational goals. Oftentimes, schools that exhibit a low increase of students' knowledge, measured by tests, may have serious consequences such as 'extinction' or shutdown of a school. Summary assessment is often perceived as an element that displays no interconnection between tests and the curricula and only inhibits innovativeness (OECD, 2008)

Another type of assessment of knowledge and skills is formative assessment. Its purpose is to transfer values and standards and to demonstrate the assessed how their work leads them to reach their goals (Nolen, 2011). Formative assessment became a tool to fill in the gap in the process of skills development and learning. This phenomenon has had a positive impact on the efficiency of the achievements of those who learn (OECD, 2008). Assessment that controls, motivates and meets social needs is of utmost importance for every area of learning. Feedback has an influence on the improvement of learning. It is precise, timely, clear and expressed in a way that is thought-provoking (Jenkins, 2010). On the basis of research carried out throughout many years, scholars (Hattie, 2012, Marzano, Łuczyński, 2011) emphasise the importance of autonomous individual development that should be based on clear and reliable feedback which is an indispensable element of formative assessment (Pham, Renshaw, 2015). It is important to standardize formative assessment so that it may be incontestable and better serve the school's needs (Black, Wiliam, 2003).

Black P. and Wiliam D. (1998a) discuss the five factors that make up formative assessment which play an essential role in the process of learning. The first one concerns **active involvement in one's own process of learning**. The second one focuses on **getting efficient feedback**. The next one concerns **taking actions modified in the light of the assessment's results**. The fourth one involves **conducting self-assessment**. The last factor presents the influence of self-assessment on the **growth of motivation and self-esteem (Graph 1.)**. The main elements combined make up the core of formative assessment. Each of them has a strong influence on forming individual autonomy in the process of development (Clark, 2012).

On this basis, some strategies of formative assessment have been developed, consisting in conducting dialogue between the teacher and those who learn in order to determine the criteria of success, in creating situations that allow for sharing individual opinions and experiences, in motivating to learn and supporting those who learn in becoming the authors of their own development, and in giving feedback in a way that students can see their progress (Black, Wiliam, 2009). Formative assessment understood in this way accelerates the process of learning, it helps achieve

Graph 1. The components of formative assessment.

Source: Own elaboration, based on: Black P., Wiliam, D. (1998a), *Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment*, Phi Delta Kappa 80, No.2, pp. 139 – 144.

Graph 2. The importance of feedback in formative assessment

Source: Own elaboration, based on Clark I. (2012), *Formative Assessment: Assessment Is For Self-regulated Learning*, *Educ Psychol Rev*, Springer, Vol 24, pp. 205–249

success to the best of one's abilities and it was the object of the conducted research whose results are presented below.

Each of the elements is significant and influences the efficiency of the applied method. However, it is feedback that is in the central position. Each time it is given, feedback influences the planning of one's own process of learning. Oftentimes, it helps monitor the progress and provokes to reflection. Getting feedback has an impact on taking ambitious actions and fashions perseverance in pursuing goals (Clark, 2012) (Graph 2).

The emergence of the aspect of feedback loop undoubtedly influences teachers' teaching and students' learning. Formative assessment may consist of hard data but often an element of the so-called 'silent knowledge' is used in this process. This factor is value added through discussion, reflection and experience. Most often it consists in motivating to act, sharing ideas and opinions. The acquired practical knowledge is usually not formulated and its transfer occurs without the awareness of learning at a given moment (Clark, 2012).

Obviously, formative assessment is not a 'silver bullet' that can solve all educational problems but it offers massive possibilities motivating to achieve goals set in the process of life-long learning (OECD, 2008). In spite of many discussion, summary assessment and formative assessment should not be perceived as a dichotomy. It should not be forgotten that summary assessment also serves the function of feedback on the process of learning (Jenkins, 2010). Conducting observations and discussions may be some of the many elements of acquiring feedback that influences modification of actions taken in school (Black, Wiliam, 1998a), bearing in mind that the information that is gained comes from different sources (Nordrum, Evans, Gustafsson, 2013).

RESEARCH METHODOLOGY

It is commonly known that formative assessment occurs most frequently in educational institutions in the relations teacher-student. In literature throughout the world, we can find many works concerning the assessment of students conducted by teachers. What is missing is formative assessment carried out by the school head towards the teachers that he or she employs. It is worth considering whether school heads know what formative assessment is all about, where the information about it comes from, whether it is applied in practice with respect to teachers and what its outcomes are.

In search for the answers to an array of questions concerning formative assessment occurring in the relation teacher-school head, we carried out research from April to May 2018. Its participants were 62 school heads who had expressed their will to take part in the study. They represented a group of school heads working in primary and high school located in Poland. Its aim was to conduct an analysis of knowledge and use of formative assessment in day-to-day school management in the relations school head-teacher. The research problem consisted in verifying whether school heads, in their relations with teachers, can combine theory with practice concerning formative assessment and whether, or how, formative assessment influences the improvement of the processes of learning of individuals. It may be assumed that, if the school

head understands well the point of using formative assessment and uses it towards teachers, then his or her actions will influence the improvement of the quality of the processes of teaching.

The questions were constructed on the basis of the five components of formative assessment suggested by Black P. and Wiliam D. (1998a). The data was gathered with survey questionnaires consisting of seven closed questions prepared particularly for the purposes of this study. In result of the conducted studies, the answers were gathered, written down and analysed.

The questions constructed in the survey questionnaire concerned theoretical knowledge of the components of formative assessment. The results of the research are presented below.

RESULTS

The tables below present the results of the quantitative study conducted among randomly selected heads of primary and high schools.

Table 1. The answers given by school heads in questions 1 and 2 of the survey questionnaire

Do you know what formative assessment is?	n	%	Have you participated in a training concerning the use of formative assessment?	n	%
Yes	62	100	Yes	53	85,48
No	0	0	No	9	14,52
I don't know	0	0	I don't know	0	0
TOTAL	62	100	TOTAL	62	100

Source: Own elaboration.

From the answers they gave, it results that all the researched school heads know what formative assessment is. Most of them, 85.48%, have participated in a course that trains and systematizes the use of formative assessment in practice. 14.52% of the respondents did not express the will to participate in a training concerning practical use of formative assessment.

Table 2. The answers given by school heads in questions 3 and 4 of the survey questionnaire

Do the teachers employed in your school get feedback from the school head concerning their actions?	n	%	Do teachers modify their actions after having received feedback?	n	%
Yes	61	98,38	Yes	60	96,77
No	1	1,62	No	2	3,23
I don't know	0	0	I don't know	0	0
TOTAL	62	100	TOTAL	62	100

Source: Own elaboration. The results from questions 3 and 4 demonstrate that almost all of the researched school heads (98.38%) directly convey feedback concerning the action of the teachers with whom they work. The school heads (96.77%) notice the modification of actions taken by teachers and link it to receiving feedback.

One of the respondents (1.62%) does not direct the actions of teachers that he employs and two respondents do not see changes in their teachers' work (3.23%). The study should be taken further to find the answer to the question why school heads do not undertake discussions with their employees and why they do not see any improvement in the behaviour of their employees.

Table 3. The answers given by school heads to questions 5 and 6 of the survey questionnaire

Do teachers in your school often come across difficulties which they share with the school head?	n	%	Do you notice the influence of teacher's work assessment conducted by the school head on his or her motivation?	n	%
Yes	46	74,19	Yes	56	90,32
No	16	25,81	No	6	9,68
I don't know	0	0	I don't know	0	0
TOTAL	62	100	TOTAL	62	100

Source: Own elaboration.

More than a half of the respondents (74.18%) admit that teachers share with the school head the difficulties that they come across in their everyday work. 90.32% of the school heads believe that the conducted assessment of teachers' work influences their motivation to further action.

Quite a large group of the respondents (25.81%) believe that teachers do not share with the school head their problems resulting from their job. The results of the research have also demonstrated that 9.68% of school heads do not link work assessment with motivation to further actions among the employed teachers.

Table 4. The answers given by school heads in question 7 of the survey questionnaire

Do you notice the influence of teachers' work assessment conducted by the school head on their self-esteem?	n	%
Yes	53	85,48
No	9	14,51
I don't know	0	0
TOTAL	62	100

Source: Own elaboration.

A vast majority of the respondents (85.48%) notices the correlation between work assessment and building self-esteem among teachers. Only 14.51% of the school heads do not notice this correlation.

CONCLUSION

The aim of this work was to discuss the results of the research concerning practical use of formative assessment in day-to-day work of a head of an educational institution. It stems from the material gathered in the course of the research that school heads know what formative assessment is; what is more, most of them have participated in a course improving and broadening their knowledge in this area. Almost all of the school heads give feedback to their employees, which may have a positive influence on the process of learning that occurs in the institution. It is worth considering why a large group of teachers are not willing to share their difficulties with their employer. This situation seems disturbing and requires further research.

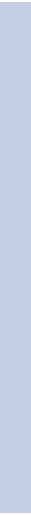
The knowledge of formative assessment in the relations teacher-school head is insufficient. Scientific literature and reliable research are still missing. The funds for this kind of activities should be increased, as it is a clear direction of future research and social development (OECD, 2008). Combining theory with practice concerning the use of formative assessment leads to strategies of life-long learning. It is important to be able to understand the meaning of the applied method in the socio-political context (Clark, 2012).

The existing method of combining teaching with summary statement is strongly criticized in the created qualification frameworks. This issue must become a subject of a hard debate in order to improve the quality of education. It should be assumed

that assessment should become a neutral and objective process and not a tool of expressing statements (Crossouard, Pryor, 2012).

REFERENCES:

1. Black P., Wiliam D. (1998), *Assessment and Classroom Learning*, Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, Vol. 5, No. 1, King's College London, p. 7 – 74.
2. Black P., Wiliam, D. (1998a), *Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment*, Phi Delta Kappa 80, No.2, p. 139 – 144.
3. Black P., Wiliam D., (2003), *'In Praise of Educational Research': Formative Assessment*, King's College London, To appear in British Educational Research Journal, v. 29, p. 1 – 16.
4. Black P., Wiliam D. (2009), *Developing the Theory of Formative Assessment*, Educational Assessment, Evaluation, and Accountability, Springer Netherlands, Vol. 21, No. 1, p. 5-31.
5. Clark I. (2012), *Formative Assessment: Assessment Is For Self-regulated Learning*, Educ Psychol Rev, Springer, Vol 24, p. 205–249
6. Crossouard B, Pryor J, (2012), *How Theory Matters: Formative Assessment Theory and Practices and Their Different Relations to Education*, Stud Philos Educ, Springer, Vol. 31, p. 251–263.
7. Hattie J. (2012), *Visible Learning for Teachers. Maximizing Impact on Learning*, Routledge, London and New York.
8. Jenkins J. O. (2010), *A multi-faceted formative assessment approach: better recognising the learning needs of students*, Assessment & Evaluation in Higher Education, Vol. 35, No. 5, p.565–576, UK
9. Łuczyński J. (2011), *Zarządzanie edukacyjne a wychowanie uczniów w szkole*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
10. Marzano R. (2012), *Sztuka i teoria skutecznego nauczania*, Wydawnictwo CEO, SUS, CIVITAS, Warszawa.
11. Nolen S. (2011), *The Role of Educational Systems in the Link Between Formative Assessment and Motivation*, Theory Into Practice, University of Washington Library, Routledge, p. 319-326.
12. Nordrum L., Evans K., Gustafsson M. (2013), *Comparing Student Learning Experiences of in-text Commentary and Rubric-Articulated Feedback: Strategies for Formative Assessment*, Assessment & Evaluation in Higher Education, Gothenburg, Sweden, Vol. 38, No. 8, p. 919 – 940.
13. OECD (2008), *Assessment for Learning Formative Assessment*, Organisation for Economic Co – Operation and Development, p. 1-24.
14. Pham T.H.T., Renshaw P. (2015), *Formative Assessment in Confucian Heritage Culture Classrooms: Activity Theory Analysis of Tensions, Contradictions and Hybrid Practices*, Assessment & Evaluation in Higher Education, Vol. 40, No. 1, p. 45–59, Australia.
15. Vickerman P. (2009), *Student perspectives on formative peer assessment: an attempt to deepen learning?*, Assessment & Evaluation in Higher Education Vol. 34, No. 2, Routledge Taylor & Francis Group, Liverpool, UK, p. 221–230.

Татяна Лендыак

Душан Чурила

Высшая Школа Международного Бизнеса ISM Словакия Прешов
Presov, Slovakia

Проблематика международного переговорного процесса

Summary

In this work it characterizes and analyzes the current rules of social behavior of international business and diplomatic protocol. Here are analyzed and resolved errors that entrepreneurs and experts often do. In this work we show different varieties of the rules of social intercourse, behavior in different cultures of the parts of diplomatic protocol in the current diplomatic practice. In the so-called international relations we are actively involved in solving international peace and security challenges, promoting sustainable development and fostering the development of the right people at international organizations. International organizations how to sub-license international derivative rights in relation to the gospel. Rights and responsibilities international organizations in the sphere and competences of the international negotiations, concluded between interested parties. Innovation in relations between the governments and international organizations has led to the emergence of sporadic situations, allowing for the adoption of internationally-privileged mechanisms. Sportive situations may be the cause of serious harm to international organizations, such as the international organization of citizenship and legal entities, which are not covered by the convention.

Key words: International relations, Social interactions, Diplomatic protocol, Diplomatic protection, Diplomacy ethics, Negotiations, Pactum de contrahendo.

В качестве международно-правовых механизмов отстаивания прав своих служащих международная организация может инициировать осуществление функциональной защиты. Государства же используют для целей обеспечения соблюдения прав граждан и национальных юридических лиц средства дипломатической защиты. Одним из ключевых различий между функциональной защитой и дипломатической защитой является то, что в случае дипломатической защиты государство действует на основании критерия гражданства или национальности потерпевшего, определяемых

в соответствии с нормами о национальности международной претензии, а в случае функциональной защиты международная организация руководствуется критерием статуса потерпевшего как ее должностного лица (с. 191, J.P. Grant, J.G. Barker, 2004) Проблемы функциональной защиты и дипломатической защиты в контексте отношений между государствами и международными организациями были проанализированы, в частности, такими учеными, как Ч.Ф. Амерасингхе (с. 233–239, 32 438–444; Amerasinghe, Ch.F., 1998.), (с. 67 Amerasinghe, Ch.F. Diplomatic Protection / Ch.F. Amerasinghe., 2008 43–53), Л.Грамлич (Gramlich, L., 1984. – Vol. 27. – P. 386– 428., p. 386–428), В.В.Епифанов (Епифанов, В.В., В.В. Епифанов. – М., 2000., 34– 43) и Я.С.Кургузова.

Понятие и отличительные особенности функциональной защиты даются в консультативном заключении Международного суда ООН, вынесенном в 1949 году по делу о возмещении за вред, причиненный на службе Организации Объединенных Наций (с. 174–220, *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion, 1949: Reports of International Court of Justice, 1949, p.174–220 // International Court of Justice [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.icjci.org/docket/files/4/1835.pdf>. – Date of access: 25.03.2010.*) Запрос консультативного заключения Международного суда по вопросу о праве Организации Объединенных Наций как международной организации предъявить международную претензию государству, причинившему вред персоналу ООН при исполнении им своих служебных обязанностей, в целях получения возмещения ущерба был инициирован в 1948 году Генеральной Ассамблеей после гибели ряда лиц на гражданской службе ООН. Непосредственным поводом для постановки данного вопроса перед Международным судом ООН послужило убийство террористами в 1948 году посредника ООН в Палестине Ф.Бернадота в результате взрыва бомбы. Спорные вопросы по делу Бернадота были впоследствии урегулированы путем переговоров между Израилем и ООН (с. 38, 39, Епифанов, В.В.– М., 2000. – 193 с)

В своей резолюции от 3 декабря 1948 года Генеральная Ассамблея ООН просила Международный суд ответить на следующий основной вопрос: «В случае, если представителю Организации Объединенных Наций при исполнении им своих обязанностей причинен вред в обстоятельствах, при которых возникает ответственность того или иного государства, полномочна ли Организация Объединенных Наций как таковая представить правительству, ответственному *de jure* и *de facto*, претензию в международном порядке с целью получения причитающейся компенсации за причиненный ущерб: а) Организации Объединенных Наций; б) пострадавшему или лицам, имеющим на то право от его имени?» (с. 175, *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, 33 Advisory Opinion, 1949: Reports of International Court of Justice, 1949, p.174–220 // International Court of Justice [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.icjci.org/docket/filesn/4/1835.pdf>>. – Date of access: 25.03.2010.*)

По вопросу о правоспособности ООН предъявлять претензии в международном порядке с целью получения возмещения, причитающегося за причиненный ущерб ее должностным лицам, суд указал на то, что только ООН правомочна предъявлять претензии ввиду того, что основанием любой международной

претензии должно быть нарушение государством-ответчиком обязательства по отношению к ней. В данном случае государство, гражданином которого является пострадавший, не могло бы жаловаться на нарушение обязательства по отношению к себе, поскольку здесь предполагается обязательство в пользу ООН (с. 10, Возмещение за увечья, понесенные на службе Организации Объединенных Наций // Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Междунар. суда (1948– 1991). – ООН, Нью-Йорк, 1993. – С. 9–10.) Одновременно Международный суд рассмотрел ситуацию с коллизией претензий, предъявляемых международной организацией от имени своего должностного лица и государством его гражданства в связи с одним и тем же событием. Из заключения суда следует вывод об отсутствии в международном праве норм, устанавливающих приоритет претензии одного субъекта международного права перед претензией другого (одного вида международно-правовой защиты перед другим) (с. 185, *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion, 1949: Reports of International Court of Justice, 1949, p.174–220* // International Court of Justice [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.icjci.org/docket/files/4/1835.pdf>. – Date of access: 25.03.2010.) А это обозначает, что какие либо действия на международной арене могут быть проведены исключительно в рамках международного права для осуществления дипломатической защиты от конституционного права государства которое выдвигает претензии.

Консультативное заключение Международного суда ООН и последующее его исследование в науке международного права внесли некоторую ясность в вопрос об осуществлении международными организациями функциональной защиты в 34 отношении должностных лиц, которым при исполнении служебных обязанностей был причинен ущерб государствами посредством совершения международно- противоправных деяний. Что же касается осуществления государствами дипломатической защиты в связи с нанесением ущерба их гражданам и юридическим лицам международными организациями, то этот вопрос пока надлежащим образом не освещен в науке международного права. Рассмотрению проблем дипломатической защиты против международных межправительственных организаций не уделила внимания и Комиссия международного права ООН при разработке проекта статей о дипломатической защите (Проект статей о дипломатической защите, разработанный Комиссией междунар. права (прил. к резолюции Генеральной Ассамблеи 62/67 (A/RES/62/67) // Организация Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NO7/467/81/pdf/NO746781.pdf?OpenElement>.)

В проекте статей содержатся нормы, направленные преимущественно на урегулирование межгосударственных отношений по поводу осуществления дипломатической защиты. Отдельные аспекты проблемы затрагиваются Комиссией международного права при работе над другой темой – «Ответственность международных организаций», но эти аспекты относятся, в первую очередь, к правовым основаниям ответственности международных организаций ввиду совершения международно-противоправных деяний в целом, а не последствий причинения вреда конкретным лицам и средств дипломатической защиты таких лиц (с. 19–40, Доклад Комиссии

международного права, шестьдесят первая сессия; Генеральная Ассамблея: офиц. отчеты, шестьдесят четвертая сессия: Дополнение № 10 (A/64/10). – ООН, Нью-Йорк, 2009) Увеличение числа международных организаций, деятельность которых иногда может причинять ущерб физическим и юридическим лицам государств, подтверждает актуальность разработки концептуальных подходов к осуществлению дипломатической защиты государствами против международных организаций. Как отмечает немецкий ученый Л.Грамлих: «... может случиться так, что рано или поздно индивиды и юридические лица (национального происхождения) будут непосредственно затронуты деяниями межправительственных организаций и окажутся в таких чрезвычайных условиях, которые сравнимы с традиционными условиями, вызывающими необходимость в осуществлении дипломатической защиты. Эти лица остались бы без всяких средств реагирования на обращение с ними в нарушение международного публичного права, если бы государство их национальности не смогло осуществлять их защиту в целях восстановления (международного) правопорядка» (с. 390, Gramlich, L. 1984..)

Мы узнали, что в случае невыполнения обязательств, которые указаны в трудовых контрактах с международными гражданскими служащими, в договоре о внутренних правилах о персонале международной организации, международная организация является нарушителем. А так же, в случае какого либо ограничения прав или причинения ущерба физическим и юридическим лицам государств связанными с действиями международных организаций. Как пример, в связи с проведением миротворческих операций ООН. Государства, как и в случае с классической дипломатической защитой, должны обосновывать предъявление международных претензий несоблюдением международной организацией норм международного публичного права в отношении его граждан и юридических лиц, образующих минимальный международно-правовой стандарт (с. 37–39, Amerasinghe, Ch.F., 2008) Международные организации, будучи частью системы международного права, связаны нормами международного права и, соответственно, минимальным международно-правовым стандартом обращения с иностранцами, применимым к ним *mutatis mutandis*. Содержание самого минимального международно-правового стандарта, применяемого в отношениях международной организации и физических и юридических лиц, не может быть полностью идентичным по объему охватываемых норм минимальному международно-правовому стандарту обращения с иностранцами, признаваемому государствами. Международно-правовой стандарт обращения международной организации с физическими и юридическими лицами включает, наряду с общепризнанными нормами обращения с иностранцами, нормы международных договоров, заключенных между международными организациями и государствами, и нормы внутреннего права международной организации (правила организации), регулирующие отношения международной организации с ее персоналом, а также отношения международной организации и государств-членов. Согласно статье 1 проекта статей об ответственности международных организаций «правила организации» означают, в частности, учредительные документы, решения, 36 резолюции и другие акты организации, принятые в соответствии с такими учредительными документами, и установившуюся практику организации (с. 19, Ch.F. Amerasinghe., 2008)

Особенности статуса международной организации как вторичного субъекта международного права, у которого отсутствуют суверенные права и территориальная юрисдикция, но который, как правило, на основании международных договоров или международных обычаев пользуется иммунитетом на территориях государств, определяют то, что не все традиционные элементы дипломатической защиты соблюдаются при осуществлении дипломатической защиты против международных организаций. Так, например, о таком предварительном условии для осуществления дипломатической защиты, как исчерпание внутренних средств правовой защиты, можно вести речь, главным образом, в отношении индивидов, связанных трудовыми отношениями с международной организацией, и государствами, которые не предоставляют на основании международных договоров или не признают иммунитет международной организации от своей юрисдикции (с. 441–443, Amerasinghe, 1998. 519 p.); (Gramlich, L., с. 398). В пункте 2 статьи 44 проекта статей об ответственности международных организаций, разработанном Комиссией международного права (далее – КМП), говорится о том, что, когда к требованию применяется норма об исчерпании внутренних средств правовой защиты, потерпевшее государство или потерпевшая международная организация не могут призывать к ответственности другую международную организацию, если не все доступные и эффективные средства правовой защиты, предоставляемые этой организацией, были исчерпаны (с.33, Доклад Комиссии международного права), (Генеральная Ассамблея: Дополнение № 10 (A/64/10). – ООН, 2009)

Таким образом, из данных положений статьи 44 названного проекта следует подтверждение того, что норма об исчерпании внутренних средств правовой защиты не всегда может применяться при призвании международной организации к ответственности. При этом необходимо обратить внимание на то, что в статье 44 проекта статей об ответственности международных организаций говорится об исчерпании внутренних средств правовой защиты, предоставляемых организацией. 37 Следовательно, предварительное условие об исчерпании внутренних средств правовой защиты при осуществлении дипломатической защиты против международной организации подразумевает обращение как к средствам, предоставляемым в рамках международной организации, так и к внутригосударственным средствам правовой защиты, если они доступны потерпевшей стороне. (Reports of International Court of Justice, 1949, p.174-220 // International Court of Justice [Возмещение за увечья, понесенные на службе Организации Объединенных Наций // Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Междунар. суда (1948-1991). - ООН, 1993. - С. 9-10.) Члены персонала международной организации, прежде чем инициировать оказание дипломатической защиты государством своего гражданства, обязаны исчерпать все доступные средства защиты, предоставляемые международной организацией. В частности, они должны обратиться к органам международных организаций, разрешающим трудовые споры с участием персонала международной организации. В соответствии с разделом 29 Конвенции о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций 1946 года (статья VIII) ООН устанавливает положения для разрешения споров, возникающих в связи с контрактами, или других споров по вопросам частного права, в которых Организация Объединенных Наций является стороной (Ю.

М. Колосов, В. И. Кузнецов., 1999., с. 619). Во исполнение требований раздела 29 Конвенции учрежден административный трибунал ООН для разрешения споров между международными гражданскими служащими и международной организацией (Statute of the Administrative Tribunal of the United Nations [Electronic resource]. – Mode of access: <http://untreaty.un.org/UNAT/Statute.htm>>. – Date of access: 25.03.2010)

Большим авторитетом пользуется Административный трибунал Международной организации труда (Statute of the Administrative Tribunal of the International Labour Organization), компетенцию которого признают многие специализированные учреждения и их служащие. Административные трибуналы являются судебной инстанцией, устанавливающей степень ответственности организаций в случае нарушения ими контрактов, условий найма, положений и правил о персонале. Их решения имеют обязательный характер для служащих международной организации и самой организации. В консультативном заключении Международного суда ООН относительно силы 38 решений Административного трибунала ООН отмечается: «трибунал учрежден не как консультативный орган или вспомогательный комитет Генеральной Ассамблеи, а как независимый и поистине судебный орган, выносящий окончательные судебные решения без апелляционного обжалования и в пределах своей компетенции» (с. 58, *Report of International Court of Justice, 1954*) Государство гражданства международного гражданского служащего реально сможет оказывать дипломатическую защиту, если после исчерпания всех доступных внутренних средств защиты в международной организации, включая обращение в административные трибуналы, ситуация надлежало не урегулирована и совершенное деяние явно противоречит международному публичному праву (например, международная организация отказывается исполнять решение судебного органа по трудовым спорам) (Amerasinghe, 1998. – 519 p., с. 444; 4, с. 409) Норма об исчерпании внутригосударственных средств правовой защиты может реализовываться в случаях причинения ущерба физическим и юридическим лицам государств, не являющихся членами международной организации и не предоставляющих международной организации иммунитет от национальной юрисдикции. В международном праве пока не сложился правовой обычай о предоставлении международной организации иммунитета от юрисдикции при отсутствии соответствующего международного договора с государством, не являющимся ее членом (с. 402, Amerasinghe, 1998. – 519 p.)

Если международная организация пользуется на территории государства иммунитетами от административной и гражданской юрисдикции, то обращение в национальные органы будет бесполезным. В число наиболее известных международных договоров о предоставлении привилегий и иммунитетов международным организациям входят Конвенция о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций от 13 февраля 1946 года (с. 615–619, Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова) и Конвенция о привилегиях и иммунитетах специализированных учреждений ООН от 21 ноября 1947 года (с. 620–632, Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова, 1999). На двустороннем уровне Республика Беларусь гарантирует предоставление привилегий и иммунитетов международным организациям и их представительствам в соответствии

с международными договорами, заключаемыми с международными организациями, в числе которых Соглашение между 39 Организацией Объединенных Наций и Республикой Беларусь относительно создания Переходного отделения ООН в Минске от 15 мая 1992 года («Эталон – Международные договоры», Беларусь 2010)

В зависимости от типа причиненного ущерба физическим и юридическим лицам, а также от того, государство – член международной организации или третье государство выдвигает претензию к международной организации, определяются применимые средства дипломатической защиты. Можно предположить, что государства, не являющиеся членами международной организации, в связи с осуществлением дипломатической защиты могут использовать любые средства, допустимые международным правом (переговоры, посредничество, международные судебные средства и др.). Такие государства могут также применять контрмеры против международной организации в пределах, установленных международным правом. КМП подчеркивает в пункте 1 статьи 52 проекта статей, что контрмеры не могут затрагивать: а) обязательства воздерживаться от угрозы силой или ее применения, закрепленного в Уставе ООН; б) обязательств по защите основных прав человека; в) обязательств гуманитарного характера, запрещающих репрессалии; г) иных обязательств, вытекающих из императивных норм общего международного права (с. 36, Г. И. Тункин., 1994.) КМП также предлагает установить в качестве условий для применения контрмер потерпевшим государством против международной организации: выдвижение предварительного требования о выполнении международной организацией своих обязательств; уведомление ответственной международной организации о решении принять контрмеры с предложением провести переговоры (статьи 43 и 54 проекта статей об ответственности международных организаций) (Доклад Комиссии международного права, 2009., с. 32, 33, 37)

Выбор средств дипломатической защиты, применяемых государствами – членами международной организации, несколько ограничен, и само применение допустимых средств защиты сопровождается дополнительными условиями ввиду особых отношений членства государства в международной организации. КМП полагает, что потерпевшие государства-члены не могут применять как общее правило контрмеры против международной организации. Исключения возможны в тех случаях, когда эти контрмеры не являются несовместимыми с правилами организации и нет 40 надлежащих средств для того, чтобы иным образом побудить ответственную организацию к соблюдению своих обязательств по прекращению международного противоправного деяния и устранению его последствий (статья 51 проекта статей) (Доклад Комиссии международного права, 2009. , с. 36). Закрепление в проекте статей положений о возможности применения контр мер, только если это согласуется с правилами данной организации, сужает возможности государств-членов реагировать на невыполнение международной организацией своих обязательств по обращению с физическими и юридическими лицами и добиваться получения адекватной компенсации причиненного вреда. Было бы целесообразным вместо ограничения прав государств-членов реагировать на противоправные деяния международной организации посредством контр

мер установить повышенные требования к пропорциональности таких мер с тем, чтобы их реализация государствами-членами не создавала серьезных препятствий осуществлению функциональной компетенции международных организаций по вопросам, не связанным с противоправными действиями международной организации. В теории международного права существует мнение о том, что государства-члены должны использовать в приоритетном порядке при осуществлении дипломатической защиты внутренние механизмы международной организации (Gramlich, L., 1984, с. 401–403, 408–410).

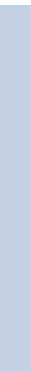
Стоит отметить, что принимая участие в работе органов международной организации, пленарные члены, права которых были каким-либо образом ущемлены, имеют множество возможностей повлиять на инициативу рассмотрения вопроса нарушения международно-правового стандарта обращения с участниками, а так же, принятие решений организации. В связи с тем, что международные организации обладают иммунитетом, в международных договорах о сотрудничестве с ними включаются положения о разрешении споров путем международной арбитражной процедуры, которая может использоваться в пределах сферы применения этих международных договоров и для целей дипломатической защиты (Ch.F. Amerasinghe, 1998. , с. 436–438).

Вклад - результат проекта «Социальные взгляды на качество жизни человека и общества» IG – KSV – SS-01/2016-3.1.16

LITERATURE:

1. Acova, Simona: Domestic violence and the possibilities of its prevention. [Rigorous thesis] / Simona Ácová – University of Health Social Work St. Elizabeth Bratislava. Institute Dr. P. Blaho Skalica. Professional degree: Philosophiae doctor (PhDr.). – Skalica Institute Dr. P. Blahu, 103 p.
2. Amerasinghe, Ch.F., Diplomatic Protection / Ch.F. Amerasinghe. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 350 p.
3. Amerasinghe, Ch.F., Principles of the institutional law of international organizations / Ch.F. Amerasinghe. – New York: Cambridge University Press, 1998. – 519 p.
4. Gramlich, L., Diplomatic Protection against Acts of Intergovernmental Organs / L. Gramlich // German Yearbook of International Law. – 1984. – Vol. 27. – P. 386–428.
5. Доклад Комиссии международного права, шестьдесят первая сессия; Генеральная Ассамблея: офиц. отчеты, шестьдесят четвертая сессия: Дополнение № 10 (A/64/10). – ООН, Нью-Йорк, 2009.
6. Епифанов, В.В., Правовые аспекты дипломатической защиты физических и юридических лиц: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В.В. Епифанов. – М., 2000. – 193 с.
7. Колосов Ю.М., Кузнецов В.И. Международные отношения, 1999. 624 с.
8. Организация Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NO7/467/81/pdf/NO746781.pdf?OpenElement>. – Дата доступа: 20.03.2010.
9. Попов В.И., Актуальные проблемы борьбы с наиболее опасными проявлениями организованной преступности, Москва: СГУ, 2004
10. Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion, 1949: Reports of International Court of Justice, 1949, p.174–220 // International Court of Justice [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.icjci.org/docket/files/4/1835.pdf>. – Date of access: 25.03.2010
11. Соглашение между Организацией Объединенных Наций и Республикой Беларусь относительно создания Переходного отделения ООН в Минске от 15 мая 1992 г. // Эталонный банк данных правовой информ. Респ.

- Беларусь «Эталон – Международные договоры»: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2010.
12. Международное право [Текст] : учебник / отв. ред. Г. И. Тункин. - М. : Юрид. лит., 1994, 512 с.
 13. <http://untreaty.un.org/UNAT/Statute.htm>. – Date of access: 25.03.2010
 14. <http://www.icjciij.org/docket/files/4/1835.pdf>. – Date of access: 25.03.2010

Patrik Maturkanič

Terezin
Czech Republic

Fenomen ludzkiego poznania przejawia się w sferze komunikacji społecznej / *The phenomenon of human cognition manifesting itself in the social sphere of communication*

Summary

This scientific contribution on human cognition and knowledge, which, among other things, is manifested in the social sphere of communication, intends to clarify not only the importance of mystery but also the phenomenon of the human being and its limited capacity. The presented study aims to draw the attention of readers who specialize mainly in applied, specialized cognitive psychology to elementary processes that allow information to be captured, registered, evaluated and subsequently transmitted in the world of the media. All of this thanks to the diverse variability manifested in human perception (psychological experiences, events, perceptions,...); visualization capacity (memory, fantasy...); imagination (reconstructive, creative, hallucinations...) and especially thinking, the basic process of intellectual understanding.

Key words: cognition, knowledge, word, communication, society, media.

WSTĘP

Tytuł tego artykułu, zaczynający się od słowa „fenomen“ w kontekście ludzkiego poznania, zwraca uwagę na wielkość i jednocześnie niezaniechanie podejście do tego, w jaki sposób jednostka rozpoznaje nie tylko siebie (ad intra), ale także wszystko, co powstaje wokół niego (ad extra). Wynika z tego, że człowiek na podstawie różnorodności poznania przyjmuje do swojego wnętrza pewne informacje (wiedzę), które przekształca do sfery zewnętrznej, często w życiu praktycznym. Jedną z nich jest tak często omawiany, a jednocześnie niezastąpiony obszar komunikacji słowem, przejawiający się na przykład w praktyce medialnej, która jest omawiana w drugim rozdziale.

1. TAJEMNICA I OGRANICZENIA LUDZKIEGO POZNANIA

Jest oczywiste, że zdolności ludzkiego poznania są w znacznym stopniu ograniczone, ale nawet z tych niewielkich możliwości, człowiek jest w stanie dzięki swojemu intelektowi, wyrazić opinię, że jest to wspaniała umiejętność. To ciągle, życiowe poznawanie dzieje się głównie w postaci sensorycznego zachowania, ale również w procesie zapamiętywania, podobnie jak u innych zwierząt. Różnica polega jednak na tym, że człowiek jest wyposażony w możliwości rozważania (intelekt, pamięć, logika itp.), ciągłego wyboru między dobrem, a złem. Ponadto, zdolność ludzkiej mowy, która pozwala nazywać rzeczy, a także poznane już udostępniać, szerzyć, wykorzystywać, itd. Ponieważ ludzie nie są tacy sami i każdy jest swoją własną, oryginalną podstawą niepowtarzalny, to także nasze poznanie jest inne. Jest to spowodowane wieloma elementarnymi czynnikami, takimi jak genetyka, środowisko życia, wychowanie, edukacja, itp.

Odkrywanie nowych, tajemniczych rzeczy w szerokiej sferze historii zawsze fascynowało ludzkość i wprowadzało w zdumienie nad poznaniem, nad tym, jak ogromny jest świat w jego zdobywaniu przez człowieka. Co ciekawe, wiele osób było w stanie poświęcić niemal wszystko ze swojego życia dla fenomenu uczenia się nowych rzeczy, a zwłaszcza tajemnicy człowieka. Jednym z takich eksperymentów poznawczych był i jest cały czas świat transcendencji, czyli życia duchowego. Bez wątplenia, nawiązując przy tym do podanych tu wcześniej informacji, nie możemy się nie zgodzić z istnieniem wewnętrznego świata każdego z nas. Powstaje pytanie, czy krąg ten zamyka się w istnieniu ludzkim, czy wręcz przeciwnie, połączony jest z innym światem, być może nieskończonym, a dla nas – ograniczonych ludzi - tak trudnym do zrozumienia, a przez to uchwycenia. Dlatego też wszelkie filozoficzno- teologiczne refleksje na ten temat są bardzo trudne do wyjaśnienia, kruche, wrażliwe, ponieważ wiele razy poruszamy się na granicy pośmiertnego misterium (tajemnicy). Jak niesamowita jest perspektywa zwyczajstwa człowieka stojącego przed życiowym celem poznania prawdy o sobie. Prawda, która nie niszczy, nie depreczuje, ale daje wewnętrzny, nowy, świeży oddech, gdy człowiek poznaje, że został stworzony z miłości i dla miłości, gdy dla trwałości szczęścia nie wystarczy wspomniany zamknięty krąg. Krąg, który daje możliwość połączenia się z innymi kręgami (patrz symbolika olimpijskich pierścieni, z których każdy reprezentuje jeden kontynent), ale przede wszystkim do kręgu, z którego człowiek wyłonił się (patrz Arystoteles: Teoria Pierwszego Poruszydela). Czy może urodziliśmy się z niczego i przypadkowo, czy też jak wielu sądzi z nieożywionej materii? (patrz Pascal: „Życie może dać tylko żywy”).

2. ZNACZENIE SŁOWA – KOMUNIKACJA SPOŁECZNA (MEDIA)

W księdze ksiąg, jak jest często Biblia nazywa, na początku Ewangelii wg św. Jana jest Słowo, które jest początkiem wszelkiego stworzenia (*por. Biblia – Ewangelia według św. Jana 1, 1-18*). Nie musimy nawet bliżej precyzować, że moc słowa w historii ludzkości miała i czasami teraz także ma niewyobrażalną moc, która przejawia się przede wszystkim na płaszczyźnie społecznej. Pewność współistnienia z innymi ludźmi¹ daje nam przestrzeń nie tylko do samorealizacji, ale także możliwość

¹ Por. „Jeśli chcemy współistnieć z innymi ludźmi, musimy uznać, że ich obecność, bez względu na to, jak mało jest pożądana, jest tak samo uzasadniona i ważna jak nasza. Nasze istnienie, tak jak istnienie drugiej osoby jest wyrazem zachowania swego

tworzenia swojego jestestwa w dojrzałej konfrontacji z innymi jednostkami. To jest właśnie wielkość, ale też istota słowa, któremu udało w przeszłości łączyć, ale także dzielić nie tylko jednostki, ale całe narody. Tak wiele zależy od poprawności jego użycia, od którego następnie zależy poziom ogólnej decyzji.

Uważam za ważne, aby pokazać cztery podstawowe okręgi, w których pojedyncze słowo lub krótkie zdanie może często uczynić cud w całej ludzkiej komunikacji. Przede wszystkim jest to słowo(a) *uznanie* i *szacunek* dla drugiej osoby, z którą rozmawiamy. Nie jest ważne, czy jest to osoba zajmująca wyższe lub niższe miejsce w hierarchii społecznej. Sam fakt, że stoi przede mną człowiek w postaci dziecka lub wcześniej narodzonej starszej kobiety powinien prowadzić mnie do słowa szacunek. Każde ludzkie istnienie zasługuje na ten zasadniczy element, bez uprzedzeń i szufladkowania. Wyraża się to także w sposobie, w jaki zwracamy się do drugiego, pozdrawiamy go lub jak go słuchamy. Zaczynamy mówić o dialogu², o którego ważności każdy zdaje sobie sprawę. Do drugiego obszaru ważnych zwrotów słownych zaliczymy słowa *podziękowania*, którymi wyrażamy drugiej osobie wdzięczność. I choć może chodzić o oczywiste sprawy, to przecież i drobne elementy, które składają się na życie, zasługują na naszą ciepłą nutę i dziękczynienie. Trzecim okręgiem, bez którego nie możemy wyobrazić sobie harmonii relacji międzyludzkich, są słowa dotykające zadośćuczynienia przewinień, co możemy uczynić prostym, ale przede wszystkim szczerym *wybacz* lub *bardzo przepraszam*. Ostatnie, ale nie mniej ważne, są słowa *prośby*, którymi wyrażamy nasze różne życzenia i pragnienia. Aby wszystkie te słowa „oddziaływały“ w sposób pozytywny, muszą być wyrażane w prawdziwy i szczerzy sposób, w przeciwieństwie do niekiedy fałszywych lub nawet pochlebnych metod, które można zobaczyć nawet w „najwyższych warstwach społecznych“. Jest oczywiście logiczne, że w tym momencie mówimy o tzw. *komunikacji werbalnej*, która jest z pewnością niezastąpiona przez kogokolwiek lub cokolwiek, zawsze jest to spotkanie dwóch niezastąpionych jednostek. Poza tym słowa można przekazywać i innymi znanymi sposobami. Istnieje forma pisana, tzw. *komunikacja zarejestrowana* (książki, gazety, ulotki itp.) albo zestawianie słowa - zwłaszcza w ostatnich czasach - w związku z *elektroniczną komunikacją społeczną* (radio, telewizja, komputery,

strukturalnego połączenia w obszarze egzystencjalnym. Jedyną szansą na współistnienie jest zatem znalezienie szerszej perspektywy, obszaru egzystencjalnego, w którym obie strony spotykają się przy tworzeniu wspólnego świata. Konflikt jest zawsze obustronną negacją. Nigdy nie można go rozwiązać w tym obszarze, w którym się znajduje, jeśli obie strony są „pewne“ swoich racji. Konflikt można pokonać tylko wtedy, gdy przeniesiemy się do innej przestrzeni, w którym obowiązuje współistnienie.” KUCÍREK, J., *Radikální konstruktivismus – podněty pro aplikovanou psychologii. in Aplikovaná psychologie. Vybraná témata*, Praha 2017, s. 227.

- 2 Por. „Dialog i komunikacja są ogólnie rzecz ujmując podstawową cechą tej bytności, dla której dawne, tradycyjne charakterystyki używają określenia „istota używająca swojego rozumu“, „istota, która tworzy artefakty“, „zwierzę korzystające ze znaków“ (a dokładniej mówiąc: „znaki słowne, pojęcia, układów pojęć, języka i innych systemów znaków“), „zwierzę żyjące we wspólnocie“, w społeczeństwie charakteryzującym się swoimi cywilizacyjnymi i wartościowymi strukturami, dla których życiową koniecznością jest komunikacja z członkami tej wspólnoty i ze wspomnieniami zgromadzonymi przez wcześniejsze pokolenia, społeczeństwa i kulturę. Ponadto komunikacja jest ważnym elementem złożonego i zróżnicowanego zestawu innych racjonalnych i kreatywnych działań, włącznie z działaniami poznawczymi i decyzyjnymi, w tym tworzenia artefaktów o charakterze materialnym, organizacyjnym i intelektualnym, które nigdy nie mogą być zrealizowane przez wyizolowaną osobę, ale przez osobę, zespół lub grupę lub jakkolwiek inny scharakteryzowany podmiot, który jest złożoną siecią łączy informacyjnych związanych z umiejętnościami i pulą wartości społeczności, z wartościami teraźniejszości i przeszłości, a także z refleksjami na temat przyszłości, rozważanych lub możliwych wpływów wybranych kroków. Wszystko to nie jest ani możliwe, ani nawet możliwe do pomyślenia bez sieci powiązań informacyjnych, bez powiązania z ludźmi, grupami i pulą pamięci, która jest nosicielem wartości.” TONDL, L., *Dialog*, Praha 1997, s. 14.

telefony komórkowe oraz Internet, kiedy to prawie 80% gospodarstw domowych w Republice Czeskiej ma dostęp do tego najbardziej popularnego medium).

Chciałbym w tym podrozdziale przynajmniej marginalnie poruszyć temat środków masowego przekazu, ponieważ właśnie w nich dzisiaj znajduje odzwierciedlenie wiele z mówionego słowa. Musimy smutnie stwierdzić, że niektóre z tych mediów czasami wykorzystują swoją siłę w nieetycznym zachowaniu, a tym samym depczą wartości moralne innych, opierając się na nieprawidłowym doborze słów, czyli na dokładności informacji.³ Właśnie dlatego kieruję apel głównie do tych, którzy wspomnianą tu delegowaną władzę dysponują, tzn. do dziennikarzy i publicystów. Jesteśmy wielokrotnie świadkami, że telewizja, a zwłaszcza możliwości Internetu, dominują nie tylko w sferze politycznej społeczeństwa, ale także w publicznym, a nawet bliskim otoczeniu. Mówimy tu o tak zwanym wpływie mediów⁴, który, jak widzimy, czasami potrafi zdziałać „cudowne rzeczy“, kiedy to na przykład przy ich pomocy (wpływie) konkretna partia polityczna wygrywa wybory krajowe lub jest wybrany kandydat na prezydenta. To, w jakim właściwym kierunku ma kroczyć medialna informacja, jest tematem *Kodeksu Etyki Dziennikarzy (Syndykat dziennikarzy ČR)*, zatwierdzonego w listopadzie 1999 r. Jest on podzielony na trzy podstawowe części, które w zrozumiały sposób pokazują prawa obywateli, a także wymagania (obowiązki) względem dziennikarzy (mediatorów). Nacisk kładzie się na wczesne, prawdziwe i niezniekształcone informacje, wysoki profesjonalizm pracy, ale także na wiarygodność, uprzejmość i powagę, które wzmacniają autorytet mediów.

3 Por. „Słowo informacja pochodzi z łacińskiego *informare* i oznacza wprowadzanie w kształt, kształtowanie, nadawanie formy, kształtu, tworzenie, wyświetlanie, wyobrażanie sobie, tworzenie obrazu, pojmowanie. Łacińskie *informatio* wyraża wyobrażenie, pojęcie, kontur. Dlatego uważam, że ta etymologiczna interpretacja pojęcia informacji wystarczająco i przekonująco demonstrowuje jego związek z ludzką świadomością, od której oderwała się dopiero później w koncepcjach ludzi w związku z rozwojem pisma i innych zestawów znaków. Informacja to pojęcie, z którym każdy człowiek spotyka się prawie codziennie. Jest to zjawisko powszechne, ściśle związane nie tylko z codziennym życiem człowieka i społeczeństwa, ale także z przyrodą ożywioną i nieożywioną.“ CEJPEK, J., *Informace, komunikace a myšlení*, Praha 2008, s. 13.

4 Por. „Znaczna część teorii o wpływie mediów zgadza się przynajmniej w tym, że istnieje sześć postaci tych wpływów lub mówiąc inaczej: media mogą wywołać sześć rodzajów reakcji: 1. Jedną z nich jest reakcja poznawcza (kognitywna), kiedy media celowo nauczają, próbują kształcić (lub skazić) publiczność lub nieumyślnie, gdy widz lub czytelnik bawi się przy filmie lub książce, a także się uczy, jak na przykład obstawiać w kasynie. 2. Media mogą również powodować zmianę postaw lub przyzwyczajzeń, wzmacniać istniejące postawy (mogą potwierdzić widzowi lub czytelnikowi, że „ma rację“) lub je osłabić, relatywizować, zmienić. 3. Reakcje emocjonalne, takie jak smutek, nostalgia, ale także strach, gniew, furia przyciągają uwagę psychologów i innych ekspertów i są przedmiotem dyskusji na temat tego, w jakim stopniu „media są za to odpowiedzialne“. 4. Podobnie często eksperci monitorują i mierzą reakcje fizjologiczne (szybkie bicie serca podczas oglądania horroru lub przy power play finału mistrzostw świata w hokeju, itp.) 5. Media mogą także zmienić zachowania i przyzwyczajenia ludzi (*efekty behawioralne*) – typowym przykładem jest celowe oddziaływanie na konsumenta w postaci otwartej lub ukrytej kampanii reklamowej. Takim samym przykładem może to być kampania polityczna oglądanie kultowego serialu, z którego widzowie „przenoszą“ bohaterów do swojego życia, w tym ich język, ubranie, gesty, itp. 6. Osobną dyscypliną jest śledzenie i ocena konstruktywnych i destrukcyjnych reakcji na bodźce multimedialne. Media mogą mieć pozytywny wpływ (nauczają, na przykład prowadzą do tolerancji, szacunku, respektu względem uznawanych wartości), jak i destrukcyjny kwestionując te wartości, lub sami odbiorcy mogą być bodźcem dla bezpośredniego oddziaływania destrukcyjnego, arogancji i przemocy. Właśnie to możliwe oddziaływanie mediów jest, razem z przejawami emocji, najczęstszym powodem i argumentem do wprowadzenia regulacji.“ HUK, J., *Sociologie médií*, Praha 2008, s. 31-32.

PODSUMOWANIE

Cennym, a jednocześnie bardzo pięknym jest żyć w poznanej prawdzie, że jesteśmy żywymi stworzeniami zdolnymi do tak częstego „nieograniczonego” poznania. Wiem, a zatem jestem, dlatego w wolności mojej woli poznaję, porównuję, nazywam, przekazuję, tworzę i na pozytywnym poziomie społecznego zrozumienia wzbogacam drugiego. Jest to wielkość, ale także podziw osoby, która w kontekście kosmicznego zrozumienia współuczestniczy w „nowych początkach” każdego codziennego dnia życia. Przede wszystkim kultywuje (wzbogaca) i uszczęśliwia samego siebie!

LITERATURA:

1. CEJPEK, J., *Informace, komunikace a myšlení*, Karolinum, Praha 2008.
2. HUK, J., *Sociologie médií*, Universita Jana Amose Komenského, Praha 2008.
3. KUČÍREK, J., *Radikální konstruktivismus – podněty pro aplikovanou psychologii, in Aplikovaná psychologie. Vybraná témata*, Grada, Praha 2017.
4. TONDL, L., *Dialog*, Filosofický ústav AV ČR, Praha 1997.

Hynek Šmerda
Czech Republic

Recenzja: Patrik Maturkanič, Sakramenty. Widoczne znaki niewidzialnej rzeczywistości zbawienia. Wydawnictwo Karmelitańskie, Praga 2018, B5 s. 133, ISBN 978-80-7195-971-7.

Nie ma wątpliwości, że sakramenty w życiu Kościoła katolickiego odgrywają ważną rolę, ponieważ to przez nie widoczne są oznaki niewidzialnej rzeczywistości zbawienia, tak jak wynika to z nazwy monografii dra Patrika Maturkaniče. W 2018 r. została opublikowana w drugiej, rozszerzonej edycji Wydawnictwa Karmelitańskiego jego książka poświęcona siedmiu sakramentom, przede wszystkim z kontekstu duszpasterskiego (teologiczna monografia narratywno-pastoralna). Każdy z siedmiu rozdziałów poświęcony jest poszczególnym sakramentom i chce szczególnie ukazać ich własną specyfikę oraz charyzmę, która rozwija się w praktycznej płaszczyźnie życia Kościoła. Oto wybrane tematy:

Sakrament chrztu – Nacisk na wyznanie wiary w Boga w Trójcy Jedynej

Sakrament bierzmowania – Nowa ewangelizacja

Sakrament eucharystii – Tajemnica chleba i wina

Sakrament pokuty – odpuszczenia

Sakrament namaszczenia chorych – Choroba, starość, śmierć

Sakrament kapłaństwa – Dar celibatu w kontekście Najświętszego Sakramentu

Sakrament małżeństwa – Małżeństwo nie tylko na próbę

Istotne jest nadmienić, że oprócz tego podziału, wszystkie rozdziały są budowane zgodnie z tą samą kolejnością chronologiczną. Innymi słowy są one podzielone na podrozdziały o wspólnych nazwach: ustanowienie sakramentu, forma i materia sakramentu, samo udzielenie sakramentu, działanie sakramentu, tradycja u ojców Kościoła, perspektywa duszpasterza i wspomniane już wcześniej tematy praktyczne.

Wynika z tego, że publikacja jest odpowiednia dla studentów wydziałów teologicznych, o czym się mogli niedawno przekonać studenci piątego roku studiów zewnętrznych (RKCMBF UK Bratysława) w zakresie teologii katolickiej przy nauczaniu sakramentalnego duszpasterstwa pod kierunkiem wspomnianego autora. Ponadto, książka ta jest używana przez wielu kapłanów, ale także i laików, w samokształceniu jako odpowiednia teologiczna inspiracja. Jest używana w przygotowaniach przedsakramentalnych (na przykład przygotowanie dorosłych do sakramentów inicjacji).

„Autor przedłożonego tekstu bez wątpienia napisał swoje opracowanie z gorliwością duszpasterską i ideą, aby nie stworzyć tekstu, który jest wstawiony do biblioteki i nie jest czytany. W studium P. Maturkaniča widać, że autor stara się oddziaływać na czytelnika w taki sposób, aby każde słowo wpisało się w umysł i serce czytelnika, aby wypełniona została intencja autora: żyć w duchu przyjętych sakramentów i przyjmować je jako dar od Jezusa Chrystusa i jego Kościoła. Tekst pomoże tym, którzy są „dorosłymi“ chrześcijanami i tym – a może przede wszystkim im – którzy są na początku życia w Kościele lub szukają wyjaśnienia podstawowej doktryny Kościoła katolickiego“ (Prof. Dr Josef Dolista, PhD.).

Publikacja jest naukowo recenzowana przez prof. ThDr. Viliama Judaka, PhD. i prof. dra Josefa Dolistę, PhD, co nadaje tej pracy gwarancję fundamentalizmu i wiarygodności. W podsumowaniu znajdziemy użytą bibliografię, która jest systematycznie podzielona na materiały kościelne (dokumenty Magisterium Kościoła) i inną cytowaną literaturę, w tym bogate źródła zagranicznych autorów. Daje to 140 przypisów w całym tekście monografii.

Marián Ambrozy

ISM Slovakia
Presov, Slovakia

Katarína Mayerová: Rorty, Heidegger a metafyzika, Košice: UPJŠ, 2014, 208 s.

Čítanie filozofa optikou iného filozofa je bezpochyby zaujímavé. Ťažkosti môžu nastať, ak ide o objektívnosť predmetného čítania. Napriek tomu sa na riskantnú cestu vydala mladá filozofka Katarína Mayerová. Už letmý pohľad do jej slovníka prezrádza nielen vysokú erudovanosť, ale aj afiliáciu ku košickej filozofickej škole.

Na začiatok je potrebné vysloviť obdiv, že sa Mayerová zhostila tak náročnej témy, čítať Heideggera cez Rortyho a následne valuovať Rortyho reflexie. Je neodškriepiteľné, že v jej prípade ide o naslovovzatú odborníčku na Rortyho texty. Našou kritickou recenziou si nedovolíme polemizovať s jej znalosťou Rortyho, tú preukázala okrem recenzovanej monografie aj vo viacerých iných textoch, ako aj prínosných výstupoch na vedeckých konferenciách. To, čo berieme ako prinajmenšom problematické, je skôr akási autorkina tendencia v Heideggerovom prípade filozofovať tak trochu kladivom, byť kritickejším ako samotný Rorty a vôbec ponímať Heideggera takmer výsostne v negatívnom svetle. Pri ústnej polemike sa síce autorka vyjadrila, že Heideggerovi v problematike zmizol človek a toto bolo terčom jej kritiky, avšak musíme podotknúť, že človek a najmä etika sú u Heideggera až sekundárne problémy, priority sa venuje iným témam (metafyzika, ontológia vedy, reflexia dejín filozofie etc.).

Mayerová sa vcelku zaujímavo zmocnila vzťahu Rortyho k problematike dejín filozofie. Sleduje a mapuje jeho záujem o dejiny filozofie. Snaží sa vystihnúť Rortyho kritiku vnímania filozofa ako bádatela pravdy. Podľa nej Rorty poukazuje na fakt, podľa ktorého by dejiny filozofie nemali byť len doxografiou, ale aj kritikou deprivácie určitých tém v štandardných dejinách filozofie (epistemológia v 16. storočí, etika v 12. storočí, logika v 18. storočí) (Mayerová 2014, s. 25). Prízvukuje, že i podľa Rortyho sa historik filozofie nesmie dopustiť anachronizmu.

Autorka sa dotýka Rortyho vyrovnávania vzťahu dejín filozofie a filozofie dejín. Rovnako reflektuje Rortyho komparáciu dejín filozofie s dejinami vedy, kde poukazuje na dejiny biológie. Hoci Rorty ukazuje, že filozofi s iným názorom na problém, na rozdiel od vedcov, ostávajú v profesijnom zmysle kolegami, musíme poukázať na fakt, že aj vo vede iný názor neznamená automaticky vyobcovanie z kruhu vedcov. Ako kontrapríklad možno uviesť tzv. červenú biológiu v bývalom ZSSR, ktorej predstaviteľov do konca aktívneho života nikto nevytlúčil z kruhu vedeckých pracovníkov, alebo navzájom úplne rozdielne názory na interpretáciu kvantovej mechaniky, prípadne na teóriu strún vo fyzike. Je sympatické, že Mayerová ukazuje na to, že Rorty sa usiluje prehodnotiť i význam zdanlivo menej známych filozofov pre dejiny filozofie. Škoda, že Rorty neupozornil na význam komplexného chápania dejín filozofie, t. j. z hľadiska ich planetárneho vývoja.

Heidegger sa nikdy nepasoval priamo do úlohy historika filozofie, stále šlo o reflexiu cez prizmu jeho vlastnej filozofie. Autorka uvádza, že je šokovaná, že Rorty považuje za jedného z troch najväčších filozofov XX. storočia práve Heideggera. Nuž, od neopragmatistu a *enfant terrible* analytickej filozofie to veru nie je štandardný výber, podčiarkuje to však zrejmy a všeobecne akceptovaný význam Heideggera vo filozofii vôbec.

Mayerová charakterizuje Rortyho ako filozofického ironika. Sama sa usiluje vymedziť Rortyho charakteristiku ironika ako niekoho, kto rezignoval na večné pravdy v podobe Platónovho sveta ideí. Rorty však svoju definíciu ironika spresňuje, ironik je filozof, ktorý pochybuje o najnovšom filozofickom slovníku, uvedomuje si nedostatočnosť súčasného slovníka a nefavorizuje vlastný slovník. Ak Mayerová tvrdí, že v tomto zmysle slova nemožno Heideggera označiť za filozofického ironika, musíme jej dať za pravdu. Zároveň upozorňuje, že v prípade vytvorenia špecifického jazyka – heideggerovského žargónu jeho označenie Heideggera ako ironika sedí. V tomto zmysle odkrýva možno nedostatok domyslenia konzekvencií u samotného Rortyho, jej kritika označenia Heideggera je trefná. Až potiaľto vnímame monografiu za bezproblémovú a prínosnú reflexiu Rortyho filozofie, ktorá si ani v najmenšom nezaslúži kritické riadky. Situácia sa mení s ďalším čítaním druhej kapitoly.

Kým autorka podotýka, že Heidegger mal na mnohých miestach tendenciu k premene sveta, čo k ironikovi nepasuje, má bezpochyby pravdu. Heideggerove metafyzické ambície (najmä po obrate) nesvedčia ani jeho obrazu ironika. Rorty kladie Heideggera do klubu Mysliteľov, spolu s Herakleitom (ako dodáva autorka) a Parmenidom. Že Rorty v označení Heideggera ironikom takmer v ničom netrafil, v tom s košickou filozofkou súhlasíme. Problematickejšie vnímame súvislosti, ako naša filozofka číta Heideggera cez prizmu jeho politickej angažovanosti. Rorty tvrdí (a Mayerová súhlasí), že Heidegger chcel byť Hitlerovou „šedou eminenciou a urobil pre to toľko, ako nijaký iný filozof v Nemecku v tých časoch“ (Mayerová 2014, s. 71). Azda sa snáď nechcel politicky dostať na úroveň Goebbelsa alebo Himmlera, to by znelo naozaj smiešne.

Mayerová sa pokúša analyzovať vzťah Heideggera a nacizmu Rortyho optikou. Domnievame sa, že autorka z Heideggerovho vzťahu k nacizmu vyvodila nepravdepodobné konzekvencie. Nemyslíme si, že jeho politická angažovanosť menila jeho filozofické názory viac, než politická angažovanosť iných filozofov napr. v marxistickej politike. Napriek tomu sa jej venuje všeobecne väčšia pozornosť

než iným aktivitám filozofov v iných politických subjektoch rovnako značne vzdialených od politického stredu. Heidegger predsa nebol zodpovedný za smrť žiadnej obete nacizmu, tak ako mnohí viac či menej významní filozofi angažovaní politicky pod zástavou marxizmu (alebo anarchizmu) tiež nikoho nezavraždili alebo neperzekuovali. Na problém sa nahliada z dvoch hľadísk: a) II. sv. vojnu vyhral Stalin a Hitler ju prehral, a tak sa pôvodne opticky skutočne v strede stojaci politický stred politickej akceptovateľnosti posunul naľavo, čím sa vytvoril (minimálne v mnohých krajinách na právnej úrovni) asymetrický *status quo*, skôr akceptujúci extrémnu politickú ľavicu, než politickú pravicu (zdá sa, aj na rovine angažovania sa filozofa); b) problematiku vnímajú zväčša historici a publicisti z dnešného pohľadu, keď sa o nacizme vie nepochybne viac, než r. 1933, keď sa Heidegger začal politicky angažovať. Uvedomme si, že r. 1934 (a nie napr. r. 1945) Heidegger predsa z akademických funkcií rezignoval. Napriek tomu Mayerová na základe niekoľkých riadkov Heideggera z prednášky *Sebaurčenie nemeckej univerzity* o spojení vedy a osudu nemeckého národa tvrdí, že sa Heidegger postavil „nekompromisne a iniciatívne“ (Mayerová 2014, s. 82) na čelo nacifikácie nemeckých vysokých škôl. Dovoľujeme si nesúhlasiť s jej tvrdením. Proces nacifikácie vyplýval jednoducho z reálnej politickej situácie a bol by nastúpil, aj keby sa v Nemecku nijaký Martin Heidegger nebol stal filozofom.

Rorty hovorí, že po zvyšok roka 1933 Heidegger bojoval, aby sa stal nielen oficiálnym filozofom Nemecka, ale aj šéfom vládneho úradu, ktorý by reorganizoval a potom riadil nemecké univerzity. Je otázne, ako chce Rorty túto špekuláciu dokázať? Ide o Rortym pripisovanú intenciu, ktorú vidí v Heideggerovej myšli. Ako chce však dokázať, že nejde len o jeho presvedčenie, navyše keď Heidegger preukázateľne od r. 1934 nevyvíjal nijakú činnosť v rámci akademickej politiky? Nepopierame, že Heidegger bol minimálne do r. 1934 presvedčený o vnútornej pravde nacionálno – socialistického hnutia. V tom s Mayerovou súhlasíme. Avšak nesúhlasíme s Rortym, ktorý chce podsunúť Heideggerovi intenciu, ktorú je prinajmenšom problematické reálne dokázať a ani s jej hodnotením Heideggera ako príčiny nacifikácie nemeckého univerzitného školstva, s čím autorka bez hlbšej reflexie súhlasí.

Autorka však vo svojich domnienkach pritvrdzuje. Zjavne sekunduje Rortymu, ktorý tvrdí, že Heidegger sa chcel stať duchovným vodcom Nemecka. Takéto tvrdenie by musel Rorty nejako dokázať. V jednom má však Katarína Mayerová pravdu: ak to Rorty tvrdí, ide o značnú nekonzistentnosť s tvrdením, že ide o teoretického ironika. Podľa nás neplatí ani prvé, ani druhé hodnotenie. Rortyho špekulácie, týkajúce sa Heideggerových úmyslov z rokov 1933/34 sa totiž dajú ťažko reálne dokázať. Môžeme si dovoliť protiargument: keby sa muž veľkosti Heideggerovho ducha bol reálne a nekompromisne upriamil na ciele, o ktorých píše Rorty, prečo by sa ich vzdával už v roku 1934?

Mayerová prekonáva v hodnotení a v svojskej interpretácii aj Rortyho. V zmysle získania pôvodných vzťahov k jestvujúcnu ako založenia bytostného počínania národov vidí Heideggerovo samospasiteľské stanovisko, podľa ktorého je táto úloha možná len pod vedením Heideggera, samozrejme cez prizmu politického vedenia nacistického Nemecka. To je výslovne špekulatívne čítanie a účelová interpretácia Heideggerových textov. Oporou pre toto tvrdenie nie sú samotné filozofické texty, ale akýsi diskreditačný pokus Fariasa, ktorý hodnotí Heideggerove riadky ako

prefíkané. Ak Fariasovi skočil na udicu Rorty, mohla naša autorka vysvetliť o aké argumenty išlo a vyjadriť k nim svoje stanovisko. Zdá sa, že i ona podľahla s Rortym akejsi antiheideggerovskej platforme. Má právo na názor, avšak podľa nás mnohokrát nekriticky opakuje Rortyho negatívne názory bez toho, aby sa sama pokúsila o ich overenie. Avšak jej pohľad je ešte negatívnejší než názor Rortyho. Kým Rorty oddelí morálny charakter filozofa a jeho učenie, Mayerová s ním rozhodne nesúhlasí.

Jej nesúhlas má svoju príčinu. Rorty opakuje po Fariasovi, že Heidegger bol odpudzujúca bytosť, zbabelec a luhár, avšak oddeľuje filozofa Heideggera od človeka Heideggera (z pohľadu obrazu Fariasasa). Mayerovej splyva obraz do jedného filozofického učenia, ktoré pre ňu rozhodne vyznieva negatívne. Kým pre Rortyho je Heidegger kontroverzná osobnosť, pre Mayerovú je to osobnosť konzistentná – jednoducho negatívna. Už samotné Rortyho označenie Heideggera ako egomaniakálneho antisemitského nádenníka je mimoriadne uletené. Rorty si však mimoriadne cení Heideggerovu filozofickú originalitu a tvrdí, že Heideggerovo rozprávanie o dejinách západného myslenia je veľmi poučné pre filozofov budúcich storočí. Tu do argumentácie vstúpi naša filozofka. S Rortyho pozitívnym hodnotením Heideggerovho rozprávania nesúhlasí, na to si čitateľ už zvykol. Rorty letmo spomenie v práci *Brat filozofiu vážne* Krista a jeho misiu. Paralelne sa vyjadří pozitívne o poučnom rozmere evanjelií, ako aj o poučnom rozmere Heideggerovej reflexie dejín metafyziky. Tým Rorty svoju sekvenciu končí. Mayerová však úplne nepochopiteľne začne zrovnávať nezrovnateľné, Kristovu misiu „lásky človeka k človeku“ (Mayerová 2014, s. 87) a Heideggerovu filozofickú misiu. Samozrejme, z takejto komparácie vychádza Heidegger ako porazený na celej čiare. Podľa našej autorky zabudol kvôli Bytiu na lásku k človeku, na starosť o dušu. Súhlasíme, že uvedené problémy nestáli v centre Heideggerovej filozofie. Avšak, kto má právo dovoliť si predpísať, čím sa Heidegger mal zaoberať? Zaoberal sa starosťou o dušu, alebo napr. sociálnou filozofiou Quine, Kripke, alebo Carnap? Disponuje niekto právom, kto by mohol tento fakt proti nim použiť ako výčitku? Sú z toho dôvodu menovaní menej hodnotnými filozofmi?

Rortyho hodnotenie Heideggera pokračuje v prerozprávaní našej autorky ďalej. Jeho vnímanie hodnoty filozofie ako poľa života spoločnosti, vedy a kultúry, na ktoré vstupujú veľkí filozofi, dopĺňa Mayerová opäť po svojom: len jeden veľký filozof — Martin Heidegger. Naša filozofka znova zdôrazňuje, že akési Rortyho úsilie utupiť hrot nebezpečenstva možného výkladu Heideggerovho učenia nie je na mieste. Tvrdí, že Heidegger pokladal demokraciu za ohrozenie bytnosti Európy (ak je tomu tak, prečo to nedoložila textami?). Napokon, zdá sa, nesúhlasí s Rortym, ktorý jasne zdôrazňuje, že Heidegger nie je filozofickým ekvivalentom Hitlera. Vymedzuje sa proti Rortyho výzve čítať Heideggera s dávkou otvorenosti a tolerance.

Rorty považuje neskorého Heideggera za originálnejšieho a zaujímavejšieho mysliteľa v porovnaní so skoršími štádiami, s čím súhlasíme. Upozorňuje, že Heidegger používa vo svojej filozofii rôzne nástroje. Rovnako vyzýva k selekcii Heideggerovho filozofického odkazu. Táto sympatická myšlienka sa nestretla u našej autorky s pochopením. Polemizuje, do akej miery Rorty je a nie je historikom filozofie a môže si danú selekcii dovoliť. Vníma to ako ahistorický prístup. Zdôrazňuje, že Heideggera na rozdiel od pragmatistu Rortyho problém ľudského šťastia nezaujímal. Isteže, v mnohom sú filozofie Rortyho a Heideggera inkonzistentné, v tom sa s našou

filozofkou zhodneme. Mayerová však v negatívnom hodnotení pokračuje. Súhlasí s Rortym, Habermasom a Derridom, že Heidegger mal po vojne zaujať stanovisko k svojej angažovanosti v nacistickej akademickej politike. S tvrdením možno súhlasiť. Avšak kde berie autorka istotu, keď tvrdí, že „Heidegger je ako človek a ako filozof necitlivý k utrpeniu iných“ (Mayerová 2014, s. 95)?

Rorty vo svojich fantáziách uletí niekam do možných svetov Davida Lewisa. Ponúka fiktívny príbeh, v ktorom Heidegger opúšťa manželku Elfride a berie si židovskú študentku Sáru Mandelbaumovú. Kvôli nej opustí Nemecko a prednáša v USA. Manželka však pokladá Heideggera za slepého voči ideálom sociálnej demokracie a odchádza do Palestíny. Berie si tretiu manželku. Jeho syn padol v boji Izraela s arabskými štátmi a sám Heidegger sa s jeho smrťou vyrovnáva literárnym dielom, za ktoré dostáva Nobelovu cenu. Predchádzajúca úvaha je hodná spisovateľa žánru fantasy a nie seriózneho filozofa. Rorty však dovedie úvahu do konca. Hovorí, že Heidegger by aj v tomto možnom svete napísal rovnaké filozofické diela, než napísal v živote, ktorý reálne prežil. Nuž, ťažko polemizovať s literárnou fikciou. Otázka znie, či to má vôbec akýkoľvek zmysel. Mayerová si myslí, že má – a opäť s Rortym pre ňu signifikantne nesúhlasí.

Záver kapitoly je autorkinou výčitkou voči Heideggerovi, že nebol solidárny k bolesti iných. Vo svojej metafyzike podľa nej Heidegger zabúda na človeka a ľudskosť. Znova opakujeme, že uvedeným témam sa Heidegger jednoducho nevenoval a nevieme nájsť dostatočný argument, ktorý by predpisoval Heideggerovi témy jeho filozofického skúmania. Pokiaľ výčitku smerovala k Heideggerovi ako k človeku, potom sa patrilo rozobrať podrobnejšie jeho životopis.

Tretia kapitola sa venuje úvahám o konci metafyziky v Rortyho reflexii Heideggerovho diela. Rorty v reflexii ranej metafyziky M. Heideggera nevybočil z vcelku jasných, obvyklých hodnotení. Hovorí, že Heidegger sa v *Sein und Zeit* vzdialil pôvodnej Husserlovej fenomenológii, dielo orientoval antropologicko – hermeneuticky a Husserl ho odmietol. Autorka konštatuje, že Heidegger sa postupne vzdialil fenomenológii i hermeneutike. Rovnako podotýka, že roku 1929 sa Heidegger preorientoval od fundamentálnej ontológie „k mysleniu Bytia (otázka pravdy bytia)“ (Mayerová 2014, s. 107). Neskoršia Heideggerova reflexia jeho najznámejšieho diela *Sein und Zeit* konštatuje filozofický neúspech. Heideggerovi po obrate ide stále viac o pravdu bytia, konštatuje naša autorka. Neskorší Heidegger upúšťa od pôvodnej otázky zmyslu bytia, ktorú strieda problém pravdy bytia.

Kým prv Heidegger ponúkal tradičné riešenie bytie kontra ničota, už v r. 1943 – 49 si uvedomuje, že nemôže ontologicky stavať na úzkosti. Prichádza s úlohou myslenia bytia a pripomína, že naň bolo zabudnuté. Heidegger tvrdí, že filozofia stále hovorí o tom istom. Prízvukuje, že predsokratoci volali celé bytie $\varphi\upsilon\sigma\iota\varsigma$ a nemysleli tým iba prírodu. Upozorňuje, že Herakleitos a Parmenides v podstate hovorili to isté. Odklon od predsokratovského počiatku urobili Platón s Aristotelom, ktorí sa zaujímajú o ideu a *logos*. Aristoteles určil rôzne spôsoby bytia ako kategórie.

Neskorý Heidegger si uvedomil, že hľadať odpoveď na otázku, čo je bytie ako bytie pokladal za neriešiteľnú, konštatoval Gadamer. Patočkovu konštatovanie, že je to nedonosný problém, autorka odobruje. Necítíme sa kompetentní hodnotiť tému z hľadiska riešiteľnosti.

Rorty hodnotí Heideggera vysoko. Zároveň kritizuje Platóna za mylné skĺbenie skutočnosti a spravodlivosti. Autorka komentuje Rortyho čítanie Heideggera tzv. deweyovským spôsobom. Rorty vidí paralely medzi Heideggerovým a Deweyho videním dejín filozofie. Vníma Mayerová s ním polemizuje. Tu je jej reflexia na mieste. Heidegger nebol ani platonik, a ani – ako sa domnieva Rorty – pragmatik. S tým možno s autorkou len súhlasiť. Pokus čítať *Sein und Zeit* ako dielo pragmatizmu jednoducho neobstojí. Rorty rovnako ako Heidegger v neskoršom období inklinoval k básnikom. Tak ako aj Heidegger si uvedomuje, že v básňach zaznievajú kľúčové slová. Autorka súhlasí s Rortyho reflexiou. Bytie odoláva technickej interpretácii myslenia, konštatuje Rorty. Odpoveď na otázku bytia od Heideggera neprichádza, konštatuje Rorty. Mayerová správne podotýka, že dať na predmetnú otázku korektnú odpoveď je problém.

Mayerová analyzuje Rortyho analýzu Heideggerovej reflexie dejín filozofie ako dejín slovníkov. Nijaký slovník filozofa nemôže byť definitívny a preto naň Heidegger rezignoval, konštatuje autorka. Rorty vie, že dejiny filozofie nemožno redukovať na slovníky. Sám Rorty konštatuje, že Heidegger nikdy nepovedal, ako sa rodia filozofické slovníky. Rorty tiež nesúhlasí s Heideggerom, že Gréci mali k bytiu bližšie než my a naši súčasníci, navyše neverí ani v nevyhnutnosť nášho filozofického slovníka.

Rorty sám obviňuje Heideggera, že nedostatočne oddeľuje súcno a bytie. Ak dejiny bytia nie sú dejiny súcna, potom tu vyvstáva platónsky svet. Všetko čo vieme o bytí, vieme cez negáciu, konštatuje Rorty. Ak by sa Heidegger držal svojich proklamácií, neukazoval by na dejiny súcna, no potom by už nemal na čo ukazovať. Heidegger tvrdí, že tradícia dejín filozofie, hoci odbočovala k súcnam, sa zaujímala o bytie. Rorty to hodnotí ako žonglovanie a naša autorka súhlasí. Heidegger sa tak hlbšie ponára do tradície. Nie sme kompetentní zaujať k tomu stanovisku, avšak súhlasíme s Rortym a Mayerovou, že ide o nekonzistentnosť s tým, čo neskorý Heidegger hovorí inde. Heidegger spája to, čo vlastne považuje za nezlučiteľné. Rorty pokladá spolu s Mayerovou teoretizovanie o svetline iba za svojrázne jazykové cvičenie.

Heidegger sa domnieva, že nevieme nájsť pravdu bytia. Bytie bez dejín filozofie by však bol iba prázdny pojem. Tu sa znova Heidegger dostáva do začarovaného kruhu. Jeho interpretáciu dejín filozofie hodnotí autorka ako monológ a nie dialóg s ohľadom na bytie. S čím možno rovnako s Heideggerom i s autorkou tiež súhlasiť, je konštatovanie, že v zmysle dejín filozofie nejestvuje nejaký pokrok a tým menej nahrádzaní interpretácií dokonalejšími. Tradícia nemyslí svetlinu, ale klasická metafyzika je už vyčerpaná, myslí si Heidegger. Hoci sa Heideggerovo myslenie zaoberá pravdou bytia, napokon na bytie rezignoval ako na neverbalizovateľné. Chcel sa líšiť od poznámkárov k Platónovej filozofii, od metafyzikov. Sám seba vníma neskorý Heidegger ako mysliteľa, nie ako filozofa.

Habermas na Heideggera vyťahuje politickú kartu, no Rorty ho bráni. S jeho obranou naša autorka nesúhlasí. Záverečné pasáže korektnej poslednej kapitoly sú znova zavŕšené autorkiným konštatovaním, že pozdny Heidegger sa v závere svojho života prestáva zaoberať dejinami filozofie i sveta, až prišla jeho mysliteľská rezignácia.

Kompetentnosť monografie zatracovať Heideggera je z filozofického hľadiska prinajmenšom otázna. S mnohými hodnoteniami autorky síce súhlasíme, vyjadrenia v druhej kapitole však pokladáme za neadekvátne negatívne zamerané, pričom

v miere kritickosti voči Heideggerovi výrazne prekonáva aj Rortyho. Prvá a tretia kapitola sú napísané korektnejšie, aj keď záver poslednej kapitoly je znova príznačne negativisticky antiheideggerovsky podfarbený. Z pohľadu recenzenta považujeme postoj autorky voči Heideggerovi za málo objektívny a jej argumentáciu častokrát za nepresvedčivú až bizarnú. Na druhej strane nemáme zásadnejšie výhrady voči vecnému prístupu, ktorý dominuje v prvej a väčšinou i v poslednej kapitole. Rovnako kladne hodnotíme Mayerovej schopnosť vysporiadať sa s prepisom a prekladom Heideggerových neologizmov. Oceňujeme prácu s početnými zahraničnými komentármi.

Informacja dla Autorów

Redakcja „Humanum” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wycień itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetyczny. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy “Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdatem na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „łżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Texty prosimy przysyłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org.pl/czasopisma/humanum/o-czasopismie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

